

सत्येन जोशी

कंवल् पूजा

(राजस्थानी भासा मे पनटो इतिहासिर उषयास)

ललित प्रकाशन
जोधपुर-७

लेखक सारू प्रकाशक
ललित प्रकाशन, जोधपुर-७

पत्नी छापी वि०स० २०३१

कोरणी गोविंद कल्ला

कंवल पूजा

(राजस्थानी भासा)

सत्येन जोशी

(सारा अधिकार लेखक रा)

KANWAL POOJA

(Rajasthani Novel)

Satyen Joshi

Lalit Prakashan

JODHPUR-7

मोल दस रुपिया

Price Rs 10/-

सन् १९६१ में पलढी बार जसलमेर गयी अर तद सू लगोलग जुलाई १९६५ तक उठई रैयो । जैसलमेर री घोगा धरती रो हवा अर पाणी में जाणु काई जाडू हो कै म्हारी मन उठई रमग्यो । जसलमेर म्हारी रग रग में अजू रम, अर ता उमर म्हार रू रू मे जैसलमेर री सोरम आवती रवैली । सोन जड पीळ भाट री हवेलिया मिन्दर, मूरतिया अर रवासिया री निरमळ अर साची सनह गडमीसर रो पाणी, गोरा चौक अर मोटा मोटा घारा री घूड, म्हार मन न मोय लियो । लागै क म्है जलम-जलम सू जसलमेर रो ई रैवासी हूँ । छोट सू भोगी, हर जात धरम रो, दूकानद र सू लेय सरकारी मुलाजिम अर सामाजिक कायकर्तावा सू ओळखाण, मोद अर मुळक भरी बाता अर लाड कोड रो मनवारा कद भूल मकू ? नी भूलू ।

राजस्थानी भासा में लिखण री प्रेरणा मन भइसा (जन कवि उस्ताद) सू मिळी, वारै ई बडियोडी माटी है ।

सन् १९६३ में जैसलमेर हाई स्कूल में, इतिहास रा अध्यापक सरगवासी श्री भभूतिमलजी परमार सू ओळख -ही । वे ई साच पूछ तो मन इतिहास री अलेका कथावा मे रम ओछर पायो । वे ई मन इ उपन्यास लिखण री प्रेरणा दी । इ बिच्च मास्टर सा'ब अचाणचक देवलोक व्हेगा पण वारी दियोडी भभूत भनू म्हारे कन सम्माळियोडी ही ।

इ उपन्यास न अेकर लिखियो, बेलिया न सुणायो । वा री समझावण अर मोळावण सू केई कुमिया पूरी हो अर उपन्यास री काया पलटणी । कुमिया अजू बी -हे सकै अर हैला, पण अ भागै बघण में मददगार -हैला ओ ई बिस्वास है ।

उपन्यास रो भाव भोम भायें सरुपात में कीं कवणी अबखी रैवला, पण इतिहास रो आधार लेय नै उपन्यास लिखण र कारण, इतिहास री चरचा करण मे अणूताई निजर नी आव ।

यू तो इतिहास री साच, नुची नुची खोजा सू बळती रव, इ वास्तै इतिहास री आधार कूडी पड जावै, पण इ कथा मे जित्तो बा कूड निजर आ सक वो कल्पना री साच है । इतिहास नै कूडी बतावण रो हठ नी ।

गजनवी री सुलतान मैमूद, ईसवी सन १००४ में भाटी राजा विजयराज मायें हमसो कियो । इतिहासकार, भाटी राजा विजयराज न भाटिया भाटा भीरा

अर भाटियानगर री राजा बनायो है । ममूद र मम र भाटी राजा री राजधानी 'तन्नोट' हो । इ बात री प्रमाण जसलम री तवारीख जेम्स टाड अर मुहता नणसी री हयात इत्याद सू मिल । इ सारू म्हारो श्री कौल है क श्री हमलो तन्नोट माथ दिवो ।

प्रो० मोहम्मद हबीब (मुस्लिम यूनिवर्सिटी, अलीगढ़ में इतिहास अर राजनीति नास्त्र रा प्रोफेसर) आपरी बोधी 'सुलतान महमूद आफ अजनी' में इ हमल रा कारण दरमाया है ।

अलउल्बी अर प्रो० हबीब री बखणो है क राजा, हारग्यो अर दुस्मण र हाथ पडण रा जागा फटार साय मरग्यो । उल्बी आगे कैवै, क सुलतान जद पाछो जावण लागो तद बी न बौत फोडा पहिया, बी री सारी फौजा नष्ट 'हेगी अर अकलै सुलतान रा प्राण बचिया । जसलमेर री तवारीख अर मुहता नणसी री हयात में लिखियो है 'राव विजयरज माथ सिध बानी सू मोटी फौज आई । राव बहो अराहा सिद्ध हो । बी ऊपर देवीजी री पूरण किरपा ही । वो मन म सबलप कियो क फौज पाछो जाव तो बबलपूजा कए । बात कियो नै जताई नी । देवीजी रघ आया । वेढ हुई । विजयरज जीतो मुसल भागा । जद राव बबलपूजा करण सारू तलवार कांधनू मण्डी ती देवीजी बोलिया, मा मां । म्हे पूजा मंती । अर देवी आपरी छूड दी । राव चूडाला कहाया ।'

यां सारी बात न सोचिया समझियां जकी नतीजो मिलियो, वो इ उपन्यास नै पठिया सू ई हाथै साग सके ।

कथा में राव अर ममूद र इलावा दूजा नाव घटनावा अर बलाण, उपन्यास री जरूरत सू पदा दिवा, वयू क इतिहास, अपण आप मे बौत ई रखी विष है, अर जद तक इ न चीकणो नी कियो जाव तद तक श्री रच कोनी ।

विस्वास कए क श्री उपन्यास राजस्थानी भासा र पढाकडा, इतिहासकारा, आलोचना अर चायेता न दाय आ सकला ।

जोशियां री खटकल'
जोधपुर १०

सत्येन जोशी

कान खड़ा रहेगा । नए कानों में घुमगा । सुरता, श्रवण रँ सरण पड़गी ।

पग, काना रँ हलाया हालण लाग । भीणी भीणी चाँदणो बादळा
सागँ भाँख मिचूणी रमण म मस्त हियोडी । काळजै म अक उजव तिरस री तूठणो
व्हेगो । मितखा रा कान, पूर सरीर अर मन न मि तर सक, आ बात आज बी नै
पलपोत समझ मे आई ।

ननी सुई रँ नाक मे सूँ निक्कलनोड पतळ डार ज्यूँ, भीणी राग मे गावणी
री सुर, जाणे किए दिमा सूँ आय र काना न बाघ नियो । बावळा कान बी सुरीली
राग री पीछो करण सार पग न हुकम हलायो । पग आग बघणा सरु हिया ।
रात री पलो पोर है ।

सबासी तर सबासी । दो दिन र ओजक री घाडग । वो दो-यूँ हाथा न ऊचा
उठाय, सरीर नै ताणियो, अक भटकी दियो अर पाछो समझियो । पाकेल न बाधिया
भावतो जाण वो अक घोर माथ बठग्यो । च्याहँ कानी मीठ दोडाई अर घोरा री
मुखमलो गादो माथ पसरग्यो । भुठिया में रेत भरन बासूँ पाछो रेत नै रळकावण
लागो । सूँ सूँ करतो बायरिय री अक भीली आधो । रमत मे घा डी पडग्यो । सरीर
में घोडो सी घूजणो छूटी । वो उठ'र आलस भोड्यो । सबासी, आगळ खुडवाई,
कपडा न भटक र वो ऊनो हियो । अक दिन मारु रँण भूटिया । आस्था खोनी ती
धोँ कन अक दूजो ऊमो हो ।

‘बोल भाऊ !’

‘ठाकरा ! लूट री माल यूँ कोनी पच ।’

‘हूँ ?’

‘हाँ ।’

‘मा तलवार देखी ?’

‘खी खीं खी ।’

‘पणो दाँता सूँ तोड दो ।’

‘है ?’

‘हाँ’

‘मा ताड'र बताव, ज जबान री पाकी व्हे ।’

‘तड तट ।’

बी न चलो भायो जद बी रँ हाथ म तलवार रा दो टुकडा हा । वो साव
भरलो हो । वो दूजोड नै जोवण री गरज सूँ घठी-उठी निजरा दोडाई, पण कठई

सूँ बास नी भाई । नीचै भुकर, वो पजा रा सनाए हेरण लागी । वीं न ऊँधी दिसा में पगरखिया रा सनाए निजर भाया, पण भ सनाए ती वो री खुदरी पगरखिया रा हा ।

इ पैला क, वो कीं सोच, वीं र काना न कोई सुर बेधग्यो । वो बावळी बतूळिये दाई वीं उवाज री दिसा में नाठण लागी । जी तिसा में वो दोडयो जावती, सामली दिसा सूँ बादळा रा मुण्ड चंदरमा न डाक र सपाट दोड रया हा । वीं र सरीर माथ बारी बारी सर चानणी भर छिया र र न व्हेती । अक छिन साह वीं न आवरी असवारी री चेती भायो ।

प्राज वो पणकरो माल लूट'र लायी है । साण्ड माथ सोन रा भाभूमण चांदो री टिकलिया भर मोतिया री बेममार जकीरो । दो मोटा बोरा में लादियोडो । प्राज वो अक चवदै बरस र छोर री गरदन उडाई, अक मरद री टागा तोडो दो मिनछां न तलवार सू धायल किया । अक बीस बरसा री विधवा नै राण्डापै री जूए सूँ मुगती दिराई । सिइया पड्या पला वो सीव में घुमग्यो । अय मुलतान रा सिपाई राज र परवाणे बिना नी आ सक । वो हमें बेफिकर है ।

हा म्ह बीस बरसां री जवान है पूरी साकी छ पुन री, सोनी मस्ती प्रागळ, हाथ मोडा तक डीगा, रग राती डोल लौंठी । ढकणे में बीडियोड काच मे मूण्डो देख मुळकियो । इ बी खोल, अक किरचो बाकै मे घातियो मूछा माथ हाथ फर, बट लगावए साह आंगळो भर अंगोठरें बिन्धे मूछा रा नैना बाला न लय र अंगोठ री अक रगडकी लगायो ।

गावणे री भीणी भर मदरी सुर ठेठ काना कन भाय पूगो । हमें वी रा कान घणा उतावळा 'हेगा । वी न लागी हमे जे वो इ सुर न बन्द नी कियो ती वी री काळजो फाट जासी । वी री अक हाथ काळजे री जागा जा पूगो । वीं री काळजो जोर जोर सू घक घक करती हो । वीं न पसरियोडा, डीगा घोरा र सारल पास सू लाय री लपटां उठती सो दीखी । लाय र माथ सू चिएणगरिया फूटती भर वा र फूटण र समच ई चीसाळघा निकळती । वो दोड न घोर र हूगर माथे चढग्यो । छठ हमे लाय री लपटा कोनी हो । वो बीजोड पाम री ढाळ उतरण लागी । वीं न लखायो वो समन्तर र माथ उतर भायो है । वी री कण्ठ सूख रयो है । वो दो मू हाथ नीचा लेजा र घोबो भरियो । घोबो भर मूण्ड म सबडकी लियो । रेत सू जीम भरगी । धू धू कर वो रेत न घूकण लागी । इतर में वी र काना मे कोई मग्धी पुनी सगीजी ।

‘पूनम ।

है ।’

‘भाव, म्हार तार आजा ’

वी र भाग कोई भी ही, पण वी न लागतो क वो क्किणी रो पीछी करतो बाल रयी है ।

भागलो अक मि र रा रिवाड खटखटाया । माय सू भम भूम भाभरियां रा बोल सुणीज्या । वो रिवाड खुलता ई भ वार रो पीछी करतो भाग बघण लागी ।

मोजडिया बार खोल, वो पग उबराणी व्हंगी ।

‘पाणी ।’

‘घठ पाणी रो काई काम ? दाघ पीवो ।’

वो सुप सुप सात आठ चुल्ला बसोड लिया । हम की साम में सांस आयी । नणा मे अक बमक वापरगी । हम स की ऊजळी अर साफ दोसण लागी । एस पदरा अपसरावा रो अक भूलरो भाग वी न घेर लियो । वो भाग बघण लागी । घेरी वों र साग साग भाग बघण लागी । सामे सिघासण माथ अक बोन ई फूटरी अपसरा वीणा बजा रयी है । वो सुर न भोळल लियो । वो अपसरा रो राग खीर दाई वों कानी लपकी । वी न लागी क वो बळ रयी है । वो वी अपसरा कानी दो यू हाथ पमारया । भूलरो अदीठायी । अपसरा वी र बाघा म भूलगी । वी न लागी, वी र सरीर मे लाघ मुळगगी है । वो पाछो भूलरें सू घिरगी । फेर भाग पावण्डा घग्गा । अक अपसरा बोछी व्हेगी । भीत माथ अक पूतळी मग्गी, हाथ म वीणा लियोडी, भागळिया तारा न भुळोड रयी है । नैण भाघा मूदिपोडा, वा नीचो धुन कियोडी मगन है । वो हाथ लगायी । भागळिया हेम सू ठरगी ।

‘भा तो भाट रो मूरत है ?’

हो हो कर भूलर माय सू अक अपसरा हँसी अर मूरत र बाजू जाय चिपगी । अक पग र अक अगोठ माथे पूर सरीर रो भार सभाळ, बीज पग न तारली कानी थोडी ऊचो कियोडी, द पग रो पजो बीजोड पग रें गोड रें तारल हिम सू अडियोडी अक हाथ सारस रें पल दाई फलियोडी ह्याळी, कळाई सू ऊपर उठियोडी । अगोठ अर वो र पालती री भागळी रें मेळ सू अक छल्लो बणायोडी । बीजोड हाथ री अक भागळी नीचल होट नै हूब बाकी भागळिया अगोठ माथे अक बीजी सू चिपियोडी । चितवन थोडी लागी । कमर मे थोडो सी घांट नणा में उमाद, होटा माथे मोठी सी मुळकण । मूयियोडा नैसा री चोटी सांग ज्यू भाटा बायोडी कमरबाद सू थोडी नीची । पेट म दो सळ । सूटी फांक री सकल घारण कियोडी ।

अक अपसरा पग मे भाभरिया बाघण लागी । अक दो-यू पग रा पजा

छोड़ा कर सार सू भेड़िया न ऊँची उठाय घावस में बिपती । हाथ दोनू, माथ सू थोड़ा ऊपर जाव । अगोठा घावस म भिड़ियोटा । पूरी छेनी माथ घागळिया घाव रो जोडायत सू नुझा बढायोडी ।

‘ई न छुद र रूप रो कीं घणो गुमान है ? क पछ घा खु ऊपर हूँ है ? क सू दरपण में मूण्डो देख रयो है । अरे हाथ सू मांग भर । अजू मांग नी मरोजी ? आ सरीर न सू क्या कर मोड ऊभी है ?’

वो अटल सू काच निकाळ छु रो मूण्डो बी मे देतियो । डबी तान र अक किरचा बाक मे घनी । की सवां लागी । अक किरची बिमरनी । सोरी घायणी । बा न सलायो मो हळकी व्हेगी है । जीव म साराई घायणी ।

ठीक । तो ई र गळ म मग्न सटकायोडी है ? बी रो हाथ मग्न माथ घाव दबण सार सपकियो । घागळियो म अक भन्नाटो चालग्यो । भाट रो भूँडी सागी । वो घागळिया १ बाक में पत भूस ली । बाग बाड दो चार भन्ना टिया । अजू भन्नाटो चातौ हो । वो घागळिया पाछी बाक म पतली ।

वो गिल्ली करी पूरी सोळा अघसरावां ही । मोठा रो सोठा जाणे भौता म बीडियाडी । अरे अडियां ऊँची कर, पजा र बळ गोडा मुकाय नीची व्हेगी ही । हाथ जोड र कियो र ध्यान म मग्न । अक रो अक टांग पूठ फानी ऊँची उठायोडी । बी टांग र अगोठ न बी रो अरे हाथ घपड राख्यो । बीजी हाथ माथ ऊपर हवाळी न मुगट बलायोडी । अरे केहूँ अरे टांग ऊँची उठाय गोड माथ टक राखी । हाँ आ बसरी बजा रयो है । अरे ? आ इ रो अक माथण कमर ऊपरने सरीर न सागी कर दोनू हाथ ऊपर उठाय मजीरा बजाय रयो है । अक गड री मुद्रा बलायोडी तो अक मोर नाच मे मग्न । अक र हाथां म आरती रो घाल । हाँ ओ पूजा निरत है ।

वो चमकायो । आ कुण ? सांभी माँ जायो ऊँची है । अरे देखो हमे गरम कर नैणां न हाथां सू ढाव लिया है । वो आपर अक हाथ सू खु रा नए ढाव लिया । आगे बघग्यो । बी रो हाथ नला सू रिगम सीन माथ घायणी । वो खु र सी १ मुट्ठी म भरण रो मसखरी करी । बी र मुण्ड सू अक मिमकारी निकळगी । वो दोनू होटा १ घावमरी म दबाय वा ऊपर जीम फेरी । बी १ लागी बीं र होटां सू सत धूव ।

हमे वो माँयती धेर म जाय पूगी । वो सोचियो—लोभा काे कित्ती घन हो ? कित्ती फुरसत हो ? कडो चरकी हो ? वो मन म मकळर लियो वो अक मिन्दर चुलवासी ।’

परकमा म बी अक अक भाट माथे पूरगी गहन कियोडी, भाँत भाँत रा बेल

बूँटा । अक् अक् भाट ऊपर अक अक जोडो लुगाई मरद री, मदगैलाई में
अळू भियोडो । वो निरणे कियो—आगला लोग कितरा बेमरम हा । मि'दरां में छोडी
मूरतियां लगवण री काई काम ? वो गिणनी करी, कोई चार बीसी ऊपर चार
मूरतियां री, मुतळब अक ई निकळनी । वो अमल री अक किरची बाक मे घनी ।
हब्बो रै काच सू अक मूरत माघ पळको करण लागी । इतर म दो लूठा सरीर बी
रा दोयू हाया ी काठा कस'र पकड लिया । बी ी घीस'र अक कोटडो में देयग्या
घर जोर सू घकौ देय आगणे पटक दियो । सरीर अदीठग्या ।

इ कोटडो मे सामोसाम देवी री अक मूरत । जागती दो जोता । धूप घर
केसर री घोरम घोर मक । थोडी सी धुंझी कजळोनती । अक् मडद काळी भस
जेडो डोल, डरावणा ीण, मोटी मोटी काळा कसा री लटा लिलाड माथे तेल
चोपडियोडो । होट अडा राता जाणे रगत थेषडियो । उमर घघगावळी । पतीस-
चाळीस री डो । सामो अक सोळा सतरा बरसा री काचा कोमळ नार उघाडै डोल
ऊमी है । इ ी कोई लाज सरम बी कोनी ? वो मरद दाह री अक तासळी धी ी
धामियो । वा गट गट पीयगी । ीणा मे उजव उमाव भर, वा ई नुवाडै पुरस ी
इचरज सू निरतियो ।

तू तू ।'

है ! अर तू पू न म ।'

तू म्यारळी नांव क्यान पाणे ?'

नांव काई म्है त्यारळी पूर खानदान ी जाणू ।'

'पण तू थोई कुण ?'

'क्यू ? तू मी उठावण री सोनन नी खानी ? लो उठालो हम ।'

'पण ओ मिनख ?'

इतर म पावतो ीठो मिनख अक तलवार वा दो यू र बिचे ताणली ।

'बळ सू जीनो भोगी, उठावी । पण याद राख, अेष आयोडो जीवती पाव्ही
कोनी जा ी ।'

मोघजी तलवार ?

'नामरद ।'

'यू ।'

'पूनम !' वो घाह्या बार काड तलवार पूनम सांभी तांणी । पूनम अक लात
री मारी अर तलवार नीचे पडगो । पूनम तलवार माथे पग घर बो'थी नामरद ।
बळ म्है ती उठा पग, घर ले ल तलवार ।

वो पूरी तागत लगाई पण पूनम री पग टस सू मस नी हिथी ।

ठीक म्हे फसलो करू ।' नारी मुर बोल्या ।

'म-झूर ?'

'हां ।' दो-यू हैकरो दियो ।

'कवळपूजा कर सो मो पा ।'

कवळपूजा ? म्हे की नी जाणू । पूजा म्हे किणी रो नी करू । पूजा तो लोग कर म्यारली ।' पूनम बोल्या ।

म्हे करू कवळपूजा । मो भौई पुरो विसवास ।'

'मू-दो ीण ।

'मू दियो ।'

पलक भपकता ई बी भैस रो मूण्डकी आंगणे खिरगी । नारी बी रै ठोकर मारी ।

पूनम रो हाथ पकड नारी बी न बार ल्याई । अघारें म जाणे कितरा पागे तिया बढी, उतरी, फेर चढी । अघारो अणघाग सूभ नी, हाथ न हाथ । पूनम न लागी, कोई बी न काठो भोच लियो हे । बी न कठई सू निवास मिळ रयो हे । बी रो पुरो सरीर अक सजब तराव में दूटण लागी । वो बावळो 'हे ज्यू जोर-जोर सू बकण लागी, 'यसोधरा यसोधरा' ।

'पूनम ।' नारी कडक र बोली ।

'काई ?'

'है यसोधरा नी, चम्पा भौई चम्पा ।'

तो यसोधरा ?

'मुळतान रो राजकवरी ? बापढी हमे देवदासी बणगी भौई ।'

पण म्हे तो सुणीं क वा ?

हां म्हे बी बी र बार म सुण राकी भौई अर काल न लोग म्यारळ बार म बी घगकरी बाता करेला । खर । सू मिळवी चा । यसोधरा सू ?'

'हां, काई वा ?

'हां, भौई । पण सू देख न बीव तो नी ?

'म्हे काळ सू बी डरू कोनी ।'

'काला काळ सू तो स कोई डरे ।

है कोनी बीवा ।'

तो पछ आव आज तन मिळाय दू काळ सू ।'

चम्पा पूनम न नागा घोरां माथे ले घाई । वा अजू उघाढी ई ही । पूनम रो चानणी मे वा न निरख पूनम रो भाव्यां फाटी रंगी । घोरें घोर वो चम्पा र रूप नै नैणा सू पीवण लागी ।

‘तन सायत परमातमा खुद बैठ’र घडी हती?’

जम्पा खुद री सोभा गुण सरमायगी भर नण नीचा कर निया । नैण नीची करता ई, बी नै चेतो भायो के बा लाज छिपावण सार कीं कोनो हौ । वा पूनम रँ सरीर मू ढाप लीची खुद री सचाढी देही ।

घाम घीमै पिषळण लागी हेम । अचाणचक बतूळियो बावडियो ।

(२)

तनोट घूढ रँ समन्दर मे बसियोडो है ।

अठै मू बीस पच्चीस कोस दक्खण पूरब में मगरा भर छोटा-मोटा झगर इण बात री साख भरै कै कोई जुग म अठ अयाग समन्दर हबोळा लेती ही ।

भाटी राजपूता र इण दुरगम गढ तनोट न पास पाडोस रा रवासी ‘नगर’ भर सुनतान मीमूद गजनबी भर उलबी भाटिया मगर र नांव मू भोळलै । तनोट गढ री निरमाण, राजा केहर आपरी कुळ देवी तन्नोराय रँ नाव माधे सर करायो पण गढ री निरमाण पूरी ब्हिया पैला ई वो देवलोक रहेगी । बी रँ लारै बी री बेटो राव तन्नो, इ गढ री निरमाण पूरी कियो । त नो री पाटवी बेटो राव विजयराम ही । तनोट र पच्छिम मे सिन्धु नदी बौवनी, भर उठ ई सि य प्रदेश ही जठ वाराहा री राज ही । दक्खण पूरब मे मुल्तान री राज ही । वाराह राजरी सोवा, तनोट राज मू मिलनी ही, इ वास्त छोटी मोटी छटपट रात दिन बहेती ई रैती । वाराह, भाटिया री बादुरी भर बुतराई मू मन ई मन में बळता । वे भाटिया रा दुसमै बहेगा । वाराहां री मो कौल ही क तनोट री जमी वारी है भर भाटी उठै माहाणी कब्जो कर राखियो है । ई सार वाराह, मीमूद री पूरी इमदाद देवण री वचन दियो ।

मुल्तान मे लगा राजपूता री राज ही । लगा री बी तनोट माधे आख बळनी । बां री बी मो ई कवणो ही कै भाटी राजा वा रँ राज री घणकरी जमी दावली है । विजयराम रँ बाप तन्नो रँ जोवता यका बी वाराह भर लगा मिल’र मुल्तान कानी मू तनोट माधे हमली कियो ही । च्यार दिन तक घमसाण लडाई बामो । लगा साथे म्लेछ यवन खिची, खोरु जौइया, जूद घर सय्य इत्याद बी घोडां माधे नीठ तकरीबन दस हजार री पीज लेय री घावी कियो । ई में वे खास रूप मू हुगेन साह री इमदाद सी घर बी री अगाही कर दियो । बीये दिन राव तन्नो आपर बेटे विजयराम रँ साथी दुरग मू भारै घाय जुद्ध कियो । बाप-बेटा मिल नै दुसमणा री भूश रगदीळिया । सबमू पैला वाराह भागिया । वा पछ सग यवन,

भलेख लगा इत्याद जान बचाय उल्टा पगा भागा । ई जुद् मे भाटिया री जीत सू डरी भूटा (बूग) राजान, विजयराज साह नारळ भेजियो घर भापरी बेगे परणाय बेलीपी जियो ।

तनो पाछ राव विजयराज मिघासण सम्भाळियो । की बरसा पाछ मुल्तान माथे भरब रा करमाती मुसलमान चढ आय। भर लगा री जहा खो दी । राजा मारघो गयो ।

तनोट र उत्तर मे शाहीवस री राजा जयपाल राज करती । वा री राज पच रथ [पजाब] नाव सू ओलखीजती । अठ री राजा अनगपाल भोमू गजनवी री बीत बीरता सू मुकाबलो कियो पण जीतण साह बी की फौज भर साधना री कमी हो, ई वास्ते दुखी होय र वा बली मरग्यो । बी र लार बी री बेटी जयपाल गादी माथ ीठी । वा आपर बापरी बदली लेवण साह बीत मोटी फौज खडी करी भर हि दू राजावा सू मदद मांगी पण भोमू री फौज र मुकाबले वो बी नी टिक सक्तियो बयू क हि दू राजा बी री मार करी कोनी । वो गजनवी ी चौथ दवणी कबूल कर, पिड छुड़ायो । भाटी राजा ई जयपाल रा मातत हा ई वास्ते वान बी गजनवी ी चौथ चुकावणी हो पण वे चौथ दवण सू नटग्या । ई वास्ते गजनवी भाटिया माथे हमनी करण री तेवडी ।

तनोट र दक्खण मे लोद्र वस रै परमार राजावा री राज हो । ई री राज घानी लोद्रवा हो जठ सू होय र काक नदी गैरती । ओ इलाकी मगर रो है भर खडाळ र लागती ई है ।

पूरब दिस कानी भाटिया री राज खूब फलियोडी हो भर अल्लगी प्रल्लगी जाय मण्डावर [मण्डार] राज री सीवा तक पूगती । मण्डावर राज फलोदी तक आयोडी हो ।

भारत सू अरब भर मध्य एसिया सू जुगा पुराणी बीपार री खातो हो । या देसा री भारत सू बीपार, काबुल क धार अफगानिस्तान सि घ मुल्तान भर भाटी राज र मारग र जरिये हेतो । अरब देसा रा केई मोटा-मोटा सौगमर भारत में बीपार खातर आवता जावता रता । मध्यभारत म जावण री सुभीते री मारग सिब भाटिया भर अठ सू बाहड रो हो । बाहड पूग्या पछ अक मारग गुजरात कानी जावतो तो दूजो पूरब भर उत्तर दिम कानी । ई मारग मे तनोट री खाम मोनव हो । घोरा र अयाग दरियाव में ओ स्थान ओक टापू दाई हो । जानरा सू याकिमोडा, भूखा तिरसा सीदामग ी गठ आय सुस्नावण री फुरसत मिलती । अठ री जळ इम रत दाई हो भर ई घरती री नह वारी सारी याकेली मिटा दतो । अ लाग अठे दो-चार दिन माराम करी पछ आगे जावता । राजा सू इजाजत लय अ लोग दो तीन रण बसेरा अठ बणवाया ।

राजा री इण सहूलियन भर दरियादिली र बदळै श्री योग राजा री नेग चुकावता भर भरव री केई कीमती चीजा, गलोचा, फानुस मेवा, मुखमन जरी इत्याद राज र मोट घरता । हरेक मोट र सारी श्रीक असकिया सू भरपोडो चा दी रो घाल्ल बी व्हेतो या री बोली भर बरताव बीत मीठी भर अपणावन भरपो हो, ई वास्तो या लोका सू परजा री बी बीन मेळ जोळ बघयो । या लोका र परताप सू ई भाटी राज इतो नेमवसाळी हो । रता रैता की सोपानर अठ ई बसया । वे लोग अठ बडा-बडा गोशम बणाया बगीचा लगया भर केई कुवा भर तळाव घुगया । वाने इ घरती सू अडो लगव गिहयो क व अड टाळ खुन्नर मुजरु मे बी पाछा जावण मार राजी कोन हा ।

(३)

वृत्ता राणी, लाठमा भगी निजरा सू पापरी मानेवण डावडी गुलाब कानी देस मुळक दी ।

गुलाब ! आज तो तन देखिया ई नमी चढ ई ।"

पछ एक ऊणी सास सचना यका महाराणी केरु बोली—

"जे तू मडल व्हेनी ?"

"इया करी महाराणी सा ।"

गुलाब, राता मन्माता नेरा माय पळकां रो घाघो पडनी करता यका बोली ।

आज समस घणो घोंई, गुलाब ।

गुलाब लिहकिया रा फिवाड खोल दिया भर चवर दुलावण लागी ।

"गुलाब ! तिस लागी ।"

भारी माय सू केवड जळ रो गिलास भर गुलाब महाराणी न निजर करी ।

"तू अजू काली घोंई ।"

गुलाब सन न सुकडगी ।

"तू नाड घोंई घणसमम्, डोकी ।"

गुलाब रै नया री रावड भर चर री गोरी रग, पल भर म उडग्री ।

लिहकिया व व करड ।

गुलाब लिहकिया व द कादी ।

"अय घा म्हाज ननी ।"

महाराणी गुलाब नै खुद रै नजीक सांच, धी रै माली ऊपर नाक लगार अक साम्बी सास साची ।

"है, गुलाब ! तू साच माच गुलाब घोंई वो ई रग, वो इ रूप वा ई मुगन ।"

मुरभायोडा गुलाब री वळा केरु लिहगी ।

"म्पारळी काचळी रा ब घणा दीसा कर, साव घबरीज ।"

दो हाथ महाराणी की कमर कानी बधिया, आंगठियां र परस यू महाराणी र सरीर मे भरणाटी चालग्यो ।

गुलाब ! त्पारळो आंगठियां मू ती लाय सिळग ।
आंगठियां बाक मे घत गुलाब बांन ठण्डी वरण री कूडी कोसिस करी ।
'उमिया ! दूजो डावडो कानी देस महाराणी बोली ।
'भसदाता !'

तू म्यारळो मूण्डो काई देस ? जा चमेली री चोटी पकड ल्याव ।''
उमिया चवर आंगणें मल भोय मू भदीठगी ।

किस्तूरी !'
इग्या हे ती पलका बिछाळें ।'
'वो म्यारली नु बी घोडणी में तारा भडग्या व नी ?'
'व दरमा री कसर भौई ।''

'जा ल्याव देखा'
किस्तूरी उठगी ।

दाखू !''
'भसदाता, कोई कसूर रहेगी काई ?'
'भव केसा मे घणूतो तेल मत सपोळ जा ग्हावण री सार कर ।
दाखू दांत काढती दडबडीजगी ।

'सुंदर !'
माई बाप हयाळिया में यूकी ।''
'इव पग चांगणी घणी रहेगी । देव ! इ डावें पग न घणी दाब दियो ।
सर जा दाता र मला म मीठ नाख ।

लार रंगो गुलाब डावडो, महाराणी री लास मानेतण ।
'गुलाब ! अय आ म्यारलें नैडी । भरे ! आज तू कुम्भझायोडी क्यू
भौई ?

'नो केत ? ऊ है कोनी ।''
'गुलाब ! त्पारळ सरीर मे काई बेप भौई जीव नी व्हे क तन छोडू ।'
'छोड दो महाराणी सा, म्है, म्है''
'तू मन तोड द गुलाब ! भाग द, मन मरोड नाख ।''
'महाराणी सा ।'

'गुलाब ! जाणें क्यू मन सखावे तू लुगाई नीं मडद भौई'
'महा''

'गुलाब ! त्पारळ सरीर में उजव सुगन भौई नणो मे उजव भस्नी, परस
में उजव भरणाटी ।''

“है, है—”

“हा, गुलाब ! जाणें वयू तयारळे परस सूं म्है बावळी व्हे जावू ? म्यारळी काचळी ”

‘कसतू ?’

नी खोलदै घर हा म्यारळी ओटणी ?’

‘डील ऊपर ’’

‘नी बोंत तपत धोंड, डील उघाडी ई सवावै ।’

महाराणी सा’

‘है

‘सायळा ती —’

‘है, काली किणो री दखी घोंई सायळा अडो ? केळ रो घम्ब दख्यो ?’

‘है ।

‘‘हाँ देख, स की देख’ ।

जाण वयू गुलाब न लखायो क वा लुगाई नी मदद घोंई वी र सरीर मे अक भरणाटो, सरीर मे अक सुगन नणा म मस्ती, परस म चिणगारी घोंई । वा, महाराणी न काठी पकड र वी सूं कुस्ती करण री तेवडली । महाराणी मुखमल रा नरम गिई माथ लुटण लागी । गुलाब री पाखडिया बिखरगी । घघाणचक भेर बाजण सूं रामत म घादो पडभ्यो । सग डावडिया दडबडावती आय पूगी । डील उघाडी महाराणी सरम सूं बाख्या मीचली ।

(४)

चरा मे घुसियोडा गैला, दिन ऊगता ई आठू दिसावां में निकळग्या । रात री ठस्योडो मून बतळ री गेडिया रै सा र पाळी चालण लागी । डापर, दुवारया हुदा घाण छोड गळिया सूं बजार घर बजार सूं रोई र मारग चराई घर पेट भराई री जुगाड में जुडग्या । बामण, फोळी लटकाय, पेटियो पकावण री घुत मे पळूभ्यो । घट्टिया सूं घमोडा खाय, घरवाळिया, पिणयारिया री पलटन बणाई । बेर ऊपर खाली घडा री घरणाट, ढकली री डोठाई न पटकारण लागे । बाणियो बोवणी री बिळिया सूं बिघयोडो कलेवो साथ घात ल्यायी । बाळ, बजार में पगत जमाय बिकण री बारी बाघण लागी । ढेरा रा डोढोदार, घमलवाणो कर ह्याळो रो रग पाको बियो । प्रिस्थी रै घरम सूं घापियोडो, मदकल मुकनी, मांडाणी मन न मार, बजार री नाड पकड भावां रै भवरजाळ मे भवग्यो । बान बैजोडो बनडो मूछा छटवाय दरपण भायें दोरो व्हेण लागी । रूपाळी मदगल में भाभरिया रा भाणकारा सूं मर्योडा काना, पिचकियोडा गाला घर चूषी आंखियां

न मोली देवती रमत मे लागी । हळपर नुव नारा री जोड री पूछा मरोड, हळ हाकण लागी ।

रण भर ठागे सून मुन्डीजता चला र नख सून निवास भर नाक सून, धूँवो ऊठण लागी । छोरिया गोबर री उडीक म गळो गळो री परकमा मे पाद सून घण री सौगना तोडण लागी । फूमियो छागा न हाकल करी । माण्णा री टोळी लेव घीसियो घोरा मे घमा चौकडी माण्डी ।

स की वो ई है । रात नै जकी काम भपूरी छोटयो हो वो घाज पूरण करणो है । काल र उधार का आज भुगतावणो है । आवण वाला काल री जुगत आज रै सवाल सून सै घी है भाडा भगटा, पूजा पाठ लण देण याव सगपण मिरावण व्याणू अमल गारु, गेर मोठ, भगडा सम्प सुख दुख द्वार मिनख त्विस रैण, लुगई मडद छोरा छोरिया, जड चेतन, राजा रक सगा री अक पडपच । घक वीं न घकावो की चुणावो की घुडावो । की घडो, कीं भागी । मरी मारी । जलमी मरी । परणो अक सून दोय दोय सून चार भर भाग जितरी सरघा उतरी समा । उमाव पोमाव याव, इयाव बणाव, देलाव लाड प्यार भगडा भर सम्प सग वे ई खेल । पीडिया रमती आई भाषा रमा, आवण वाला रममी । ओ ई रासी ओ ई पासी । ढाळी ढाळ बवत पाणी र रल दाई है जीवण इ नगरी री । सग भापर हान मे मस्त काम म कळीजता । भाळस उडावण सारु अमल दुख बिसरावण मंगल उपजावण दारु जूण मुधारण सारु दान, पुन भजन भाव पूजा पाठ । बस्ती काई है तरसिगा री यात जुझारा री स्वात मिनख जूण री भाग, चीजों रा ठाठ ।

इतिवास घणो पुराणो कोनी पण पाणी परखियोडी तलवारा री पळकी अडू आखिया म चिलकी कर । बसता इ तनोट न जूझणी पडयो पाडोसिया म । पाडोसी, जका प्रीत पाळण री जागा ईड बाघी सम्प री जागा साकी माण्डयो । ओ ई कारण है क तलवार र जक कोनी लागी । बाया मे बाग्टा खातर थोय नो रयी ।

चालती गाडो र पचाणचक अक धचकी लागी । पड्ड म बळ पडरणो बळणा रा नथूसा फूनभ्या, पिण्डलिया में मछिया चढणी । सीगडा जमा म घुमोड वे जोर सून हाक मारी । ऊपर बठी सग सवारिया हिचक सून हडबडायणी । गीत री सार रपोडी कहिया, लटकणी । मूछा र बट दवता तिरछी नित्ररा सून मोरडया न निरखता मतवाळा मोठ्यारा रै मूछा र बाला म ताण आयणी । नणा मे मदरी जागा भी भचम्बो भर लोई उतरग्यो । वेर रै ठेठ मूण्ड भाग आयोडी डेकली मिड मिडी र गणण गणण घूमण र साग ई पाछो गटो बीडियो । हाथा सून रास छूटणी । नारयो मिडकर भाग्यो । बामण रै हाथ सून पेटियो पडग्यो । दो मूलरिया बोऊ बोऊ कर एक दूज माथ टूट पडया । बीच बिलरियाडी बाजरी न पाखनी ऊभी अक

गाय 'चाटगो । एक बी र सींगी सू भिडकण लागी ती बीजोनीची री पूछ खावण
रै लोभ मे जबाड माथे लात खाव खानदानी सुर म घषापण लागी । पिलयारचा रै
माथे रा घडा घडाघड घूड माथ दुठग्या । हडबडाट म आवी मूती कर, भागण री
फिकर मे भूरियो भावी घोतिय री लाग देवणी भूनग्यो । बोरी, बाणियो ऊकचूक
व्हे, दो रा, चार घडा गिरण-या, लिय बी सू दूणा गिरिया गिरायक न पाछा
पकडा दिया । चोपा र हाथ सू सीजियोडी घाट री हाडी हूटगी । सुरसनी मोगर
री जागा, बळनी ऊगळी भाल लियो । बढियो तिणवला री जागा खुन्नी चारे
भागळिया बाढली । रमभूडी ढका भरियोई टावर न खाक में दाव मग गाबा, गोबर
सू लपोळ लिया ।

दम दम, दम दम घड, घड, घड, घड, घड घडाघड, घडाघड घम घड
घडाघड घडघड, घम । पू पू अ पू, पू पू पू पू अ, घड घम घड घम एक
एक र थोडी थोडी ताळ सू च्यारू मर भूजगी । बस्तो रा मग योग हाथ रा काम
छाड घडवहाय घरा र बारण आय ऊभा । सगा री निजरा गढ र बी दुरज माथ
अटकगी त्रठ सू आभातें गुजावण वाळा ततीडा ऊठना हा । स कोई बगना विणोडा
अक बीज न घूरण लागी । उजव सो घवराट सू काळजी घक घक करण लागी ।
सूधी बवती गगा म बिना काई हडबडाट र अचाणवक आय इ ताकाण सू च्यारू
मर गारगेर मचण । जीवण अनिध म भूलग्यो । आवण वाळि काल र भी सू
उजव अणखणावणी आवण लागी । समझारा री जुम्मी बघग्यो । अण समझा
खातर आणे हणी टावरा र रामत पण मादता सारू आफन आ पडा । लुगाया
चूड माथे घडी घडी हाथ फेर ऊची चटावण लागी । तीर, तनवार भाला खाण्डा
री साळ सम्भाळ व्हे । देखता देखता चौबट में लोक अणमावती भेली 'हेणो । पलक
भपता च्यारू मेर ऊटा माथ नाभी तलवारा लियोडा असवारा री तातो लागग्यो ।
मग अक दूज र सामो जोवण लागी । आ मेर क्यू बाजी भाऊ ?' अक अघगावळी
उमर गी सोट्यार, पाखती ऊभ अक दूज मोट्यार न पूछ्यो ।

कोप ओई ,'

क री ?

जु री ।

'साकी ?'

'हू'

धावी हणी अक तीजी मिनख बिच बोल पडची ।

'कुण ओई घाडवी ?' पनोडो मिनख पूछिगी ।

"हे कुण ? घापा रा पाडोसी, क लगा क वाराह ।' तीजीडी मिनख पाडो
उधवी दियो ।

है । वा री बापडा री काई हीमत ? आगलो बी खायाडी कोनी खूटी"
दूजोडी मिनख बडवी णियो ।

राण्होली हेगो पून रा लीरा, सूता घांगणो सू मसखरिया करण लाग्ता । भूलरिया पाणो सारू बिलखण लाग्ता । विणघट र पोचो फिरयो । डाळा सूता हेगा । नागा रुख, सूख र ठूठ हेगा । अक रात भर जाग रयी बीजी रात, दामी बाना री बनळ, तीजी रात, बारिया बघो, चौथी रात हई घणसारी पाचमी रात कवारी, बीतगी । छठी रात सातमी रात, आठमी रात अर नना रात अर गिणती भूलियोडी अक रात ।

(६)

राव विजयराज रा दम हतार मिशई अस्तर मस्तर सू लेंस तयार हा । गड र माय छ खण्ड बणियोडा हा । गड र परकोट सू विपती पठियाळा ऊपर पठियाळा बणियोडी हो । नीच सू या पठियाळा म ऊपर पोंचण री मारग परकोट र मायनी कानी दा अरू तयार कियोटा परकोटा र बिच्च हो । ऊपर नीच रा पागोनिया भीत मे अक मोट भाट न अळगो सरकाया सू ई लादता । अक अक पठियाळ कम नू कम बीस हाथ लाम्बी, सात हाथ चवडी अर पाच हाथ ऊचा हो । घाग सू अ पठियाळा कवुतरा रा खाना व्हे ज्यू निजर आवती । पण अ सारी पठियाळा अक ई माप री कोती ही । सवा री पारो पारो माप अर काम हो कोई कोई पठियाळ मे ती हजार सिवाई खडा है सक, जिनरी जागा हो । सबसू ऊचो पठियाळ, घरती सू तीस हाथ ऊची हो अर सबसू ऊपरली घागण सू कोई तीन सौ हाथ ऊपर । गट री बेरी कम सू कम डेढ दा मोल र माप हो । या पठियाळा मे जागा जागा मोटा मोटा बगरा कियोडा हा अर बार पाखती अक भत र बरोबर रा बीजा बगरा माय सू लीवियोडा हा । पारी डाळ, बारनी कानी ही । या बगरा मे गट री मायली कानी सू कोई चीज मेकता ई वा सीधो गड र बार जाय पडती । पारा मूण्डा, मायली कानी चवडा पण बारली कानी साकडा हा । या र नडा फेर तीणा, बार दुसमण माथ भीठ राकण साह हा । या पठियाळा में मोटी मोटी चार पाच भट्टिया खुदियोडी ही अर पाखती लकडिया रा डेर लागोडा हा । भट्टिया माथ पाणी अर तेल रा कडाव धडायोडा हा । पाखती रा बगरा गरम तेल अर पाणी वूढण साह हा । इ भात कोई चार सौ कडाव अर वूडिया आठू दिसावा मे राखियोडी ही ।

अक अक कडाव सार तीन तीन र हिसाब सू भाटियाणिया तयार ही । या रे साग ई अक अक भटद सिवाई मदल मे हो । साग ई छोटी मोटी कई डोलिया अर डासा पडिया हा ज्यासू तल अर पाणी बार ऊमायो जातो । ई काम साह दो मोटा सिरदार, दस नवसिरदार अर कई मर्दानी लुगाया मुकर ही । भट्टिया, ई डग सू खुनियोडी ही क काम पटिया अ जोहर र काम में बी आ सक ही ।

तल री पठियाळा सू ऊपरली पठियाळा मे तीर-दाज हा । या तीर-दाजा रा

तीर कम सू कम पाच तो हाथ रो मार करण वाली सगती रा हा । अठ बा निचली पठियाळा दाई भीता मे तीणा कियोडा हा ज्या म सू तीर बार कानी छून्ता । अठ तीणा इ ढग सू कियोडा हा के या में सू छोडयोडा तीर गन् सू ताई तीन सौ हाथ आग ऊभी फौज र सिपाइया रे सीना न बीघ देता । पण मोच सू चलायोडा तीर या तीणा माय सू गढ माय नी भूग सकता वपू क ढाई तीन सौ हाथ आग सू या म तीर पुगावण वाळा तीरगाज मुलतान री फौज मे गिणती रा ई हा । पठियाळा मे हजार बाण भर तरकसा रा ढेर लाग्योडा हा । या मे अग्निबाण बी भेळा हा । तिसूल रे आकार रा, घरघ-दराकार, भर काटीला नुका वाळा नात भान रा बाणा रा ऊपर ऊपरी ढिगला लाग्योडा हा । तीर दाजा रो फौज रा पाच सौ सिपाई दा सिरदार भर पाच टोळी खाल अठ तनात हा ।

सबसू ऊपरली पठियाळ माथे ढगळ घर गोळा रा तर हा । अ गोळा ऊपर सू गुढायो जाता, जका के सीधा दुखमणा माथ पडता इ बारी मगनाळ खोन देता । पण या न घरकावण री घडी तद आती जद दुसमण खाई न पाट गन् री भीता ऊपर चढण री मती करती । गोळा र अकारी खाण्डा रा ढिगला लाग्योडा हा । बळवान हाथा सू फक्योडी खाण्डो अक बार मे कम सू कम पाच दुसमणा रो माथो काटण री क्षमता राकनी । खाण्डा फकण सारू अक हजार सिपाइया न खाम रूप सू सिखावण दो गई । सिखावण मे या लोगा मू भमा बन्वाया । भमा नै काट, जद खाण्डो जमीं मे घुस जाती तद सिपाई न प्रवीण मानियो जाती । ओ काम अक ई हाथ सू भर अक ई बार मे करणी पडती । खाण्डाधारियां रा मगेर लोव रा बणियोडा हा । अक खाण्डाधारी री खुराक, कम सू कम चार बकरा रो मांम हो । या रो तोल, चार सू छ मण र बिच्च ही । फेरु बी या में इती फुरती ही क अ लोग घोडा री लगाम पकड्योडा कम सू कम दम कोस दौड सकना । खाण्डा फकण री जागा मोटी सुरगा दाई बगारा हा ज्या मे अक साग चार आत्मी खडया र सकता । पण इता मोटा बगारा राकण रो घेय ओ ई हो के अक सिपाई अठे सू भाराम सू खाण्डो फक सक । गोळा रो भार बी चार मण सू लेर दम मण रे बिच्च ही । बगारा ताई यान पुगावण सारू घाटिया बणायोडी ही । कम तागत सू ई या न ऊपर खिसकाण री जरूरत ही । बारली ढाल सरू व्हेता ई गोळी अपण आन बारली कानी लपकती । धक्की त्रिया सू वेग बघ जाती घर बार खाली जावण री कम गुजाइस रती ।

ओ गढ इतो मोटी हो क कम सू कम पच्चीस हजार मिसल अक साग समो सकता । गढ म बीत सारा मन, सभा मवन राजमिधासण साम फेलियोडो आगणी सिपाइया भर आकरा र रवण खातर घर बी बणियोडा हा । बीचोबीच में देवी

तमो रो जरी क राजा रो कुळयेवो ही । विसाल फून्नी बारीगरी रो बेजोड नमूनी,
मिन्दर हो । मिन्तर माय सू ई सुरङ्ग रो मारग हो । सुरङ्ग त नोट सू घणी
भागी जाय ठट खडाळ माय पूणती । देवो रो मो मिन्तर की जमीन रै माय घुसियोडो
वै ज्यू बणायोडो ही । गरमग्रह तो वा सू नीबो भायोडो ही ।

राव विजयराव जुद्ध सारू पूरी थ्यारी कर चुका हा । सार्के रो तडो जाता ई
जाणा जाणा सू भाव रा सिरदार भाय भापरी सरदा सारू धोन्ना ऊन धन धान
सस्तर इत्याद ल र कदका ई तमोड पूण चुका हा । छत्तीस भातरा घोडा भेळा हिया?
मबीह जका निरभ हा । बिना कोई हिकर रै अ घोडा भिडणो जाणना २ अहराव,
जका सापा रा राजा दाई चाल चलता । ३ भाफू जका नितराचार पाच तोला घमल
खाय जाता, घोडो खुन मर जावती पण सवार न रणलेत सू काढ घळणो ले जायन
ई प्रण त्याजतो । ४ भजोका, ज्यान भेक छिन रो चन नी पडतो । अ भट्टपीर
जीण कसियोडा घसवार न उवायो रणलेत में अडिया रता । भेराकिया खास करन
जुद्ध सारू थ्यार करयोडा हा । ६ किरणाळा, घणा फून्ना भर किरणाळ दाई दिव दिव
करण वाळा ७ कोडीघर, जका रो अक भेक रो मील करोडा रिपिया । ८ खबर,
जका जद दोडता तो अडो ललावतो क घोडो जमीं माय नी घसमान मे उड रयो
है । ९ चखलल्ला ज्यारा नण गता जाण लोई वार नैणा मे भस्तीर उतरयोडो
ई रव । १० चवळ घोडा ११ लोखार, १२ पमग १३ मुसकण इत्याद घणा ई
घोडा भेळा हिया । १४ पणघर, ज्यारी घाटकी भर किलङ्गी गेपनाग
दाई १५ वपसकडवाळा ज्या सू भूसाकडजी बी भभीत व्हे जाव । १६ मलफाणी
घोडा सेर दाई उछळ न दुसमण माय दूट पडता १७ मुमकणजात रा मुस्की छोडा
१८ हेरू, जका दुसमण न हेरन वार करता, १९ सपतास जका सूरज रै सात
घोडा री सगती वाळा । बीजी भात रा घोडा म २० विडगा २१ हेवर २२ साकुर,
२३ खगा, २४ भासग २५ उरिया, २६ मालाणी, २७ सि धबळ २८ मुलतानी
२९ चितकबरा रो ती कोई छे हो न पार । भात भात र गुणा वाळा घोडा रो
जमघट लाम्पोडो हो । ३० पाणीपथा जका पाणी में तिरता ह्या घसवार न
ऊवाया मोरची लेता । ३१ गणेटिया, गणापार री तळटी रा ३२ हसजादर, ३३
उडणभ्रमर, ३४ ऊधरस्या फोरणा (ऊधा फिरन वार करणवाळा) ३५ चपल चरण
विस्तीण भर गालिहोनि प्रतिष्ठा सिद्धा घोडा बी विजयराज रो फौज मे सामल हा ।

या घोडा न गंगा सिनान कराया । पीठ ऊपर चन्दन रो लेप कियो भर पाच
वर्ण वाळी जीणा या ऊपर कसी । जीणा मे रणपधर जीण पधर गुडिपधर,
लोहपधर भर कातलीयाली पापर अणगिणन ।

नोट घोडा, जीणा भर पल्लाणा रो बखारा का हड द प्रबन्ध सू लियी गयी है ।

ऊटा घर साण्डा ऊपर पल्हाण कसियोडा हा। पल्हाण बी पांच भात रा। कुली कुकूरोल, बोहोयानागपण बाजती वज्जादली, वेसरा बहिरणा घर पलपळोरा गू छा।

चार हजार सिपाई गढ री हखाली घर बचाव साह माय तनात कर दिया गया। गढ र परकोटे सून चिपती बारली कानी कोइ सी हाथ चवडी खाई ही। आ साइ चालीस पचास हाथ ऊण्डी ही। खाई मे उतरण साह घर तळ सून ऊपर चढण साह कोई आसार कोनी ही। खाई रै अक कानी गढ री परकोटी हो तो बीज किनार मोटी मोटी थम्बळिया गाडियोडी ही ज्यासू लगता ई घोरा रा डूगर छाती फुलायोडा ऊबा हा। या रै नडा ई खेजडा घर बावळिया रा गुच्छा हा। इ खाई म अक खाति यत आ बी ही कै इ मे घड भेली नी हती। बी नै बतूळिया उडाव न पाछी किनारा माथ लाय जमा कर दता। खाई म अक जिनावरा रा सडियोडा हडका बासता। अठ गिद्दा री अक छत्र रा न हो। जोत्रतो कोई मिनय माय पड आवतो तो अ गिद्दा कागला बी न चूट चूटन खा जाता। अजाण पहिया मिनया नै रम्सा री निसरणिआ किल र परकोटा मे क्रियोडा निणा माय सून नटरायन बडा मुक्कल सून बचायो जातो पण जिनावरा न बचावण री तो सवाल ई कोनी हो। अकर इ म अक माथो ऊट पडग्यो। बी री दुरगत दलन लोगा री बाळको घणी ई कळयियो पाण सग लाचार हा। दुसमण साह आ खाई मोन र कुव सरसी ही।

गढ मे दो बरस लग खावण गीवण री माममी री भरपूर मण्डार हो। सूरमद मगावण साह गढ री सुरग री मारम बी जापत री हो। इ सुरम म बळ्णा गाडी आराम सून आ जा सकता। सुरग अक पक्की नर समान बणियोडी ही घर मारम म जागा जागा हुवा घर चानणे साह बिला दाई छाटा छोगा तीणा कर, वा मे भू गळिया घालदी। सुरग मे घोडा दौड लगा सक इतो खुनासो हो। सून आ ई सुरा बिरखा रत में नर री काम देतो। सुरग री, मारम मे आवण वाळ हरेक गाव मे अक द्वार हो। पण लोगा नै आ ई ठा ही क तळा म पाणी भरण साह नर बणा योडी है, वयू क म द्वार तळा र किनार ई व्हना घर जे कोई अजण आमी ई द्वार में घुस बी जातो तो डूगर ऊपर जायन पाछी बार निकळ जातो। वयू क मुख्य द्वार तो ई नर मे भाजू बाजू म होता। या द्वारा री फाटका उणी रण र भाट री हेती घर इ डग सून घरियोडी हेती क अक दा मिनख या न दिलाय बी नी सकता। सबसू मोटी बात तो आ क किणी न वम न्है ई वयू क नैर र माय घर कोई नर क सुरग है। इ सुरग री निरमाण कई बरसां मे पूरो दिह्यो ही घर राज रा खास आदमिया र सिबाय इ री किणी न वेरी ई कोनी। धूड भरी आधिया र मोमम म सुरग र मारम ई धमीर उमरावा री आणी जाणी रतो। बिम्बा रत म आ नर री काम देतो घर जुद्द री बिळिया रसद इत्याद पोचावण में गुप्त मारम री काम देतो।

(५)

यमापरा घर रहमणी देवी न गाथांग दण्डोन की । पछ स्वामी श्री ग
 चरण परस न पापरा हाथ धाँगियो घर माथ ऊपर मगाया । सगीत रा गुर गूज
 उठिया । स्वामी श्री गुरु मकरा गीतपाव गूज काळ गू घीमी लय म घनार रै
 सागे छडियो । घमाप री गूज सू बगळ घर घा-चू ब- रहेगी । ब्या- घर सात्र
 घर सगीत री घर पवयो । स्वामी श्री र कठ म घोत्र मिठाम दर- घर पदाव
 हो । गुणग बाळा री घानमा मगीत र सम- म हिनोरा मवली सठ कर देखी ।
 त्रिताळ रा बोन मग म प सात्र सात्र तिरकिट पिन ता ता गुणीजनी । घर र ती
 यमापरा घचम्ये म पहियोही घरघ भरी नित्रां गू स्वामी श्री न निहारण सागगी ।
 सगीत र मुरां गू ई निरत री ताळमस हो । निरत मे बिरकण मुग्धा, भाव, घमि-
 नय घर घर सचाळन सगीत री लय घर ताळ सू जुडियोडा रहे । सो मग माथ
 पत्नी थाप र सागे जाभरिया री भणवार बी बोलां नै प्रगटावनी । सहना घर
 तुरई सू निक्कियोडा मुद्द बोमल घर मीठ न भवण कर घानमा घान- विमोर रहे
 जाती । बिच्च बिच्च मुरकियो, मुरग जड मुग री अनुभव करावनी ।

मुद्द सिवा निरत घास हो । सिवजी समायो मे सोन हा । बी र सान रूप
 सू सग मुगध हा । निरत री लय रै साथ ई सिवजी री रूप बढलियो । साम्न घवस्था
 न त्याग सिवजी प्रलयकारी ताण्डय सठ कर नियो । सगीत री लय दूणी वही ।
 तानां रा पसटा, मृदग में ताळ रा तोडा घर निरत म निवजी री सहारक रूप निरत
 न घडघडी छूण सागगी । यमोपरा ऊपर सारी सभा मण्डद मुगध घर घासत
 रहेगी । घर यमोपरा ? राव विजयरात्र घाज घण घमाव भरियोडा हा ।
 वे घनचित रहे, स्वामी श्री र सगीत घर यमोपरा रै निरत री रस घाछ हा । सगीत
 री लय दूणी सू चौगुणी रहेगी घर इ र सागे ई निरत री गत बी बघगी । लय
 चौगुणी सू छ गुणी तक बघगी । जाभरिया री भणवार घडू बी माफ साफ मृदग र
 बोला र परबाण मुणीजती । इ साह सगळा रा जान नए घर चिन र सागे ई सास
 बी घर जागा ठरगी । यमोपरा री देही घर घर घूजनी सी दोमण लागी । मग र
 बोलां री तनकार हम साफ साफ कोनी मुणीजनी । सहनाई तारसतक माथ गू जण
 सागगी । स्वामी श्री री कठ हम रुकियो हम रुकियो इ घवस्था तक पूग चुकी हो ।
 वा री कठ बार नीसर चुकी हो घर गळ री नसां भुजग पयू पलगी । यमोपरा री
 देही पसीन सू तिनान कर चुकी ही । बी री सारी परबास भोज चुकी हो घर बी रै
 माथ सू बी री काची चिटक पयू भाकती देही माथ बोबा री हळकी सो उलाह साफ
 निजर घावनी । गाथा सरीर सू चिप चुका हा । रगत जड बी र रात मुख घर
 सकार री मुद्रा न निरख घडी लवावनी क सिवजी सख घरती माथ उतर न हम

सिंघी रो नास करण वाला है। यमोपग या सग बाता सू अणुजाण, बगेवर जाभरिया सू भगणकार निकालती। बीरा पग पवन सू बी तेज भर लगोला चानता हा। मृदग बजावण वाली रुद सू ई सम लावण सार तडका तोड रैयी हो। अघा राचक यमोघरा री देही घरती माथे लुत्कनी लुत्कनी बची। जाणे अ्रेक दम कठ ई सू बिजळी कडकी व तारो दू। जाणे अज्जाण नीद म सूरा लोगा माथे आभी छिटक पड्यो जाणे मितार री तार ससक म भावता ही दूट पड्यो। अणुचेन लोग चारणचक चमक पड्यो। क्यू बी टोक बी बिळिंग अ्रेक गुणे सू उवाज घाई 'सुमान भल्लाह'।

'सुमान भल्लाह री गूज सू स्वामी श्री री ध्यान चुकग्यो, मदग बजावणिय रा हाथ रुकग्या। सगीत रुकग्यो घर यमोघरा री देही घरती माथे लोथ दाई पडगी। हाहाकार मचग्यो। 'जय देवी तन्नो', 'जय स्वामी श्री' 'जय देवी यमोघरा' सू मण्डप गु जायमान हेगो। यमोघरा री देही माथ अ्रेक साग चार चार पत्ता सू हवा करो जणी सर व्हेगो। गगाजळ रा छाटा देय बी न चेत मे लाया। बीरा सारा गाबा पसीने सू भाला तडबा हिहयोडा हा। मुख मण्डळ माथ पसीने रा टोषा अडा घोपता जाणे मोती कडियोडा है। जाणे करुणारस साक्षात प्रगट िड्यो है। राव विजयराज स्वामी श्री घर यमोघरा न बघाई दी। यमोघरा नीची नाड किया मन ई मन जाणे की रस री सवाद लेती रयी। बी रा नख आघा निजळका मा लागता। स्वामी श्री यमोघरा र बार मे राव विजयराज न दवण औग जाणकारी दी।

दुजी कानी क्यू ई लोगा री निजरा बी उवाज समचै घुमी घर वे फाटी री फाटी रयगी। सठे ती दुजी ई खेल हो। अ्रेक बीस द्दहीस बरसा री मोठ्यार अ्रेक हाथ मे रगत सू भरियोडो तलवार घर दज हाथ म अ्रेक कटियोडो माथो लियोडो ही। अ्रेक लोथ पागती पडो ही। जाणे चारणचक काळी नाग समा रे बिचण घायग्यो है। लाग डर न आगा दगा। बी लोथ घर मोठ्यार र क्यार कानी मण्डळ बराग्यो। मण्डळ र बिच्च ओ आदमी इ मान ऊभो हो जाणे की हिहयो ई ती। बी र चर ऊपर कियो तर रा भाव निजर नी भावता। पण बी री मूण्डो निप दिप करतो। नणा म उजब चमक हा, डोल भरियो पूरो। कद, डाई तीन पूजता हाथ। रग गोरो घर वस सिरदारग वालो। काना मे मुग्किया, गळ म मातिया री कण्ठो घर ऊजळा घुराक गाबा।

घोडी ताळ वा यू ई ऊभो रयो। पछ वो घावरै दोळे मण्डय मण्डळ कानी निजरां घुमाई घर बी जागा = घुमर पाळो साग दिया कानी मूण्डो कर लियो। बी रै घुमण र साग ई लोग लारै विमकण लागा। हम वा मुळकियो। हाथ मायले कटियोडे माथ न वो जमी माथ फक दियो घर रगत सू भरियोडो तलवार न धोतिय

माथ पूछ'र म्यान में घुसेडदी । हमै वो उठ सू -हीर व्हेण लागी । लोग आ गा खिसक'र वो सारु मारग कियो । वो चार पावण्डा ई भागै बधियो व्हेला क दो सिपाई वी सू थोडा भलगा साम आय र ऊभग्या ।

‘ठरजा ।’

वो ठैरग्यो ।

‘राव री इग्या सू तू ब'दी भीई । अथ सू भागण री उपाव सोचणी विरया भीई’ ।

वो बिना की कया, वा सामी जोयो अर मुळक नियो । सिपाई आपसरी में अेक दूजै सामी देखण लाग । वे थोडा लार खिसकग्या अर हाथ सू अक निसा में इसारो कियो । वो वी दिसा कानी मुडग्यो । सिपाई वी र लार हेग्या । ज्यू ज्यू भाग बघती गयो भीड वी री मारग छोडती गई । हमै वो अडो जागा पूग्यो जठ राव अर स्वामी श्री ऊमा, वी कानी ई देखता हा । वो दो'यू हाथ जाड र गरदन भुकाई । वो मूण्ड सू की बोलणी चावती पण वी रा होट फुरक'र रगया । वो दो'यू हाथ कमर र लारली कानी ले जाय'र बाघ लिया अर गरदन नीच लटकाय'र ऊमो व्हेग्यो ।

सिपाई राव न अरज की क ओ मिनख अबार अथ अेक मानव री घाटकी उतारली है ।

‘काई नांव है रयारळी ?’ राव थोडा कडक र बोल्या ।

‘पूतम ।’

‘‘कृण साखिमो ?’’

‘‘भाटी’’

‘‘भाटी । की री ?

‘ जेतसी री ’

‘बाई विहयो ? क्यू ”

‘वो भेडू हती’

‘भेडू ?’

हां वो इया उवा मिजरा दोडाय हाथ सू इसारा कियो । वो ऊया कानी इमारा किया वे मिनख उठ सू खिसकण लाग पण वा र पाखती ऊमा मिनख वारा हाथ भाल र वा न पकड लिया । पण अेक मिनख धणी भलगी कमर भुकाया जमी माथ की सोधती ही । वो सगळा सू निजर बघाय मि'दर सू बार निकलग्यो ।

राव रै इसारै ऊपर सिपाई यां भालियोडा मिनखा न राव र सांमा लाय देस किया । या लोगा रा भूण्डा घबळा पडग्या ।

वो या सगा कानी निजर घुमाय देखियो, घर अरु हाथ भक्तता यका बोल्थो
‘भाग्यो’

“कृण ?” राव सवाल कियो ।

‘सिरदार यारी’

‘बात खोलन साफ साफ बनाव, अण्णी गाफन बण्ण री हुसियारी मत
जता’

‘अन्नदाता ! अ दसू माणस म्हेळ्यो ओई । गजनी ओई अन्नदाता ”

‘ही’

‘वी गजनी मे अक मोनो धाडेन बस’

‘मैमूद’

‘हा अन्नदाता वीं रा भेदू ओई’

“काई प्रमाण ?”

‘पूछ’र देखनी अन्नदाता ! जे नट जाव ”

वो बात पूरी कर वी पैला ई व दसू मानखा माथो भुका र हामळ भरली ।
राव हुकम दियो ‘या न रोक लिया जाव । मि दर सू कोई बार नी निकळें, जद
तक म्हे इग्या नीं दू’ ।

हम राव वा कानी घूम’र बोल्या ‘तू देवी र मि दर में अक माणस री वध
कियो ओई अर वध करण री दण्ड काई छै ?’

‘अन्नदाता जाणू । प्राणा रै बळ प्राण’ ।

‘तन सपाई मे की कवणी ओई ?’

‘नी अन्नदाता ! हूँ बली चढ़ण न तयार ओई ।

यसोधरा पुळक’र वी कानी देखियो । अक छिन साह दो या री निजरा
मिळी । यसोधरा लाज सू दबगी । वो अचम्ब मे पडग्यो । कोई जाण पचाण नी ।
कदई पला देखी नी पण जाण नयू अही लाग, जाण बरसा री घोळव है ।

अक छिन साह च्याह मेर सप्ताटो छायग्यो । राव स्वामी ओ सू हवळें स
शातचेत बरी अर इग्या गुणार्ई ।

‘पुनम भाटो जेतसो गे, त देवी र मि तर मे या सग लोगां साम अक माणस
री वध करण री चूक कग ओई अर तू खुद वी इन हाफर चुकी ओई । इ
बात मा तन्नो री इग्या सू तामजें वध री इग्या दी जाव । बोल तनै की कवणी
ओई ?’

वो माथो घुण’र नटग्यो । ‘हूँ मरण न तयार हों’

भीड में सू घणकरी भेळी घुनियां घावण लागी 'नी नी नी !'

यसोधरा री आख्या आडी अघारी आयगी । वा रुक्मणा री बाय पकड र माथी बी र खा ध माथ टिकाय दियो अर नख मू लिया । लोग आपस री म फुसफुसावण लागी ।

सिपाई राव सामी देखण लागी । हम राव अक'र चौकेर निजर घुमाई । यसोधरा कानी देख'र वे ठीमर बहेग्या । स्वामी थी र सामी देय वे नैण भुकाया अर थोडा मुळकिया । राव बोल्या भाटी राज री परम्परा परवाणे वध र बदलै वध री दण्ड ई हिया कर । पण स्वामी थी री इग्या अर परजा री मसा देवता थका इ घडी पूनम जड वीर रा प्राण लेवणा ठीक कोनी । इ वास्त साकी बहेणे तक पूनम न मुगत कियो जाव । पण साकी निमटिया पाछ पूनम खु देवो र मि'दर म हाजर होय दण्ड री भुगताण करला । इ बात री जुम्मी ' । 'हूँ हूँ हूँ ' भीड म सू अणगिणत बोल सुणीजण लागी । या में अक उवाज यसोधरा री बी हो । पूनम न दूज दिन मिळण री इग्या देय राय अर स्वामी थी उठै सू बहीर हेगा । सिपाई पूनम नै मुगत कर वा दसू मिनखा न ब दी बणाय लयग्या । भीड पूनम न हाथा ऊपर उठाय ली ती । ज तन्नी मा री, ज राव विजराज री अर ज पूनम वीर री घुनिया सू आभो गूजग्यो । यसोधरा देर ताई मुळकना नणा सू पूनम न दखती रयी । बी री नस नस थिरकण लागी ।

★

(८)

राव विजयराम देवी र मि'दर सू पाछा मोला कानी आया ती रात पड चुकी ही । राणी र मोल म आज अघारी हो । राव र पघारता ई हाजरिया दोडणा सरु बहेगा । राव, राणी र मोल मे अघागे हेणे री म्यानी पूछियो ती उमिया अरज करी—

'अन्नदाता' आज महाराणी सा खुद रै हाथा सू पकवान बणायो सो थाकग्या भीई । सिनान करण पघार्या —'

ठीक भीई जद तो म्हे आज महाराणी सा र हाथ सू परोसियोडी ई धाळ अरोगा ला ।'

अन्नदाता ! हुडी कर ।'

नी, उतावळ कोनी ।'

इती में महाराणी खुद हाजर बहेगी ।

'जीवण घन ! आज तो ।

‘हा अन्नदाता ! पाछे मिलणी है नी व्हे । खुर् हाथा सू ?’

‘चि ता व्हेणी गै कारण ?’

‘राजपूतणिया भव असल रैयी केत अन्नदाता ! अबे ती गोलणिया रैयी भीई ।’
महे, समस्या कोनी ?

‘भाटी राज री महाराणी खुर् प्राणा र मोह लार राव न छोड, पीयर जाव,
ई सू बघिक लाज री काई बात है सकई ?’

‘राजा री हुक्म तो सगळा सारू सरखो है । आप ऊपर बी लागू व्हे ।’

‘जदेई तो अरज करू अन्नदाता व’

‘आपन तो महे राजकवार देवराजरा रुवाळ सारू’

‘हाँ, ओ मिस तो बौत मोनी ओई’

‘आप इ न मिस मानी ।’

आपर सामी बोळू आ तो सुपन ई नी सोच सकू । एण आप आ बयू भुलीई
ह्जर क म्हे मातर अ्रेन मा इज नी पिण अ्रेन घरनार बी होई ।

‘राजा री घरम हेई प्रजा री रुवाळो री । अर प्रजा मे आप बी भेळा ।
राजकवार देवराज प्रजा रै पेट ओई इ सार वा री रुवाळ री मोमज ऊपर खास
जुम्मी ओई ।’

‘राजकवार देवराज री रुवाळ करण री आपरो धरम ओई, इ न महे बी
मानू, एण राजकवार री घाड म, महे आपन छाड अ्रेथ सू पीयर जावू परी, ई
नै मोमजो मन नी मानै ।’

‘अब आपन बयान समभावा ?’

‘हूँ सब समझियोडी ओई महाराज ! महाराणी र नात मोमजो बी का
घरम ओई ।’

‘वो हूँ समझा प्राणघन ।’

‘तो मोमजो फमलो सुणावण री इया मिळै महाराज ?’

‘देखा ! सुणा’

‘राजकवार देवराज री रुवाळ री जुम्मी मोमजो ओई । हूँ वा न मोमज
पीयर भेजण री ठावो प्रब न कर लियोई । दासी अ्रेथ ई रवनो । महाराज जीत न
पघारमो बी दिव बघावला अर नो तर जोहूर री जवाळा म भेंट उडण रै घ म सू
ब भी रवला ।’

‘अरेक केव सावलो ।’

‘बौत सोच समझ र मत्तो जियो ओई, अन्नदाता ।’

‘हूँ आज राजकवार न खोळ म सय न घाळ अरोनाला ।’

‘राजन ! आपन घी मोठ रयाज देवणी जोइज ।’

‘मत भूलो महाराणी सा व है अक बाप वो हा ।’

महाराणी रै अक इमार ऊपर दा हावडिया राजकवार देवराज न लावण साफ दोडी । महाराणी खुट र हाथा सू मलमल रा आमण बिछाया । चानी सू फडियोड पाटिय ऊपर सोन र चाळ मे पक्वान पुरम’र महाराणी जतन सू चाळ धरियो । पाखनी चानी री झरी भर चानी री गिलाया पडो हो । पक्क फता हावडिया राजकवार देवराज न गोनी मे उठाय ल्याई ।

महाराज बोन प्यार सू राजकवार न छानी सू चिरायो । राजकवार देवराज री उमर चार-पाच बरसा र बिच्च हो । उणिपारी मा राप र दोपू र मेळ रो हो । हाथ लगाया मलो व्हे जडो सरीर री रंग नाक सीखो नण मोटा होन पतळा भर राना चिट । अणजाण मिनख बी मूण्ड री तज देव र मोळव स व श्री ई राज कदार श्री ई ।

भावो बटा जी ।’

ऊ हू

‘भावो ! मोघज पास भावो ।’

‘नी गुल— ’

लाल बनासा भावो आप मोघज गादया भावो ।

महाराणी दोपू हाथ पसारता हुया बोली । इ र समच ई राजकवार, महाराणी र हाथा ऊपर उलडायो । महाराणी बी नै चूम’र छाती सू चिपाय लियो । राव रा नण गळगळा व्हेगा ।

लाल बनासा आज मोघज हाथ सू चाळ अरोमला राव बोल्या ।

घोटवा

हाँ, हाँ घोटमा अरोगी बनासा । महाराणी चाळ माथ सू घोटम री अक टुकडो तोड राजकवार र मूण्ड में दियो । राव, राजकवार न पुटाय खुट र मोळ म लियो । महाराणी पाखती बठी हो । बी री छानी भरणी हो । राव रसोई री घणा सरावणा की, पण महाराणी तो भविस र अदोठ मे भवियोडी हो ।

राव महाराणी री चिंता समझया हा । ‘जीवण धन रै मम्बोपण सू महाराणी र विचारा रो तार ह्मयो ।

‘आप की हुकम दियो अन्नता ?’

‘आज मोल म अचारी श्रीई ?’

‘अवै तो स की अचार रै दसियोडी ई श्रीई राजन् !’

‘‘आपन, मोघज बळ ऊपर भरतो को— ’’

‘मरोसो नी हती तो बदरी घातमहित्या कर लेती, पण छात्री मरोसं -”

‘कोई कुमी कसर व्हे तो बतावी’

‘मन्नदाता रै राज मे कुमी किणी बातरी कोनी । प्रिजा भाप माचै प्राण

निधरावळ कर ।”

“पद्य ओ अधारी बयू ?”

“चानणी मन्नदाता सामो लाजा मर”

‘परक्षणी पडसी”

‘पलका बिछावू”

राव सजब निजर सू वूटाराणी कानी देग्यो । महाराणी लाज सू घरती मे गण लागो पण उमाव र उफाणी आवण लागी ।

हावडिया र नणा म चमक बापग्यो । दो बरसा सू भाज वारी बारी भाई, मौल सजावण री । महाराणी सात बरस छोटी व्हेगी । साकळ मौल री खुणी खुणी सारम सू भरियोडी ही । मौल र ओक अक भाट माध चमक ही । भागणी पुळकती ही ।

(६)

राव री इग्या पाळण मे दूज दिन साकळ ई पूनम, राव रै साम हाजर हिथो ।

“खम्मापणी मन्नदाता !”

‘हू । पूनम जेतसी री ?’

“भापरी किरपा सू हू मुगत ओई महाराज’

“मुगत नी तू मौमजी बंदी ओई’

‘हू । व्हे तन सू ई मुगत नी कियो ओई’

‘इग्या करो मन्नदाता, माथो भेंट धरू”

‘हां । माथो ई जोइज मौमज”

पूनम सडाके सू म्यान माय सू तलवार खांची भर ज्यू ई तलवार गरदन कानी सठाई भर राव बोल्या “पूनम ! तू साचाणी वीर ओई । ई सारू ई हू तने मुगत कियो ओई । तू, भाटी राज री खळाळ सारू भोत मोटो काम कियो ओई वा भेदुवां नै ओळख र’

“म्है ती भापर पया हेचली घूड ”

‘नी पूनम ! हू तन भाटी राज री भड किवाड मानां हां भर इ सारू सामजा प्राण सट मे घातणी पावा’

“इग्या करो अन्नदाता ? ओ मीम्रजी सौभाग ओई”

‘दुसमण री भेद लेवण सार माथी जोइज पूनम । दुसमण बी छोटी मोगे नी, गजनी री सुलतान ओई।

पूनम, तलवार पाछी म्यान म घती, अर माथी भुकाय बोल्यो “अन्नदाता री इ किरपा सारू ”

‘माग । मोल ।’

“आसरीवाद’

‘अक बात ओई

‘सिर नणा ऊपर’

‘गुलाब त्यारळी साग रेंवली” गुलाब कानी सकेत करता हुया राव बोल्यो ।

“जद तो काम बीन सोरी व्हे जासी अन्नदाता, पण ..

‘पण काई ?”

“परख किया बिना ’

‘सोन सू खरी । फेरू बी परख करल त्यारळ दग ढाळी सू”

‘नी, बस भरोस री ई बात ओई दाता । क्यू क लुपाई जात

“महाराणी रा भवारा थोडा तणम्या पण पूनम रै बिलकत चर सामी निजर पडता ई गुस्मी गळग्यो ।

“खरची, अणखूट ले जावो । सात दिना में पाछा भावो’

दो नौळी सोन रा टका पूनम र हाथा सू प राव मौला मे पधारम्या । गुलाब री उडीक में बी न रणवास र बार ठरणो पडयो । वो बार ऊमो भावी र सुपना मे सुष बुध भूलग्यो । अक हाथ, बीरी बाहुडो पकड माय खाव लियो ।

पूनम ।”

‘हू । कुण ?

‘ही” बी र नणा म नण गडाय महाराणी मुळकी ।

‘इग्या करो अन्नदाता ।”

“इग्या नी, मोठावण ओई”

ज्यू आपन सोव’

‘गुलाब, म्यागळी खास डावडी ओई’

‘व्हेली”

‘ओई । म्हे दो तन, अक मन हा”

“म्हे अकली ई ”

‘नी, गुलाब त्यारळ साग चालली । इ री चाव ज्यू परख कर सक, पण ”

“नी, मीसजै परख बीजी नी करणी अन्नदाता,”

“ओ हो ! काई दाता अर अन्नदाता, लेगाय राकी ओई ?”

“अन्नदाता !”

“केळ वा ई रट, सुण ! गुलाब जे प्यारळ ऋतु बरताव सू कुम्भळायणी तो समस्त लीज क महाराणी ”

“आप ”

“पूतम ! कितरी प्यारी नाव ओई ? जडो नाव वंडो ई रूप रत्न, डील घर ”

“मोडो व्हेई अन्नदाता”

हैं । लै आ म्यारळी असल हीरा पन्ना अर मोनिया सू ऋनी मू दडा, सध पिचाण रो”

आ क'र महाराणी खुदर हाथा सू आपरी मूदडी खोल पूतम रो भागळी म परायदी ।

‘हजूर, ओ काई ?’

“बसू कम ओई ?

“नी । आ - ”

“हौ, गुलाब साग ओई, सग समझा देमी’

‘पण म्हे ’

“जादा बकणी नी । व्हेर -टे जावो । जावो, जावो अय सू । मोडो मत करो । गुलाब ! ओ गुलाब ।”

“अन्नदाता !”

“जा, इ न लेजा । नारयो खुशो चरयो दीसई । नाथ पात, कावू कर लीज ’

गुलाब, पूतम रो हाथ पकड'र वीत बार ग्याच ल्याई । महाराणी मुळकती दगती रैयो । पूतम दास सू ठोकर स्वाम पिरती खिरती बचियो । मूदडी, पूतम रो भागळी म पेंपगो । महाराणी न अक भागळी सूनी सूनी लागण लागी । रै र न भैर केरु बाजण लागी । दा साण्डा बसियोडी, दो अमवारा न लेय डागा डग भरण लागो । महाराणी अंत लाम्बी सास नाथी ।

✽

मुसलमान र दकयण पुरख म मि पू घर सूनी हाइडा नगी र बिच पडिया मुनसान घोर म अक तुबो नगर बसागी । अन्नाज चार पोत मोत र भेर म माटा मोटा तम्बुवा री कतारा लागोही ही, उपा ऊपर हरा भण्डा फरावता हा । हवा रा भबका सू पदा गिह्योही लैरा र कारण पट पट री उवाजा र रै नै बाना म आवती । रात र डरावण बाळम में सममान री दीवडां जिनमिग करती । घठान यां तम्बुवा रै ऊपर भिनमिगावती समालां भण्डियां सावनी । गिन र चानण म थ ऊज्जा तुरां तम्बु घडा लागता जाणें वरफ रा टीसा मट्टवा छे । भिड्या री रातड अद घरा जायती घर यां री रत्न लोई ज्यू छे जानी बी बिडिया सममान में छामोडा सममानी बाळा घर राता वादलां री लरियो फागलिया रत्न बिनेरतो । इ बिडिया या तम्बुवा र मूढ़ री रत्न पोरो पड जावतो बाया बयलीज जाती । पण रात छैना ई नदी र बी बिनार सू लोट लोडाया छहो लगावती जाण हजारों किरियां समदर री छोळा न चीरती बबी घावरी मस्ती म चीम चीम घाग बघ रयी है । निजर घुनी र वग सू बी सज छठी छठी मपाटा लगावती अर जागा बिर नी र सजती । छहो इ वास्त बी लगावती व पवन र वेग र कारण भिड्या जरावता घर मतालें टिम-टिमावती । इ वास्त यांरी बसली भौं री अन्नाज टीपणो बोन दारो छे जातो । कदई छे किरिया नैडी रिगसतो लगावती तो कदईं उल्टी बवती । सममान सू जिनमिग करती सममान री घीवडियां घर मइद री भुभमेनत घर मगज री उपज यां दीवडां में जाण होट लागोही ही । पवन र भबक साग ई अ मतालें घुमनी, लगती, फेरु लगती । निजर हिबकोळा सावण ठूक जाती पण हिबकोळा सावती सी दीसण बाळी अ भरम री किरियां ती साग जागा ई मानल न भरम मे बगनी कर नावती ।

बीस हजार सिपाइयां र रवास सारु तकरीबन चार हजार तम्बू, तीनू कानी सू घरघघ दर दाईं साम्बी साम्बी बरावरी रै घातर सू जमायोही कतारा में गाडियाडा हा । चार रज्जा री कनातां बारोबर ऊमी ही । अक सी तम्बुवां सार अक र हिसाब सू भटियारमानें री तम्बू सडा किया गया । इ में सिपाइयां सारु भाजन पकाईजती । इ र बाजू मे ई अक तम्बू दरजी रा कायम कियो गयो, लगोलग बीस बीस र बगाबर र भानर सू अ कतारां लागोही ही ।

सबसू भागली कतार बाळा तम्बू सडाकू बाहुनां रा हा । अ साम्बी दाडी बाळा पवन सिपाई हा, जका व हमली घर दखाळी दोयू री बिड्या म पारगत हा । हरेक तम्बू र मांयन ई दो छोटा तम्बू कमरां दाईं जुग जुदा हा, या में सू

(मिश्रकल) इत्यादि सू भरियोडा हा, व यां पण्डालां मे धाकड पोर म पड्या रवता । या पण्डालां रें च्याळ मर माय भर बार दस दस पण री छेती माथे छेक अक सिपाही नागी तलवार हाथ मे लिया पौरी देवता । बारी बारी मर सिपाई छेक दूज र बिच्च कदमताळ करतो रती । या स दूजा मे पजाब, मुलतान सि व भर केई छोटा मोटा राजावा र इलाहा री तूटियोडी सम्पत हा । २ देस री गलमफाई सू बिखरियोडी पडी सम्पत न छेक सुलतान री तश भर तिजोरी घापरी पासवान बणा'र घोन कद कर राखी ही । पासवान बणावण मारु सुलतान रा कई सिपाई मारण सू घणवरी लुगाया नै पकड लाया हा, जकी तवाइफा भेळी भिळगी ही ।

या सगळा तम्बुवा र बीचीबीच में अक मोटो ज्यू पण्डाल लागोडी ही । पण्डाल र च्याळ मेर दस दस गज री छेती सू कनाता गाडियोडी ही । कनाता रें बारली कानी दम दस गजरी छेती माथ तीर गज घेरी घालियोडा हा । कनाता र मायली कानी पण पण्डाल र बारली कानी बी हिसाब सू ई यवन सिपाई नागी तलवारा हाथ मे लिया पौरी देवता । या सिपाइया रा सरोर लो रें साच डळियोडा हा भर सिक्का घणी डरावणी ही । नागी तलवारा हाथ मे लियोडा अ साक्षात जम री रूप निजर आवता । या रें हाथा में पकडियोडी नागी तलवार माथ जीरी बी निजर पडती बी घर घर धूजण लाग जावती क दस बीरी गरदा घा कटी आ कटी । इ वास्त वा कानी पण बघावणा छोड निजर फकण री मुनळब हो मौन न नूतणी ।

इ पण्डाल र माय छेक छोटी पण्डाल भर ही जी मे कम सू कम पचास मरदा र वरण जोग खुलास री जागा ही । आ पण्डाल गेर असमानी भर हर रंग र रेशम री बुणियोडी हो । इ म जागा जागा जरी री काम कियोडी हो । घाखती पाखती मसीत र गुम्बदा दाई गुम्बद बणियोडा हा । तम्बू माथ जागा जागा जरी सू कुरान री आइता रा कसीदा काडियोडा हा । या रें बिच्च जागा जागा सलमा सितारा जडियोडा हा । जिकी जागा खाली रवती बी जागा सेर चीता, रीछ, हिरण खिरगोम इत्यादि री खाला दग सू टाकियोडी ही । ऊपर छत मे सवावणा झाड लटकियोडा हा ज्या म खुसबूदार तल रा दिया बळता हा । या म सू निकळियोडे खानण री उजाम सात गुणा जादा निजर आवती । छेक दीयें रा पाच दिया निजर आवता । इ रें इलावा पण्डाल र माय भर बार दोसू जागा कानी री मसाला जुदा बनत हा । पण्डाल रें ऊपरला भाग इ दग सू जाळीगर बायोडी हो कें मायनी धुबी आराम सू बार निकळ सक भर हुवा बी बरोबर ताजी आवती रव ।

भांगण ऊपर कीमती कालोन बिछियोडा हा ज्या ऊपर कीमती गलीचा धुवसूरती बघावता । सिरें दरवाज र डावो कानी बाघ भर चीता री फूटरी खाला

बिछायोडी हो, उठ घेक मोगी अर गोळ तक्रियो बी तरतीव सू सजायोडी हो। श्री तक्रियो बीन जादा कीमती अर कळागिरी रो वेमिसाल नमूतो हो इ तक्रिय र सार घेक भव्य मूरत साक्षात रूप में बिराजियोडी हो। पचवीस बरसा रो अक मोठ्या, बोन मोट अर लम्ब पण भोवने डील रो, डरावणा पण मदरा प्वाला व्हे ज्यू नण जन्मत सू जादा लाम्बा हाथ बीटलोदार काळा कस भ्रं छाटो सोक पण भरियाडो दाडो। खोफनाक आवाज वाळो भो मोठ्यार ई गजनी रो सुलतान यामिनृदोला म०मूद निजामुद्दीन कासिम मझमूद' हो। ई र चेर सू मूरता अर क्रूरता बरोबर टपकती। चवथा बरस रो उमर मे ई श्री जुद्ध करणी सरू कर दिमी हो। खुन र पराक्रम बुद्धि, होमन अर जुगत सू ई बी खुदरे भाई सू राज खोसन राज रो मालक बण्ण्यो। आपर बापरी परम्परा निभावता थका ई बी भारत रो बेसुमार सम्पत, लूट लूट न गजना ले जावणी सरू कर दी। बी माया रो लोभी हो, अर माया बी र पणा पडती।

सुबसूरती अर कळा सारू बी रो नेह अर उभाव सायत बी न आपरी ईरानी नसल रो मा रो देण ही। ई वास्तै ई बी सायरगा मिजाज रो हो। बी सायरा रो इज्जत करनी। बी रो निजू सुपना रो घेक ससार हो जी न बी आपरी मर्दानगी मू साकार करण रो सामर्थ राकती। कारीगरी रो प्रमी 'हता थका बी बी मूरती पूजा र खिलाफ ब्यू हो, के मूरतिया ब्यू तोडती? भो सोचण जोग सवाल है। सायत बी रो यथार्थ मे धारणा हो। बी मूरतो पूजा में प्रार्थि विस्वास रो बास देखो। घरम अर परमातमा र नाव माथ पळत पाप मू बा रो साबकी पडियो। पिण्डा अर पिण्ठा र पाखण्ड न बी मलीभांत परखियो। देवतावा रो जकी दुरगन पुजारी लाग बणाय नाखी अर परमातमा रो भगती र नाव माथ जकी रासलीला रो माग अर वभोचार इत्याद 'हता बी सू बी घणी नाराज हो। है सक् के अ बाता पूडी बी है पण कारण तो कोई न कोई हो जरूर जो ई आदमा न मूरतिया अर मिन्दर ताण्ण मारू सकसायो।

ममूद हि दुवा रो आपसी फूट रो फायदो लठायो, मूरतिया तोडी, मिन्दर घुडायो अर पिण्डता न गुलाम बणाय वात बेचन टका बाटिया। बा पाखण्ड रा पाटिया ऊधा मार दिया, अर खुदर मुलक पाछी गयो परो। हे सक आपर या क्रूर कामा र कारण बी रा आतमा कदेई पछताई बी व्हे।

मुघमल र गिह माथ तक्रिय रो सारो लियोडी बी सर व्हे ज्यू दहाडती। चारा गावा बीट कीमना अर घजवूत खाल रा बणियोडा हा। अक हाथ बीरो अकमर तलवार रो मूठ माथ ई पडियो रवती, जी मू बी रो आगळिया रमती रती। बी र माथ ऊपर अक उजध सी पण भाला पाग हो, जी म जागा जागा चेडियाडा नीतम

घर हीरा री घापा चवाचू न कर देनी । बी री पगरखिया म जडियोड । साल घर पना सू किरणा फूटती । सूरज री किरणा दाई अ किरणा बी घादमी री निजरा न सैन कोनी हे सक्नी । बी र सामो जोवण री हीमत भाद्या भाद्या म बी नी ही । बी र भावनी पासनी ऊमा उमराव बकर ज्यू धुजता घर वारा कान हर बिळिया बम सुलतान री हुकम सुलण खातर ऊठियोडा ई रवता । मेक भादमी हमेस बी र साध रैनी घर घी हौ भलउल्ही । ममूद गजनबी र जीवण काळ री हरेक घटना न बी साहिन री रुन देव न गापा बणा देती । प्री ई बी री खास गुण ही ।

(११)

‘हा, काई नाव भौंर त्पारळी ?’

‘गुलाब’

बीत मीठी नाव भौंई’

‘चाख देख्यो बाई ?’

‘चाखण री छूट मिळियोडी भौंई महाराणी सा सू’

म्यारळ मन री महाराणी हूँ भाप भौंई

पांणी री छागळ, हवाई माग ?’

वा, काई व्हे ?’

‘है, म्है तो सम्माल हो नी की’

जीव तो सम्माल राकियो ? क नी ?

वो तो सावकी जागा भौंई’

छागळ निक्काल, पूनम, डगळ डगळ पाणी पियो ।

‘भापन भूख बी तो लागी न्हेली ?’

‘भूख ? कस्ती ?’

‘भूख बळ कस्ती ? दुकर री ?

ब्यू बीजी भूख नी हे ?

बीजी भूख तो है कोई जाणू कोनी’

काई उमर भौंई ना मजी ?’

‘तयाळोस री जलम भौंई’

तयाळोस ?

हूँ मेक हजार तयाळोस’

समभायो ! सोळा सतरा बरमा री भौंई ।’

‘हे सक’

'हे काई भळें ? पण तू दोसण मे तो बीस बाइस री दोस'ई'
 'दोवड हाड री हों'
 'जदई तो भूत सू भणजाण भोंई'
 'क्यारी भूत ?'
 'भूत सरीर री, मगज री मान री मनवार री, घर ?'
 'अब इयाली उवाली बाता ई करणी क की काम री बात वो ?'
 'काई बात ? बोल तू ।'
 'बोलू काई ? जीं काम सारु या र पल्ल पडो भोंई'
 'हैं ! कितरा कोस आगया हा आया ?'
 'अई बीस तीस'
 'जद तो घोडो भों ई कटो भजू तो
 'गप्पा मारया तो भों घोडो ई कटसी'
 'कुण मारी गप्पा ?'
 'आप'
 'म्है ?'
 'हा, आप ।'
 'ठीक, बतळाई घर गळ पडो ?'
 'गळ पड म्यारळी ?'
 'हा हा हा काई ? त्यारळी काई ? बोली कोनी ?'
 'साण्ड उतावळी भोंई'
 'खातो तो आ बी पड । माड ई मोरी डोली राक छोडी हों ।'
 'दो-यू बैता भोंई'
 'जद ई'
 'क्यू ?'
 'उणियारी मिळ ई री पां स'
 'म्यारळी क्यू ? हूं साण्ड र उणियार हों ?'
 'हव ।'

गुलाब गुरस में साण्ड र तडो दी । साण्ड पाछी सपाट दोडण लागी । पूनम बी
 आपरी साण्ड री मोरी नै खाची घर वा बी पवन वेग सू भागण लागी । कोस भर री
 भों माघ पूनम री साण्ड, गुलाब सू आग नोसरगी । पूनम, गुलाब रै सामी जीभ काठ,
 मुळकियो । गुलाब, आपरी साण्ड र अक कामडी लगई घर पलक भगता, वा, पूनम सू
 आग नोसरगी । सूरज निजरा र सामी आगयी ही । बी री उजास हमे मने पडण लागी ।
 घोरा र अघाग समदर री सुनियाड में दो साण्डा री सासा बीन डरावणो हाफ भरती ।

माडा री परछाया तर तर लागी बघण लागी । कूटन तावने रा चमत्त म गुलाब र मूँ
 री भाई गुलाबी लागण लागी । बी र पोतिय रा पच कीना पड चुका हा । पूनम अक
 दूज घोर न पार कर साण्ड न घाही केरी । दोपू री निजरा मिळी । गुस्स म भरि
 पाडो गुलाब री चगी चमचमावण लागी । पूनम सुग्ग साण्ड न बी र नही सी घर
 बी र ऊपर ऊमी वटणी । गुलाब साण्ड न पेन् तडा हो । पूनम री साण् बी र
 लगेलग दौडती रयी । हम पूनम आपरी अक टाग, गुलाब री साण्ड माथ मेल, घब
 करतो जाय गुलाब र पूठ बैठायो । बी री सुटरी पाण्ड री मोरी वा र हाथ मू
 छूटणी । साण् घार चुकी ही बी न घन मिळियो । गुलाब आपरी साण्ड री मोरी न
 डाव हाथ बानी लय लाच मारी । साण्ड घागला दोपू पगा रा गोडा जमी माथ टेक
 दिया । अचाणचर लागे हिचक मू पूनम नीच विग्यो बी रा पत्रा पागडां मे घट
 कायोडा कोनी हा । नीच पडताई, पूनम हाथ पगा न छीन कर जमी माथ चित्ता
 पसरायो । आख्या रा डाळा बार काड बी घाटकी न हीली छोडनी । बी सांसा रोक,
 धिर हेगो ओ लाळी देण, गुलाब अक र तो घबरायगो । वा बीन जभेडण लागी,
 पण पूनम टस मू मस नी व्हियो । गुलाब र पमीनी छूटण लागी । वा आपरी बान,
 पूनम र सीत ऊपर लगाय, काळज री धडकण सुणणी वावतो । काळजी घट घक
 करनी हो । गुलाब, पूनम री हाथ पड जभेडियो । पण पूनम अगोळी घर अगोळी ई
 रयी । वा छागळ लाय पूनम र मण् माथ ऊंवायनी । हम पूनम, माथे न भरती देण
 ऊठियो ।

म्है केन हो ?

‘आप ओप हो

हू कुण ? तू कुण ? मा की निजर नो भावै ।’

‘म्है, म्है गुलाब हौं

गुलाब ? कुण गुलाब ? काटाळी ।

‘खुगाई, डावडी, आपरी ?’

कुण है ? म्है केत हौं ?

‘पूनमसिगजी ! थोडा होस मे आवो । देखो, म्है गुलाब हौं । ता मज साव
 घाळी ।’

मोमज साव घाळी ? मोमज साव तो कोई कोनी । म्है तो वाण्डो हौं ।’

हम म्है क्यान समझावू ? क्यू मसखरी करो ? थोडा होस मे आवो नो ।’

‘होस । हू मावो

गुलाब पूनम री घाटल मू लटकती पोटली निकाळ, पूनम र हाथ म घमाई।
 पूनम पोटली माथ मू अक किरची निकाळ, गुलाब र सामी करी ।

‘हू तो होस म ई हों पई । आप अरोगी मोमजा ?’

मन थोरा किया बिना कोनी ऊँ

‘तो ल्यावी’

‘ऊ, हू । बाक म’

‘म्है आप ई घर लेसू’

नी, जीभ ऊपर म्है ई मल सू’

म्है मर जासू । म्है अमल नी — — ?

पूनम, गुलाब र खर माथ हाथ फेरती फेरती, बी र बाक तक लेयग्यो घर
अमल री किरची बा री जीभ माथ धरदो । गुलाब लारले वास मूण्डो ले जाय,
पाछी धुकदो ।

हमै पूनम खुदर बाक मे अमल री डळा घतए सान गुलाब र सामी करी ।

‘ठाकरा ! मोमजा थोरा करी

त्यो अरोगी अन्नदाता ।

‘ऊ हू । आप ल्यो’

‘म्है लियो, आप अरोगी’

आ क’र गुलाब अमल री घोडो सी किरची, पूनम री जीभ माथ धरी ।
पूनम, दाता सू गुलाब री आगळिया दवाय दी । बी र मूण्डे सू हळकी सीक चीख
निकळगी ।

‘रोळ’ गुलाब मूण्णी बिगाड र बोली ।

‘काई कैयो ?’

‘रोळ

देख । मूण्डो सम्माळ’र बोल

‘कोई होम में ०३ तो बी सू बात करा । आपन कोई होस तो

म्है होस म हों

‘तो पय अ लुगाया वाळा छिनाळपणा क्यू करी ?’

‘लुगाई री दाव, लुगाई ऊपर अजमावण छातर’

म्है लुगाई नी मडद हो मडद

‘सबूत ?’

‘लडालो पजा

लुगाई सू काई पजा लडावू ?’

पूनम री आगळी म महाराणी री सू ँडी देख र गुलाब चमकी ।

‘आ बीटी तो महाराणीसा री घोई’

“क्यू ? काळा काळा सग बाप रा साळा ई म्है ?”

‘नी, म्है भलीभात भोळखू’

‘काई भोळय ?’

“म्है महाराणीसा रो भग भग भर रु रु भाळखू”

‘पण घा ती बीटी भौई, नी तो भग भौई नी रु’

“भर भग भग न तू क सू भोळखू’

“म्है वारी मरजीदान डावडो हों । म्यारसै सू की छानी कोनी”

‘म्है तो खुद र ई पूरा भग नै नी भोळखू”

“जदे ई तो कवू क नाड हो, नाड’

काई मुतळव ?’

“मुतळव साफ भौई’

म्है समझ्यो नी”

‘भो ई तो रोवणी भौई’

‘भाडिया मत सळभा”

“भाडी तो महाराणीसा घाती भौई । सळभिया घाप म्है तो दोयू र
”

बिच्च

‘है, तो दोयू रै बिच्च भौई तू”

‘भौई”

“तो लै घा मोघजी कानी सू तन’

“नी, नी । म्यारळी मोत घोडी भाई’

“काई मुतळव ?”

“बस, हरेक बात रो मुतळव यांन समभावती रवू । म्है क्यू कवू म्यारळ
मूण्ड सू क मू दडी क री सनाण भौई ?”

“मूण्डो ?’

‘हव, बीटी छल्ली”

‘ल छोड छमक छल्ली । पजा सडाय फेमली करलां । तू जीती तो त्यारळी
बात साची म्है त्यारळी चाकर । नी तो पछ

‘म्है हारु ई कोनी”

“तो हे जाव’

“हे जाव’

“बस । डरग्या ? वादर गिणीजी”

‘डर तो काई ? हा, सोचू क भागळिया उतरगी ती ”

‘धरै वा, देखी तागत । हार सू बचण खातर ओला लेवो’

‘या बात हवै ती व्हे जावै’

‘व्हे जाव’

दोसू जीवण हाथ रा पजा आपसरी म जोड, खुणिया धुड मायें जमादी ।
पूनम बोल्या ‘पला त्यारळो दान’

गुलाब पूरी जोर लगाय ली ही पण पूनम री हाथ, बी सू नी डिग्यो । उल्टी
बी री आगळिया काठी भीचीजगी ।

“हम आप जोर अजमावो’

पूनम, गुलाब रै पजा नै थोडा काठा दबाया तो वा सिसकारा करण लागी ।

“काई हिग्यो ?

“अई, मोअजी मा

इतरै जोर सू आगळिया दबाय नाखी है”

‘जोर ती अजु लगायो ई केत ?’

“इ सू जादा जोर लगायनै काई आगळिया तोडीला ।”

‘बस । मानली हार ?’

“हार नी मानी ।’

पूनम हमें थोडी फेरु दबाव देय बीरी आगळिया न काठी दबाई । हम
गुलाब थोड जोर सू सिसकारी कर, खुणी जमी सू ऊपर उठ य ली ही, बी री आग
माय सू भासू आयग्या ।

“काई हिग्यो ? घणो गरब होई’

‘या कोई मडद होई ?’

“वयू ?”

‘इतरी जोर लुगाई सू सहोजै ?

“पैला ललकार ई वयू ?”

“मडद न जोम दिरावण सारू”

क री जोस ?”

“मडद मे ग्रेक मोअे खामी व्हेई । जद बी मे जोस व्हे तद बी नै होम नी
रव धर जद बी न होस है तत् जोम दोरी आवई”

“मानग्यो । इव आपा री पट सकई ?

“काई मुनळब ?’

“मुतळब ओ, कै जी काम सारू हू जाय रयो हों बी काम म त्यारळा मदद
मन मिळ सकई”

पला नी मानता !'

'नी, पला तो म्है समज्यो व मन रीभावण सारु, म्यारळ साग ग्रेक
रामतियो भेजियो धोंई ?

'तो काई रमण रो मतो धोंई ?'

नी''

क्यू ?

इ वारत व म्है वा रामतिया सू ई रमत करु, जका म्यारळ खुर् चित
चडियोडा व्हेई'

'हूँ फूटरी धोंई'

"धोंई"

"म्है जवान हों

हव

'पछ काई कसर धोंई म्यारळ मे ?'

"पूनम न रीभावणरी'

"क सू रीमो ?"

'व्याणू सू'

भूख लागी काई ?"

'हव'

'करी ?"

'पेट माय'

बीजी ?

बाजी, तीजी काई नी, टुकर निकाल"

टुकर तो नी पचदारी धोंई, महाराणीसा खास कर घताई

'व तू खा मन तो सोगरी व्हे तो दे द

'आप सारु तो पचदारी धोंई

'क्यू ? सागरी नी ?'

वो म्यारळ सीर रो धोंई'

'तो सीर पलटला"

"सीर म तो वणी बाता आवई अन्नता !"

'सोचू लो !"

"म्है मोघजा महाराणी सा, मोघजी "

गुलाब !' पूनम गुस्से मे कडकियो ।

'काई ?'

“घोडी जीम सम्भाळ'र बोल । तू डावडी ओई अर डावडी न आपरी मीव मे रेवणी सीमा देवई’

‘सीवा उलावण री मोमजी आदन कोनी” गुलाब बी तडक'र बोली

‘ओ पछ काई बच' ही ?”

‘आप अरोगी अन्नदाता, गुस्से न अळगो धरो, मोमजी सीर अरोगी’

‘म्हे नी खावू, म्हे हू भूखी खूप सवू । भूख सू मरा कोनी ।”

“म्हे पण पडू अन्नदाता ? कसूर बिसरावो । घाळ अरोगी ।’

पूनम, गुलाब रै हाथ माय सू सीगरी खोस र खावण लागी । गुलाब पचदारी पाछी भेली कर, बाधी । काद री पुळी पूनम न भिलाय वा खुद बी सीगरी खावण लागी । साण्डा रै मूण्डाग पाली घर दियो ।

रात, आभे सू उतरण लागी । आघारी, पण पसारण लागी । दोनू साण्डा र बिच्च गुलाब री राली हाळीजी । पूनम खुदरी साण्ड र पच्छम पास, राली नाख सूरग्यो । पूनम नै जद चेतो आयो, चटरमा आभे सू मुळकरा लागी । बी गुलाब नै नीद सू जगई । साण्डा न पाली चराय, पल्लाण र कसणा काठा किया । रालिया परोट पाछी ठिकाणसर बाधी । एक हावळ करता ई साण्ड ऊभी व्ही । सारली टागा छोदी कर, भूती री धार छोडी । मीगणा किया अर पावण्डा आन बधाया । मीटो, मदरो बायरियो गावण लागी । नीद री गळा मनवारा लागी । पूनम अनाप छेडियो अर मस्त व्हे गावण लागी ।

“घास चकोरी, चंदरमा र देम ।

ओ ससारी लोक निकामो,

कर दोबडा भेस ।

जुगत जोडणी, भांग-तोडणी,

पण पण पीड कळेस ।

रोई ज्यू रीत जीवण में,

बतूळया हरमस ।

घास चकोरी

हुडी हुडी हवे हरर हरर ”

(१२)

योगयतां री गरदनां प्रावण बाळ रं रानी भुक्थो । यामीन ममू नोव रं
घो आदमी फोज र सुपिया मक्रम री मुतिवो हो । सुततान र सोमो भुक्थन, वं
प्रादाव भज कियो । पहूतर म सुततान वी मायें भेक निजर फकी घर बाज ई पत
वीरी निजर तलवार री मूठ सू रमती खुद री घांगळियां माय जा पूगी ।

यामीन ममू कवणो सरू कियो 'सुततान आममपनाह । म्हे माटिया नग
म्हे आयो हूँ । घठ सू दक्कण पच्छिम मे तक्कीबन सो मोस माय घो सुन्दर म
मध्य नगर बसियोही है । विजयराज भाटा घठे री राजा है । राजा बडो ही सा
पराक्रमो, बुद्धिमान घर दयालू है । नगर म सम्पत री एणखू सजानो है । किल
बोत ई मजबूत घर मोनो है । किल री भोतां घसमान सू भड । किल ऊपर ऊपर
आदमी चान घर तारा हाथ सू ई सोड सक । इत्तो ऊचो तो गहड बी बीनी स
सक । किल री भक ई सिर-पीळ है । घर किले र व्याहू मेर लाम्बी, गरी म
चवडी खाई सोदियोही है । उठ रा मोठ्यारा रा होसला बोत बुन द है । राजा रं
फोज मे दस हजार बांका घर टणक सू टणका सिपाई है, जवा राजा र भक इसा
मायें भार्या प्राण निछरावळ करद । फोज वनें बारा बरस लड त्रितो जिनस जम
है । घापाने उठ सक्मू बडो मुमकिल पाणो री व्हेला । बिना पाणो पिया भापार
सिपाई नी लड सकला । पूर मारग म धोरा रा दूगर ऊमा है । रस्तो ऊबड खाभा
है । जागा जागा भवरिया है, जवा में भेक साग दस हाथो बी दूब जाव तो फूल पा
बी नी ला । घठ सू रसद पोंवावण सरू दूजो कोई मारग वीनी । या स री बात
र मद्देनजर घठ सू ई पाछो मुडणो ठीक रती भवार मोसम बी बीन बिगडियोह
है । रात त्रि प्राधिया चाल । रेत इसी उड क प्राधिया बुरीज जाव । भावी, भाप
साग मिनख छोड साडा न उडा स जाव । म्हे पाछो घठ किया पूगी हूँ ? ई री बला
करण र विचार सू ही धडधडी छूटे । उरयो मार्यो गयो घर बाकी सब बाद
वणग्या है । म्हे अकली भागर मायो हूँ ।

यां दिना मे, जद क आपा लोग रोजा कर रिया हा बिना पाणा तो सा
लेवणी बी भारी पड जासी । उठ जावणी मोत र सामा पया जावण र इसावा क
नी है । किल में अणुमिलिषा परकोटा है भर हरेक परकोट माथ बुरज । या परकोट
मे रीना रीना तिणा है जवा मे सू दुसमण आपा न भलोमात देख सके म
आपा ऊपर पूरी निजर राख सक जद क आपा सरू मो काम बोत दोरो है । भेड
हालत में आपा बार बी किया कर सकाला ? किल मे भेक देवी री मिन्दर है ।
मिन्दर रें वुन मे सारा काफिरा भर राजा री जबरदस्त प्रास्था है । मिन्दर री खलीफ

वामी श्री, सारी परजा न भेक सूय मे पिरौ नोखी है। सग बी रो मरोसो कर राजा
बी रो हुकम मान। इ मि दर मे हसीनावा रो नाच देखनी बिलिया उरफी सू नी
रयो गयो। वो दाद दी घर भेन खुल्यो।

उठे घदना सू घदना घादमी रो मकान सोने चांती सू भडियाडो है। सोनी
किवाडा माथ इ माफक नक्कासी सारु काम मे लियो गयो है जाण वो सोनी नी
पीतल है। बेमुमार दोलत बिलरियोडो पडो है। घापा रे हमल रो सुगग उठ लाग
चुको है घर नगर रा सग वासिदा आपरी सगळी दोलत राजा बन जमा करादो है।
राजा पाच हजार रो भेक नुनी फौज खडो करली है। नगर मे भाटी राजपूत बोत
बादर है। वामण ऊवा राजनीतिक घर वैश्य चालाक। सगळा भक ई घरम नै
मान।”

इती देर चुपचाप सुणती सुलतान हळकी सो खकारो कियो घर सब लोग
भाट रा हेग्या। मौत र पला रो सप्ताटो छायग्यो। सुलतान गरज नै बोल्पी ‘तू
आ कैवली आव क जयपाल र जागीरदारा नै नी कोई जीत सकियो, नी जीत
सकला? जे हा तो आ कयने तू म्हारी तोहीन कर रयो है। ममू नी किणी सू
हाग्यो है नी किणी सू हारला। दुनिया रो कोई ताकन बी र पाक इरादा न
भमली जामो परावण सू नी रोक सक। सुलतान भुकावणो सीलियो है भुक्णी नी
मारणी सीलियो है मरणी नी जीतणी सीलियो है, हाग्यो नी। खुदाबंद मझ
पदा ई इ सारु कियो है क म्हे बुतपरस्ती मिटावू घर इस्लाम रो भमल करावू। म्हे
भेक काफर र इती तारीफ बरदास्त नो कर सकू। जे आइदा सू थारी जवान
कोई काफर र हक मे सुली तो जवान खिचवा लू ला।”

सुलतान सोन रो सांकळ सू लटकत घट माथ चादो रे बणियोड डड री चाट
करो घर गुलाम हाजिर व्हेगा, सग दिसावा सू जाण कोई खुलजा समसम रा
जादूगर रो ठण्डो घूमग्यो व्हे। सेनापति न बुलावण रो हुकम हुपो। भलउत्बी
सुलतान रो गुस्सी दखन डरग्यो पण सुलतान बी र डर न ताडग्यो। वो आपरी भक
हाथ बी रो गरदन र सारें कर, बी रो बीटलीदार जुलफा मे आगळिया सू कागसी
करणी सरु करदो। उत्बी र गाता सू लोई टपकणी सरु व्हेगो, सुलतान भक हळही
सीक चू टियो भरियो हो।

सेनापति र आला ई बिप्रा बी रे सानो बोधा ई सुलतान हुकम दियो ‘आगली
जुम्मेरात सू पला भाटिया तगर माथ सुलतान रो भण्डो फेरावणी लाजिमी है।
उठेरा बुत तोडने मसीत चुणुदो जाव। जुम्म री नमाज उठे ई घदा कर रोजा
खोलिया जासी।’ सेनापति बोल बी पैला ई सुलतान थोडी जोर देव र बोल्पी
“म्हार हुकम रो हर कीमत माथ तामील व्हे। फजर सू पला कच करो फौजा
भाग बधावी।’

सेनापति इस्तदुया की 'हुजूर जहापनाह' । बागाह लगा घर बूटा बी माटिया र खिलाफ इमदाद करण री कोल कियो है । हुक्म है तो येन दिन वारी बाट देखली जाव ?”

सुलतान उणी लज म बोल्थो “नी वान खबर कर दो क व सीधा माटिया नगर पोंव जावें । म्हे फजर म ई कूच कर दू ला । घब या लोग जावो, म्हे धाराम कर ला । उतबी र इलावा सग लोग खिसकम्बा । सुलतान उतबी री जुल्फा सू रमण लाग्यो ।

(१३)

‘कुरजा’

‘कुण हरू ? की भौई ?

‘तू तो रणी बबारी

‘तू पछ कुणसी परणीज आसी ?’

‘भरे, है तो खाण्ड सू केरा खा लेमू, पण मुसकत भौई तामजो । धणो चाव करतो ।’

‘धर तो कुण मो साकी जलम भर री भौई ? धणा सू धणा दस दिन, मीनी दो मीना ”

‘हाँ, साकी तो उमर भर री कोनी, पण की भरोसी ? मा नी कर बन्द कर मूण्डी । राण्ड र बाक मे मिरचा घतू म्यारळो ’

‘हाँ, तामजो राणो जुग जुग जीव । पण जाण क्यू म्हेन र रैन लखावै क—” ।’

‘क, की ? बोल क्यू नी ? चुप क्यान हेगी ?

‘‘म्हेन लागै क हमव इ साके री कोई भन्त कोनी”

‘क्यू ?’

‘बस यू ई लखाव । माय सू जीव जाण क्यान ई हे रैयो ई पयो’

‘भाऊ दादो । यू की करै तू ? तन मोमजो सुख सवाव कोनी ?”

‘‘म्हे तो त्यारळो सोगत साचै भन सू चावू क राणो तन ढोल घाळो रै समच केरा खाय ले जाव, घर म्हे नाचू त्यारळ बिया मे”

‘हरू ।’

‘काई ?”

‘तू म्यारळो साकी सई भौई ?’

‘‘वा तो म्हे है ई कोई दूजी राण तामज साम मूणै खोल तो जीव

कतरलू "

'तू केत जाइस हमें ?'

'दख म्यारळी अेक मामू भौई पू गळ में, पण दो बरसा सू वो दिसावर म ई बस ई । सुणी भौई, कोई नु वो मामी रो स्यापी घातियो पी । म्यारळी हम कोई ठिकाणी कोनी । सोचू, म्है बी देवी रें चरणा चढ जावू, पण "

'पण की ?'

'पण, सिरदारा रो मरजी भागै ती अेक पावण्डो बी कोनी धर सकू'

"सिरदार काई तेन मोल लायाई क घर म घातो भौई सी अडो बी वई पई ।"

'तू साव सुणणी चावै काइ ?'

"भूठ बोलण सू काई मिळैली तनै ?"

"जावण दय की करमो सुणन? म्यारळी पोड मन ई भुगतणी भौई ।'

'म्यारळी सौगन धतू '

"कुरजा । सौगन मत घत म्यारळी भण । दख म्है त सू कद कोई बात छिपाई ?'

'सापडन लुकावैई पई अर फेळ पूछै कद लुकाइ ?'

"अने आ मौमज नडी"

कुरजा, हरू र नजीक गई । हरू बी रें वान कन मूण्डो ले जाय, हवळ मू सारी बात बतादो । सुण'र कुरजा रो आख्या अचम्ब मे फाटोडी रगी । दो यू जवान हो । हरू उमर मे कुरजा सू दो बरस छोटी ही पण ससार नै परखण म चार बरस मोठी ।

"इब काई -हेसी ? कुरजा मूण्डो उतार बोली ।

"व्हेणी की भौई ? सिरदारा सू ती छानी कोनी । खाण्ड सू फेरा खवाय देमी । बाई -ही ती रेत रो पोडली, अर बीरो रें दियो ती सिरदारा रा पूत ती सिरदार ई रसी । अर म्है ? म्है अखण्ड कवारी ।'

हरू ।'

'काई ?'

'जीव म भाव व सारा ब'चणा तुहाय कठ ई ना'स जावू ।'

"बी सू काई व्हेमी ?'

'मुगती'

'मुगती ना सण में कें मरण में कौनी सई । मुाती जीवण मे, जूकण में भौई'

"म्यारळी हीमत म्हा म कोनी'

"घोई तू कद घजमाई ?"

"म्यारळें घजमावणो बी कोनी"

'काळो घोई तू । समार तो मू ई चालतो रंमो । भेर तो घाज वात्री घोई । म्हे राणू मू मिळ'र सग ठीक कर देसू । सांळें पैना तू घर राणो दो-यू भय मू पुरव कांती "

"पण "

"पण वण काई कोनी, जीवण री जुगाड करणी हवें तो हीमन मू काम लेणो पडतो ।"

'म्हैनें डर लागई ?

"की रो'

"घरकां रो, म्वाड रो, जात रो घर राजरो' ।

'म सग वूडा ब वण घोई'

तू बी तो ब'घण म बघियोडी घोई", तू वपू नी ?'

"मोघज कोई राणो कोनी, म्यारळें मापें रीभण वाळी'

"तू म्यारळ साग "

'म्है तज्ज भाई म्यारळ मू । कीं समझ बी कोनी । म्हैन करो डर घोई घर कुण मां रो मोटी म्यारळें सारू सेज सजाय उडीकई पयो ?

कुरजा र नणा मू दळक दळक भासू दळण लागो । हळ पापर पल्ल मू वां भामुवा न पूछर बी न काळज मू मोहली । दो यू बिच्च सप्ताटी बोलण लागो । ये दो-यू चुप ही । साकळ रूख माथ भेक जोनी कम ही । अफ तीतरी, जमीं म थ चुपचाप पडी ही । हाडा, बी रो मांझ्या निकाळली । गुलरिया बी रं मास रा लोया सोडण मे लागोडा हा । गळिया गप्पा मारूं ही ।

×

×

×

"बापू !

"हौं बेटा ।

'बापू म्यारळी तलवार मन मू पो । हू दुसमण र दळ न बाड न '

"तू भज्ज नैनो घोई बेटा । म्यारळ बाप घर भाऊ र बठा म्यारळी बारी घज्ज केत मू भाव ? तू म्यारळी मां साग मामा रं गाव जा मोघ घणा मेठा मगरिया भर । तरिया तरिया रा रामतियां मू रमण घर छावण पोवण री समर घोई म्यारळी"

'नो बापू ! मन मेळा मगरिया कोनी रूच । म्है तो घांर सागै रण मे रमवा जासू"

‘तू बोली बोली बठ व दू बिणगट री’

बीस बरसा री मोट्यार मोटोहो भाई बडकी दियो ।

‘देखी भीई म्यारली तलवार ?’

हाँ हाँ देखी बादर छा री तलवार । यान का डोका सू तो गुलरिया बी
बोनी बीवई’

‘बगती !’

‘हाँ, बापू’

‘तू बयू अलू भै इ छोटे भाई सू । ई म काई समझ भीई ? तू तलवारा सारी
की सारी बारें निकाललो कै नी ?’

“हाँ बापू ! अडतीस भीई ।”

“हव जा । छोटे लवार री निग कर धार दिरावां परी”

“जावू बापू ।” बगती छोटे भाई कानी दात काडेर बारें निसरगयी । छोटी
हू हू कर रोवण हूकी ।

‘अरे, तू सेर हेर रोव ?’

‘बो भाऊ म्यारळ ”

भाऊ तो काली भीई तू काई बी र सरखी भीई ?”

हू तो छोटी ई बी सू, जई ई तो मन धमकाव ई पयो ।”

‘पाछी घावण द्य बगत न म्हे बी री सागई स्पान बिगाडू”

बापू ।”

हा बेटा ।”

म्हे चालसू ताम्रज साग साके मे”

‘हव बेटा । जावो भव सू रवी । साकळई चालसा आषा सागई’

साकळ आगणो सूनी सूनी लम्बावण लागी । सुवटी सीवा लाग, सूरज री
अगवाणी म पूरव तिस री चातरा में निकळगयी । मोडी ऊपर अरेक उल्लू गुरणी
बोल ही ।

×

×

×

“जसोदा ।”

“की कैव ई पई रमवा ई नी द्य’

बटे, बासण बरतनी री की कियो ?”

‘योडका सा बार काड मेलिया भीई अर बाकी सँग बाड में बूर दिया ।”

‘गणा नगदी ?”

गणा नगदी ती गड म जमा करावण सारू भइजी न सू प दिया । भारम

रो सरधी सारू पांच सौ टीकलिया राकी पी ।”

‘गाबा रो बाई कियो ?’

‘गाबा ती सग सार्ग लेण पडसी । चार पोटा बांरी पी ।’

‘साकळ ई सूरज निकलिया पैसा सिधावणी भौई सोपरा हमार ई सेकल

“हव बाई, सकू । पण भइजी भर भाऊ ?’

‘वा न भेष ई रणी पडसी’

‘क्यू ?’

‘वा नै कुण जावण देसी ? काली’

‘पण क्यू ?’

‘भोन्धार साकी करिस’

‘की र सारू ?’

‘राज रो रुखाळी सारू’

‘की रो राज ?’

‘राज, राजा रो’

राजा आपा न दुक्कर पछई को घात नी”

‘सी स छोरी । तामज जबान पणी बधगी दीस ?’

“हू तो राजा आपा न की याल करई पयो, वो तो मैसा म मोजा मोण
भर वो रो रुखाळी सारू आपणा भइजी भर भाऊ मर । भौ कुण सौ याव ओई ?’

“छोरा । पणी लपरघटो व्हेगी, की सकी ई कानी, राज म बात पौचो तो
गरदन उतार लेइत’

म्है कीं सू बीवां करां कोनो । भल ई गरदन उतार ल’

‘जसोदा । तू सफा बावळो तो नी व्हेगी ?’

‘बावळो म्है नी बाई बावळो भौई अथ रो राजा । लुगाई टावर जावो
पा भर मडद या सारू कट जावो । लुगाया पछ बाई या बापखावणी रो स्थापो
घातण सारू जाव ?’

शुस्त सू भरियाडी घमकां हम जसोदा रो चोटो पकड र, ओक चिणगट धरी ।
घर लाता धू सा सू वो न अघमरी करदी ।

“राण्ड कदकी कां का करइ । बापखावणी सू बोली बोली नी रइज ।”

“नी हू चुप तू भल ई मार काड”

“जसडो । तू क्यू मरणी चाव मौयज हाथां ?”

“तू म्यारळ भइजी भर भाऊ न मरावणी चाव । मा कै रो? तू डाकण
भौई ।”

‘घणा लपचप मन कर कुत्तडी ! हमार नागी कर डाम चेठ देसू राण्ड रै”
 ‘म्है त्यारळो धाकळ सू पछई को बीवा नी ।”

साकळ, सलाखां सू छखोलियोडा, गोरी चामडा रा छुतरकां न, कीडिया घीस’र ले जावती । सूनी डेरी साव साव गूजण लागी । मूजडी बळगी बदाण भरतीजगी । सर भूना रो रंवास बणग्यो ।

✱

(१४)

रात रै तीज पीर पूनम, गुलाब कनै पाछो पूग्यो ।

‘गुलाब ।”

प्राखिया मसळती थकी गुलाब धाळस मोड’र ऊठो ।

‘‘पधारग्या’

त्यारळै भाग रो बच’र आयो हों”

‘बयू ?”

‘सारी भेद खुलग्यो ।’

‘‘पछ ?”

‘‘पछ की ? च्याह मेर सू घिरग्यो ।”

‘सफा कूडा’ गुलाब मूण्डो बियाड’र बोली ।

‘‘तनै म्यारळो भरोसी नी आवई ?”

था ऊपर भरोसी करन कोई बयू आफत गळ मे लेवै ?”

‘‘बयू ?”

आया बडा तोजसी ? बापड सेनापति नै ”

‘‘बो घणो हुसियार भोंई

‘था सू कम”

‘‘कमान ?”

‘साचो बात तो था म्हैने बताई व्हो, तो बी नै बतावो’

‘ल्याव त्यारळो हाथ देख’र साव साव बतावू”

‘‘म्यारळो हाथ काई देखसी ? सिकल देख’र नी बना सकीई ?”

‘‘सिकल सू तो लोमडी लागे ई पर्ई ।”

‘‘म्है चालाक लागू पर्ई ?”

‘‘नी तर की ?”

‘खुद तो कामल सू बी हाया लागी ई पया ।”

मल नी बठ । साकळ ई तू पाछी बळजा ।”

“बयू ?”

‘बयू की ? म्हे कवू जी सू”

“पण म्यारळी बाई कमूर भौई ? खु ई तो म्हेन दया उवा री खोटी मरो
मुणावो घर ऊपर सू दबावौई”

‘म्हे, कौ र वगा दबावू ?

‘हूँ तो पछई की जावा नी”

‘काली -हेमी काई ?”

“काला तो आप हिहोडा दीसौई पया, दाह घणी पो बाढियो दीस ।”

‘तू बयू बळ ?’

‘बळ म्यारळी सौक राण्ड, म्हे वं रै वगा बळू ?

“तो पछ भाग अय सू”

“म्हे घान काई दुख देवू ?”

“दुख तो म्हे देवू ई पयो । मुण ।’

‘मोमजै की नी मुणणी”

‘मसखरी छोड, काम री बात मुग भर समझ

“हुकम करो’

‘पेरु थोवडी बड़ा’र बात करई”

“भगवान सिकल ई भडी घडो भौई

‘भगवान तो खासी भली फुरसत सू घडी भौई पण’

“पण काई ?

“भाग म पासवानो लिखदो’

‘या तोजसी हौ, छुआदयो भा जूण बिमा करली म्हासू’

‘घणी मूण्ड लागी तू”

“चाकरी भरू रावळ”

‘सभी चाकरी । देख ! म्हे सारी विगत समझावू सो याद राख’र राव नै
पूगती करणी भौई

“म्हे अकली जावू अेष सू ?”

“अकली नी तो कीं री मा री मोटी अय बेठी भौई निकामी ?’

“बयू ? आप ?”

‘रुक्णी पडसी, सेनापति रा भाग खोलणा भौई भर गाव बी जाणी पडसी

‘अक तो मोमजा खोल्या भाग ?”

‘त्यारळा भाग तो यूई घणा उमदा घोंई’

‘पोमावणी तो कोई था सू सीख’

‘सीखल । काम आसी’

‘म्है साव अकली क्यान जासू ? नी नी करतां सो कोस री भों भैसी ।’

‘क्यू खाव कोई तने ?’

‘मार जी न मल्लो मारे, मल्ले न कुण ?’

‘जद टाळमटोळ क्यू करे ?’

‘गला सू अणजाण हू ।’

‘अथ सू दो कोस ऊपरां पेमजी रो तळी घोंई । ओष सू दो मानळा त्यारळें साग चालसी । मारग मे सग गावा नै सावचेत क्रिया । बी गेल ई फोजा आगे वधनी ।’

‘भापर सारू राव नै काई अरज करू ?’

‘अरज काई परचावणी करणी घोंई ।’

‘काई ?’

‘हाँ, परचावणी करणी घोंई कं घणी बोनी मिनख ही चोखी विहयो के ’’

गुलाब पूनम रै मूण्ड आगे हाथ दे’र वीं रो बोलणी व द कर दियो ।

‘सोगन घोंई आग अक बी आखर बोलग्या तो’

‘पूनम मून धारली ।

‘हाँ, की विगत घोंई ?’

पूनम चुप ।

‘बोली कोनी काई ? काई कैता ?’

पूनम फेरू चुप रयी । हम गुलाब पूनम री पासळियां में आंगळी सू गिल गिलिया करण लागी अर खुद हँसण लागी परण पूनम नी हँसियो नी बोलियो । जद गुलाब पोयू हाथां सू पूनम र गिलगिलिया करण लागी तो वो, बी रा हाथ पकड लिया । गुलाब हव कोई दाव चलतो नी देख जोभ मूण्ड सू बार काढी अर पूनम र गाला ऊपर फेरण लागी । पूनम बी रा दोन्खू हाथ छोड र हलकी सो धक्की दियो ।

‘त्यों माफ करो, बोल जावो । सोगन घोंई थाने ’’

‘देख । म्है अक’र सोगन मानली, घडी घडी सोगना नी मानू ला ।’

‘रिसाणा हेम्या ।

‘हू’

‘की क्रियां राजी - दो ?’

‘म्है हमें राजी नी व्हेण रो’

“उमर भर रुस्योडा ई रसी ?”

‘उमर भर रो मोमज काई वास्ती घोंई त्पारळें सू ?”

‘भावर नी व्हेलो मोमज ती घोंई’

‘तामजी तू जाण’

“खर घाप सनेसा देवी ”

सनेसा ?”

‘हू श्रेक राव खातर भर बीजी महाराणी सा सारू”

‘महाराणी सा सारू तू भाप, भर राव सारू सनेसी मेळू सी सावळ पूगती
नी कियो तो त्पारळा फुटा ।’

‘मोमजा ती खर फुटोडा ई हुना

पूनम सुलतान रै फौज री विगत, सुलतान रा इरादा हमली करण री
सगती, मोरचा जमवण रा पतरा गली भर दूजी छोटी मोटी बाता जकी बी जाण
सवयी वे सारी गुलाब नै समझायवी ।

“राव, घाप बाबत पूछ ती ?”

‘म्है सुलतान सू पला पूगू जो’

‘जे नी पूग सकी ”

‘तो समझल क पूनम दुममण र हाथा मारयो गयो’

गुलाब थोडी ताळ सारू गळगळी हेगी । बी री काळजी घक घर करण
लागी, बी र मन में घाई कै श्रेक’र बिछडया पला पूनम बी नै सीन सू चिपायल ।
पण पूनम ती भाट री बण्योडी ही गुलाब र नणा री कोर ऊपर घासू भा’र
रुक्म्या । वा, भरयोडा नैणां सू पूनम र सामी जोयो । पूनम घापरि मूण्डी दूजी
दिसा में फोर लियो । गुलाब बी रै पगार हाथ लगाय खुदरे नैणा ऊपर लगामा ।
पूनम लारै खिसक्यो । गुलाब बी र पगां हेटली रज लेय छोडली रै पल्ल बाधली ।
दो साण्डा घामी सामी दिसावा म भदोठगी । कुम्भळायोडी गुलाब, बापरिय सू
बिम्बरण लागी ।

(१५)

‘दगो दे गयो बरो,
चौमास रो चाकर,
काळ कमर में दी हळवाणी,
जीवण व्हेग्यो भाखर रे भई
दगो दे गयो बरो ।’

श्रेक महद घर श्रेक लुगाई मस्ती मे नाच रया है। पास बठा दो मिनख डोल,
तासक बजा रया है घर टेर भेलो टेर मिळाय भूम भूम र गा रया है ‘दगो दे गयो
बरो ।’

‘बपू र किसना ! पूख कित्ता आगळ ऊँची आयो ?’ चिनम रो अक सुट्ट
खचता थका, ठाकर जेतसी भाटी पूछियो ।

‘श्रेक वत दो आगळ ।’

‘हा भई, आगै केवो दूवो ।’

महद—किसन, बिछेरघा दाणा दोय,

माटी मे कद मोती होय ?

लुगाई—सीच रात दिवस कर हेन,

तो मोनो उपजावे रेत ।

‘जीवती रो जोडी’ भीड माय सू श्रेक मोट्यार बोल्यो । लुगाया, घू घरा मे
सी सी कर जोर सू हसी । ढालक वाळो जोर सू थापी दी । डोल पाळो रो भरणाटो
हमे तेज व्हेगो । नाचण वाळा बी हमें पूरा मस्ती में आयग्या । लुगाई घणो सरीर नै
तोड मरोड न कदेई नीची भुक कदेई लारै । महद बी न घामण सारु आगै बवै पण
वा हाथ रा फिटकारा देथ ऊँचो फिर जाव । भीड माय सू लुगाया जोर सू हँस ।

‘जरसू ।’

हा, बापू ।’

‘मावो’

‘तापजें गोड हेट ई तो पढी श्रीई डबली ।’

पाणी घर तासळो ला बेटा ।’

जरसू पाणी रो श्रेक आगळ घर श्रेक तासळो लाय बाप रै कनै मेल
गियो । ठाकर, अमल रो श्रेक मोटी डळी वीं तासळें मे मेल पाणी माय अमल
गळायण लागा । नाच हम सतम व्हे चुकी हो । महद-लुगाई शेवानें पूठ केर पसीनो
मुखावण सारु गाबा र पत्ता सू हवा करता हा ।

ठाकर, हयाळी माथ चुल्ली भर गाव रा सबसू बूढा अर रिस्त म काका, खगार रै हाटा ऊपर हयाळी ऊधाई काका खगार अक खकारे रै समच सबडडड करता, हयाळी खानी करदी ।

‘सीरी, नी आई ?’

हमक मावो की फोरी आई काका, ल्यो फेरु अळीवा’ आ केर ठाकर जेतसी अमल री अक डळी तासळे में घसियो

हा काका हम ।’

बूढो सबडको लगाय अक खकारो कियो अर मू छा माथ हाथ फेरियो ।

‘सीरी आई काका ?’

‘हा भई जेतसी, हमक जोर री सीरी आई, तू कजूस घणो हेणो रे ।’

ठाकर जेतसी बारी बारी मू सगा न अमल रै पाणी रा सबडका लगवाया । खुद चार पाच सबडका लिया अर अक किरची जीम माथ घरली । अमल री अक मोटी डळी मागण्यारा सारु मेली ।

वयू रे रवत । काळी साण्ड री कोई बावड आई क नी ?’

‘आधूण रा गाव रा बावड आई । मागण्यार उठाई ।

‘मागण्यार, उठाईगिरी कद सू सरु की ?’

असली मागण्यार ती माग न ई खाव अत्ताना । हा, हमै लगा घणा लफगा हग्या । भाटिया री मू छा म हाथ घातण री मसखरी वे ई किया कर । ढोलक बजावण वाली बोल्यो ।

‘मसखरी री मजी चखाया ई सरसी, क दिया तांगजा सिरदारा नै जेतसी घोडी गुस्सो भर बोल्या ।

हुकम अन्नदाता पूगती कर देसू ।’

काई ? बात, क साण्ड ?’

‘हुकम बात ।’

हवै । कोई बात केवो ’

कवा बात भटापट री

आ खटपट री आ लटपट री

आ टिटपिट री, आ क्किट्किट री

मै कवा बात खटापट री ।’

नाच फेरु सरु हेणो । ठाकर पिनक म ऊंघवा लाणा ।

ठाकर जेतसी र नाव माथ ई श्री गाव बरयोडो है । गाव म कोई पचास घर है ज्हा मे मू घणकरा ती भाटी राजपूता रा ई है । सग पाचमी पीढी मे जाय अक

बाप रा व्हे । दो चार घर मेघवाळा न। अक बाणिये री, अर अक घर बामण री है । या न घर भवेई कँवो, है मग रा सँग भूपा । ठाकरा री रावळी भाटा मू चुणियोडो है । बाकी सग घर माटो अर गोबर सू नीपियोडा है । आधा घर, ऊपर सू उघाडा, आधा माथे लकडो री साण्ड ।

सारले साला बिरखा ठीक ठीक व्हेगी । बिरखा तो ई बरस बी ही पण सातरी नी । हाँ तळाई म छ मइना री पाणी जळूर भरग्यो । खडीना में बाजरी रा दाणा बिखेरिया । पूख अक वत दो आणळ ऊचा आया है । यू सि घ इलाकी नजीक है इ वास्त घणी दोराई कानी । गाव रा घणकरा घर, मवेसी पाळें । पाच सौ साण्ड, दो सौ ऊँ, सौ गाया, तीन सौ भेड बकरियां है गाव री कुल सम्पन । सग प्रणायत सू रैव । काळ पंड जद छागा ले'र दूजी तळाई माथे डरा लगाव । यू गाव रा मिनख चार छ मइना इ गाव म रैव, जदतक तळाई री तूण्डी नी निवळ ।

अघार पख री सातम हो । च दरमा अजु उगो नी हो । इ वास्त मसाला चेनन करीजी । मागण्यार लच्छेणार बाता सुणाय सुणाय सबा न राजी करण मे लागोडा हा । टाबर टीगर, नीद मे सुवग्या । थोडी ठण्ड बी पडण लागी । धोरा री घूड, हम हेम ज्यू ठण्णी हेमी हो । ठाकर जेतसी मूनी करण स रू थोडा पावण्डा घाग बधाया अर वा न जीवणी दिसा सू कोचरी री उवाज सुणीजी । ठाकर थोडा रुग्या । पगरखी खोल सुगन फोरघा । दो पग बी आग नी बधाया अर डावी कानी सू अक काळो नाग पू फाडो करतो सामी दोस्यो । ठाकर र काळज में भी वठग्यो । आज सिध्दा पला बी अक उल्लू वा रै रावळें ऊपर खाला बोल्पी हो । ठाकर बिना मूनी किया ई पाछा मुडग्या । अमल री अक मोटो डळो बाक मे घत'र वे पाछा, भोड माय, आपर घामण माथे आय बठा अर हुकम दियो ।

‘हम आज री तमासो बंद करो । सग लोग पैला म्हारी बात सुणली ।

ठाकर बात कवण पैला बी दिसा म दीठ फकी जी दिसा मे वे काळो नाग देखियो हो । पूनम उठ साण्ड न भेकती हो । वे पूनम नै हाकळ करी ।

‘बापू ! मगां न अये ई रोकली अक ऊण्डी बात भौई ।’

सगा रा कान पूनम री बात सुणण खातर सावचेत व्हेगा । लोग पाछा जमी माघ वठग्या । पूनम, बापू र कान कनै मूण्डी ले जाय वा न सारी बात बताई । सोगां नै कोई मतब री बात लखाई अर वे बात सुणण सारु उतावळा हेगा । ठाकर पूनम र माघ हाथ फोर लाड कियो अर बोल्या ।

‘गुणी रे भाई सँग ध्यान लगा'र सुणी । बीन मतब री बात भौई, थोडा सोच'र बोल्या अरे मागण्यारां या जावो । हमें गाव में खेल कोनी कराणी ।

पूनम कानी मूण्डी कर बोल्या, 'पूनम, या न शेकानी लेजा'र खानगी दे द ।'
पूनम उठे सून व्हीर व्हियो । माणयारा ने हाकळ करी, 'घावो, म्यारळ
पाळ घावो ।

माणयारां री टोळी, ठाकरा ने मुजरी कियो, ज बोली घर बिडदाया ।
हमे ठाकर सगा न हुकम दियो, वे नजोक सिरक जाव बात बीन छानेरी भोई ।
सग लोग ठाकर र भेद छेडे नजोक सिरकया ।

गजनी री सुलतान भमूद तनोट माथ घावो करण री नीत सून भावई । वो
सिंधु नदी न पार करली भोई घर बी री लस्कर घापणे गाव सून निकळ ला । घापो
लागा न साको करणो पडसी । सो मोट्यारां कमरां बसलो ।'

सुणता ई लुणगा र घडबड लागी । सग घापरा टाबरां न सम्भाल वा री
साड कियो । वे थोडो घणी गुप्तपुस बी सह करदो । ठाकर थोडा तडक न बोल्या—

‘चुप व्ही, सुणो बात’

भोड माय सून भेक मिनख बोली, चुप व्ही र, सुणो ध्यान सून ।’

‘गाव में कित्ता मोट्यार भोई ?’

‘बूटा समेत तीन सो ।’ भेक उवाज घाई ।

ठाकर थोडा बडक'र बोल्या—

‘बूढा सून काई भुतळब ? इ गाव म कुण पागळो भोई ? सग साज सरीर रा
भोई ! म्हन देखी साठ बरसा री हूँ । पण या जडा चार मोट्यारा न भेक साथ
पछाडून । भेक बार सून चार माथा काटून । साको राजपूत री घरम भोई । सग
त्यार हो के नी ?’

‘भोड भेके सागे हुकारो दियो, पण भक मिनख ऊमो व्हे बोली हूँ त्यार
कोनी ।’

क्यू ?

इ वास्त क मोमज, सुलतान सून कोई वीर कोनी ।’

‘काई भुतळब ? राजा री दुसमण घापो री दुसमण कोनी ?’

राजा म्हाने कोई नाणा मुक्त रा कोनी देव । खुद री मैनत मजूरी कर पेट
भरो ।’

ठाकर थोडा गुप्त में भरखा । ‘राजा सून बिद्रो करण री दण्ड काई व्हे घा
सायत तू जाण कोनी ?’

‘म्यारळ जाणणी बी कोनी, क्यू क नी तो हूँ कोई चुक करी, नी मने कोई
दण्ड द सकै ।’

‘इ गाव री गाव री घरती घर घन री मालक राजा भोई ते वे त्यारळी
वाप कोनी ।’

‘देखो ठाकरा, म्यारळें मूयोड वाप रै सामें जावण री जरूरत कोनी । घानें राजा री चाकरी करणी व्हे ती करी म्ह मुफ्त मे मरण नै तयार कोनी । राजा म्हान पाल कोनी कर ।’

‘हू’ ठाकर थोडा देर सोच’र बोल्या ‘म्यारळें, भेजो कम औई नी तर म्है तन समभावती सारी बाता । खर, तू म्हासू अकल म मिळजे ।’

वो मिनस उठ’र व्हीर व्हेणो । लारें सू लोग बी नै फिटकारा देवणा सरू किया ।

ठाकर पेह बोल्या, ‘मुलतान री फीजा भाग बधई पई अर काल सिझ्या कं रात, प्रापण गाव तक पूग जाखो । या लोग तो जाणो ई हो क तन्नोट साह मारग, प्रापण गाव नै न ई औई । भापा न भाज रातोरात गाव खाली करणो पडसो । खावण पोवण री जरूरी समान, गैणा, नगदी अर काम चलाऊ गावा अर बासणा रै इलावा सस्तर साग ले लो । झूपा नै तोड भाग द्यो । बासण ठीकरा अर घरबिजरी सग तळाई माय फकदी । घास न लाय लगाय दो अर गाव नै पूगो खाली करदो । चारो, बित्तो ऊट साण्ड माथ लाद सकी द्यो साग ले लो बाकी होम द्यो । साकळ ई भापा न अशे सू व्हीर व्हे जाणो औई । लुगाया पला घरें जाय न सोगरा सैकलो । मडद पला जाय न खडीना में डोर न छोड द्यो । पाणो रा मटका अर छागळा भर, गथा माथ बाध बूधलो । कम सू कम अशे पूरो दिन लागिस, छोटाह पूगण म । जावो अर हडक सू सग काम नकी कर द्यो ।

भोह चुपचाप व्हीर व्हेगी । ठाकर, अशे डळी फेह बाक म घती अर रावळें र कोट कानी व्हीर हेगा । बाढी बाया फडकण लागी, मुटियारी र दिना री सुध कर, वे अशे’र खुद न मोट्यार समझण लागी । वा री कमर सीधी, अर चाल तेज व्हेगी ।

गाव में धडबडाट लागली । सग लोग ठाकरा र बतापोड काम मे लूकण्या । कोई सस्तर भेळा कर रैयो है तो कोई झूपा रा लेवडा उतार रैयो है । कोई घास रा भास बाध रयो है तो कोई कपडा री पोट मे सम्भाल रयो है । डोरा न खडीना मे छोड दिया । ऊन साण्डा र, पल्लाण कसीजणा सरू हिया । लारें बिछावणा अर एक दो बोग धान रा, धी री कूपी सू ले’र पाणी री छागळ तकात ऊँगा माथे बांध दी । घर रा ठोकरा अर झगूता बासणा इत्याद नै तळाई मे नाखण र पैला सब लोग रा घडा पाणो सू भर दिया । हागरा न धवा र पाणी पाय दिदी । भाकरल तब स कोई तयार व्हेगा । खुन र हायां सू लोग प्रापरा झूपा तोड ताड र वा र लाय लगदी । ठाकरा र रावळें माथ करसल बिछगी पण अशे झूपा भजू साबकी ऊमी हो । ठाकर उठ पूया ।

‘काली तो भावो मुलक -हैई पयो, बापू बी काला हे रया भौई, सुलतान वो काली -है रयो भौई राव बी काला -हैई’

‘काई मुतळव ताग्रजो?’

‘मुतळव बाई, लडाई जरूर रहे सक, पण हरेक माणस लडाई में पड ई, भो जरूरी नी

‘ताग्रजो इसारो केसर कानी तो नी भौई?’

हैं समझियौ।

पूनम शुद्धकी ताळ सोचतो रयो। पछ चिपग्री बज'र मुळकियो। वो साण न पाछी ऊँची दिसा म फोरी। बापू कन पूग'र बोल्थो ‘बापू! या हिरणी भज मौमजा हाडका भाग मेलिया ई। हे, दो रातां सू सूयो कोनी। भजू को दिन भौई। परम तो राव का पूगणी जरूरी भौई। ताग्रजो साड भली भौईबडळा परी’।

‘तू परवारो तनोट जा मौमजो कानी सू।’

नी बापू। है समचार तो भेज दोहा पा, घर भजू नी घणा दिन लगसो सुलतान न भोय तनोट पूगण में। हैं पूग जाइस बिळियासर’

जद ताग्रजो मरजो मौमजो कानी सू

‘नी बापू, हैं मर जावा भलेई, पण राव री इया री पालण करण सू कोनी चूको’।

दोयू बाप बेटा साण्ड भेकी।

केसर री हालत बीत खराब रहे चुकी ही। बी रै सरीर में जागा जागा रगडा भावगो ही घर लोई छकण लागग्यो। बी रा गाबा भीर भीर हेगा हा घर बा में भुरट ऊपर भुरट चिपियोडा हा। मूण्डो भुरटा सू छुलग्यो हो।

भापरी साण्ड बडळना पका ठाकर जेतसी कमरी न खुदरी साण्ड री पूछ सू गोन र हिरणी रै बाधण सारू भाग बधिया तो पूनम बोल्थो—

‘बापू इ न ब ध्यो रवण द्यो। हिरणी र पूछ रै बाल कोनी, रास किसळ जाइस’

ठाकर भेक निजर केसरी कानी नाखी। वो मधमरियो हे चुकी हो।

‘नचीता -हे जावो बापू’ पूनम सान लगा'र माण्ड नै उठाई। ठाकर हिरणी र झेड मार, मोरी खाची घर पलक फरकता ई हिरणी काफल र ठेठ भाग जाय पूगी। थोडो सो भाग ई भेक धोरो हो। काकबो धोरा ऊपर चढ चुकी हो। ठाकर

धोरी पार कर, कद का आग नीसर चुका हा । घूड रै उडण सू दो तीन साण्डा र माग पाछ कीं तिजर नी आवती । पूनम साण्ड न हुक्म दियो 'भै भ भ'

साण्ड नीच बठगी । मूल री आख्या रोवणै रै कारण सूझगी ही । पूनम साण्ड सू नीचै उतर, केसरी रा ब धणा खोल्या, बी रा गावा पलटायी भर घावा ऊपर पाटिया बाघ दी । वो छागळ सू पाणी ले'र बी रो आरया धोई, भर पाणी पायो । हम केसरी नै की चेतो आयी । बी री सरीर बुरी तरिया सू टूटती ही पूनम बी न सा'री द'र बठायी तो वो पाछी जमी माथ लुडकग्यो । पूनम आपरै छावा ऊपर उचाय, केसरी न साण्ड र पल्लाण ऊपर सुवायी भर दो यू भाई वण पाळा चालणा सरु बहना ।

मूल, भाई न काठी पकड'र चिपगी । पूनम बी र माथ हाथ फोरियो भर नैणा रा आमू पूछ र धीजो दियो ।

सिध्या धीम धीम वग पसारण लागी । लोग थाक चुका हा । घोटारु भजू भाट त्स कोस री भौ माथ ही । श्रेक धोर र ओल पडाव हियी । साण्ड न केजाय पूनम सीधी बाप वन पूगी । ठाकरा री मसा रातोरात घोटारु पूगण री ही । पण सग लोग थाक चुका हा । अधारी रात ही, इ वास्तै चाद निकळिया पैला भाग बघण मे लाचारगी ही । पण ठाकरा रै भ्रमूनी उतावळ ही । पूनम न प्रागलै मारग रा सैनाण बनाय ठाकर बाक मे अक मोटी डळी भ्रमल री मेली एक डळी हिरणी न चगयी भर पूनम नै भौळावण देय, घोटारु साख पलायण कर दियो ।

बापू नै बहीर कर, पूनम पूर कापलै र लोगा नै सम्माळनी खुदरी साण्ड वन पूगी । मूल कसरी री माथो दबावती ही । इ र साग ई चुचकारा बी लेवती जावती । अघार मे पूनम चुचकारा सुणिया ती बी र सरीर मे श्रेक भरणाटो चालग्यो वो नजीक आयी तो बँन री गोद मे केसरी री माथो ही, बी न थोडी थोडी चेतो ही । पूनम न देख, वो मूल री गोत्रो सू ऊठण लागी पण पाछी पडग्यो । पूनम मूण्डो ऊर्पो फोर ऊमग्यो ।

'म्है थोडी ताळ सू पाछी भावू भाई, तू डर तो नी ?'

'कोया जावोई ?'

'म्है बगी ई पाछी घा जासु

'नी माऊ' मूल केसरी र माथे हट तकियो देय, खुद नै मुग्त करी, पूनम वन घाय ऊमी'

'हां, हम फुरमावो वत जावण री विचार भौई ? चम्पा र गांव ?'

हव

नी घाय भोव नी जावो'

क्यू'

'म्है दुममण र गांव घापन नी जावण द्यू ।

'मोमज बन तनवार घोंई ।'

नी भाऊ, तलवार म्यान में ई पढी रै जावै घर भापा बट जाया कर ।'

'मोमज हाथ म बिसिया कोनी

'नी, पण म्है जाणू ब घापरौ घोप जावणो ठीक कोनी'

'म्है तो बां लोणां न मावचेन करण री सातर त्रावू ई पयो ।'

श्रेक दुममण री दूजो दुममण भरोमी करलै, भा बन्धु बात घोंई ।'

'तो पछै म्है बार्ड करू ?

भाप ? म्है क्यू ज्यू करी ।'

भाप बठी हूँ जावाई'

'नी, तू बत '

पला भापा टुकर तोडला पछ घागेरी बान मोयांला ।'

'भाऊ ! टुकर भाप तोडो, म्है चाली '

नी मूमल ठरजा, मुण बान'

'बाई ?

'बैठ

हमै केसरी बी ऊठ बठी वो पाणी माग्यो । पूनम बी न छागळ उधाम पाणी पायो घर दो सोगरा ऊरर गुळ री डळो घर का'दा घर केसरी नै भापर हाथो सू कवा देवणा सरू किया । मूमल मन में मुठरण लागी ।

केसरी घर मूमल, साण्ड भाप सवार म्है, जा चुका हा । पूनम धोरा भाप पसरग्यो । चम्पा र सुपनां री मरू सू बी रै सरीर म मरती बापरगी । धाकेली मेदण सारू नीद भाप पूगी । काफले भाप सू श्रेक सतरा बरस री छोरी 'पूनमी' घा'र पूनम र पतवाड पडगी । सुपनां म उळझयोडो पूनम चम्पा री बोटी पकड र भापर कानी खचो । पूनमी री सरीर काठो भरयो सुगन सू भरपूर, चम्पा री मरू मे चुळ मिठग्यो ठण्ड सू सुकडीजती पूनमी पूनम री धोतिपो खाथ मोड लियो । घणी भौं र टाण्ड री यकाण घर सुपना र रस मे भीजियोडो पूनम, नण खाल, सुपना मू बिछवो करण री हालत म नी हो । हवळै हवळ रैण गळण लागी । धोरा री मुखमलो पपरणो गिचण लागो । पूनमो र छोटा भाप बडियोडो सिसकारो, बायर साग उडग्यो । उत्तर तिस री सुनिवाड में दखण मे हो, काफन री पडाव । कीं सिसकारा, की हूँकारा की बुचकारा, पूनमा रै काना ऊरर रळकिया । विरतल री ननो सो ससार ई हो पूनमी री साच । घर छिन री साच, जीवण भर री हात ।

(१६)

दो पीर रात ढल चुकी ही । तारा री चमक मम्दी पडणी । धोरा री इ
सुनियाड में फीज रै जमघट रै कारण जोरदार हाका हू मचियोडी ही । हजार
मसाला अक साथै चेतन न्हणी । ऊं बळद, घोडा इत्याद सजघज नै कतारा मे
ऊभा हा । सिपाई, बर्निया पैरियोडा त्पार ऊभा हा । ऊंपाडिया माथ समान
सादीजण लागी । पाच मील लाम्बी फीज री काफली तपोट माथै चढाई करण
सारू बूच करण न त्पार खड्यो ही । हजार ऋण्डा हवा म फरावण लाग ।
नगरा सहनाई तुरई, ढोल इत्याद री भेली गूज स घोरा धरती रा कान गूजणा
मरू व्हेगा । सुलतान मैमूद गजनवी री फीजा बूच कियो ती अडो लम्बायी कै
करोडा री गिणती मे घरती रा सारा मानखा अक जागा भेळा व्हेगा है । पग पग
डर लागती क इ टोडी फाक स घोगा रा घरती री कवळी कायाक ठई छुन नी
जाव । धोरा र ठवड खाबड टोला ऊपर चढती अर उतरती फीज, घोडा ऊं,
इत्याद स जमी धूजती व्हे ज्यू लखावती । जाण सपनाग नीच स घापरि पुण
हिला रयो है । नगरा निसाणा समच सिपाइया री कदमताळ स धरती धूजती ।
जाण अक पूरी सैर, माथ उचाया, घरती आभ कानी घूम रयो है । तम्बू, बर्दिया
रसद, सस्तर अर पाणी उचाया गाडिया री कतारा आगै आग स अंडी लखावती
जाण बाजणिया बिच्छुवा री फीज बूच कर दियो है ।

हरावळ मे उप प्रधान सेनापति अर मैमूद कासिम खुफिया सरदार, हदियारा
सू सस, फूटरा अर सजियोडा, काठी कसियोडा घोडा माथ सवार हा । बार ठीक
सार पाच सो घोडा अर चार सो ऊंट, दस दस री कतार मे चाल रया हा । या र
लार चार हजार पदल सिपाई हा ज्यार लार दो सो घोडा अर सो ऊं री अक
काफली ही । या र पिछाडी पाच सो अर पल सिपाई हा ज्यारै लारै सुलतान
ममू गजनवी री इरानी घोडी ही । सो घोडी बीत ई मजतूत पग वाळी सावण र
पाणी भरिया काळा बादळा दाई काळ रग री ही । घोडे री सिणगार देखण जोग
हो । बी र पुट्टा माथ रग बिरगी कोरणी कियोडी ही । कमर माथ खूबसूरत अर
कीमती रसमी डोरिया स कसन काठी बाधियोडी ही । इ घाड माथ मैमूद
री रूप, ढोल ढोल, तेज चीगणी निजर आवनी । सुलतान रै घो र हाव हाथ कानी
मल वत्ती री ऊं अर जीरण हाथ कानी प्रधान सेनापति री ऊंट, घोड स कदम
मिळावता घाग वध रया हा । सुलतान रै घाग लार अर घाखती पाखती बी रा
भङ्गल्लाळ नागो तसवारी हाथी में लिपोडा अर घोडा माथ सवार हा । सुलतान री
अक हाथ बी री घादत मुजब तनवार री भूठ माथै ही, बीरा नण फने रा सुपना
में सळभियोडा हा ।

छुकड़ा भर खच्चर गधा माथ खावण पीवण री सामान लादियोडो हो । घोरा मे ठण्डी राता म सहनाई रा सुर, हिडदै मे टीस उठा देवता । ठण्डो हवा रा भोला नी द रो 'यूतो' लिया काना मे फुसर फुसर करता । पण ममूद गजनबी प्रकृति सू बी मिडण री सामरथ राकती । बी माथ बायर र भोला रो, की भर नी हिंयो । फौजा, तारा री दिसा पकड, बरोबर भागै बढनी रयो । घर मजला, घर बूचा, कोस दा चार, दस, बीस कोस पूगता, रात री उमर खूण लागी । बायरो पला सू तज भर ठण्डी रहेयो । सरीर मे थड थडी छुटावण घाळा बायरियो रा तरकस सरीर न बीधण सार उतावला हा । फौजिया रा नी'दाळका नण भपकियां खावणा सह हिंया । इ थडी मे जीवण री सबसू मोटी मुख, बायर री थपकियां खाय नी'द लेवण मे ई लखावती । रात भर जागियोडा सिपाइया नै लखायो क नी'द बी जीवण री बी मन्तर है जकी जागरण री जर उतार न मिनख नै ताजा खिलिया फूला री ताजगी भर सोरम बगस । सोवण बरणी रेत री गोरी मे दो छिन सोवण री मुख, सठावण री हूस र र नै कळपावती पण मुलतान रै गुस्त री याद माता ई सिपाइया रा सरीर सीतळ पड जावता ।

×

×

×

मुटठी सू रिगसती रत दाई रळियावणो रात विलुमगी । पूरव दिसा में पसरियोडा घोरा लार सू रातड फूटण लागी । धूड रो सोवणो रूप सिपाइया री निजरा में चितराम दाई मडग्यो । पूरव दिसा सू हिरणां री भुण्ड फटाका लगावती घोरा ऊपर भाय अेक छिन थमग्यो । ब घणा तुडायोई बळन दाई ओ भुण्ड पवनवेग सू घोरां रे समदर मे डूबग्यो । हिरणां री पीछो करता किरणा रातीर घोरा घरती में जागा जागा बिखरग्या । रत रा कण, सूरज री किरणा मे पलपलाट करण लाग । ज्यू ज्यू फौजा भाग बघती सूरज, घोरा री मोटी छोड खुल भर मुगत घसमान म ऊपर चढण लागती । बायर री वग हमें धोमो पड चुको हो । धोम धोम सूरज री भट्टी तपण लागी । लाखा मोला दूर सू घरती माथ पूगणवाले ई ताप सू रजकण तपग्या । ठण्डो बायरियो लू बणग्यो । सरीर पसीने सू लथपथ रहेगा । थोडा भागली टांगा ऊँची जर, हिण हिणवण लाग । पदल सिपाइयो री पगघाळियां मे रेत री गरमी जरबा न बी थ नै, ठेठ मांय पूगनी । नीचे सू रेत री गरमी भर ऊपर लाय बरसावती तावडी भर खोरा चेडती सी लू कमर न बी'घती सूरज री किरणा । हलक सूखण लाग, थूक री खजानी सूटण लागी, कठ चिपण लागग्या, लू र सागै रत बी उडण लागनी । बतूळिया भर मोधिया सू भाखिया दूरीजण लागी । घरतीकण नणा मे गुस्तर घोबा मारण लाग । सिपाईं घाट्या मसळ मसळ काया रहेग्या । भठी देही री चमडी काळी पडण लागी भर सरीर तव दाई तपग्यो । माथा चकरावण लाग ।

सरोर र मायली घर बारली गरमी पाणी रो छुडकाव माग पण रोजा रा गिन हा, रोजा मे दिन र उजास म थूक गिटणी बी हराम ही सो पाणी पीवण रो ती सवाल बी पैसा नी व्हेतो। आंधिया घर घूड सू गरो माफ निजर नी भावतो। फीज री कतारा बिखरगी। फीज री कवायद री हिसाब न तो कोई राक मकतो न फुसरसत ही, सग आप आपरो जीव बचावण री धुन म हा। गरमो घर तिरस री मार सू तकरीबन पाच सो सिपाई पचास घोडा घर तस बळ चक्कर लाय घरती माथे गुडग्या। वैहोसी री हातत मे वे धरती माय पडियोडा सिसकता रया। भागादोडी में लागोडी फीज यान कुचळगी क आधी सू उडतो घूडो या न बूरगी, ई रो बेरो ई कोनी। मारण में तळा घणकरा ती सूखा इ पडया हा। की खाडा खोचरा मे कादो ही। जिनचरा माथ ती रोजा रो दण्ड हो कोनी। घोडा, बळ इत्याद ई कादे न ई चाटग्या। ई सू बारा पट फूलग्या घर उ ई पसरने दम तोड चुका हा। पण मुलतान रा होसलापस्त नी व्हेया। वो सगो लग भाग बधतो रयो।

मारण में केई भाटी सिरदारा री ननी टोळिया री मुलतान रें सिपाया सू मिड न व्हेगी पण ई लस्कर नें रोकण री सामरय वा म कठै सू आती ? ई हळकी सी मिडत में बी हलक ई हाथ पाव सो भाटी सिरदार श्रीजो शरण व्हेगा। एक हजार भाटी सिरदारा री अक टोळी चुतराई सू काम लियो। मुलतान री फीज मे खावण पीवण रें समान री बाळ लार ही। ओ लोग उपरवाडे र मारण सू घोरा रो श्रीलो ल लार पाँचग्या घर खावण पीवण री समान खूट लियो। यार अचणचक हमल सू रसद रा रुखाना घबरायग्या। बळद भी मरग्या घर व ऊया पगा पाछा भागण लाग। तकरीबन पाच हजार फीजिया रें मर्दन भर रा जिनत अ भाटी सिरदार गाडिया समेत तूट न लयाग्या घर गाडिया में बळ री जागा ऊट जोत दिया। ई भान मुलतान री फीज मे घणा ई बला बीत्या।

लस्कर री चाल धीमी पडगी ही पग सूरज री जातरा अक गन सू उधि मोडो ही। माथ मण्डियोडो सूरज, पच्छम कानी टिण लागी घर बीरो लाप मोडो पडण लागी। मुलतान री फीज में पाछी साम आयो। इमे घूडो बी साफ हूण लागगी मारण साफ सूझण लागी। पच्छम दिम म थोरा रा कगूरा गो दाई बाकी फाड न पसरियोडा हा। सूरज हम ई गो र बाक म घुसण सारू लाचार हो उयू बी न चपत नें रोकण मे कोई सिमरय कानी बी भात ई बी नें दलण सू रोरण री सामरय बी ई घरती र रैवाभिया म ती कोनी।

गजा खोलण सारू अजान व्हे। मुलतान फीज रा सेंग सिपाइया सगै

नमोज पत्नी । पण सुलतान रो हुकम हो क चाद निकळता ई कूच कर दियो जाव
अर फजर पला ई किले रो घेरो घाल दियो जाव । मुरग री पत्नी बाग र समच
ई हमलो बालण रो सरुन हुकम ह्यो । सुलतान फौज रा सग मोटा अफमरा न
बुलाय वामू सलाह मशवरो कियो अर फौज न दो हिस्सा म बाट दी । वाराह
अर लगा री फौजा अजू लग पूगी कोनी हो पण वान उत्तर दिस सू हमलो
बोलण रो हुकम हो । खुद री फौज न वो पूरब अर दक्खण सू घाग बधण रो
हुकम दियो । वो न दोलत लूटणी हो, इस्लाम फलावणो हो अर युतपरस्ती न
नस्तोनामूद करणो हा । बुना न तोडिया सू वो न जन्नत नसीब हे सकती हो ।
ई सारू वो पाखण्डी पुजारिया न कतल करन वारो जागा इमाम मुकर करतो ।

राजा री तयारी अर होललो भापण सारू खुफिया छोड दिया गया ।
सुलतान खुद बी लडाई मे जूझणी चावनी ई वास्ती वो आ जाणण सारू उतावळी
हो क बीरी मिडत राव विजयराज सू कठ रहे सक ? सनापति अर अफमरा
घाप आपरो टुकडिया सम्भालली सितरज रा प्यादा सुलतान रै हुकम री
तामील मे तक्मीम व्हेण ।

✱

(१७)

मीठा सुपना में रण बीतगी । पैला चम्पा सू रगरेळिया पछ सुलतान ममूद
नै मारण रो मोर, राव सू सिरोपाव अर जागीर लेवण सू ल'र चम्पा सू ब्याव
तरु रो जातरा ढळनी रात रो सुनो अंक पोर में पूरे करली । पूनम री जद घाँव
खुली तो सामी पूनमा पाणी री छागळ अर कनेवो लिया हाजरी में ऊभी हो ।

रात भर काई सुपना सू रमता रयाई कबर सा ?

पूनम अंक र पूनमी री आखिया म आखिया गडा र हसियो । पूनमी लाज
सू नण भुका लिया । पूनम बी रो हाथ आल खुन्न नडी खावनी ।

तन बग कर ठा पडो कै म्हे रात भर सुना सू रमती रयो ?

'अ ती आपरा नण ई मेर खोल कबरा '

'तो हू नण रो भासा रा भासा मोळज काई ?'

'हव, घोडी बीत बिदिया सीखी घौई'

क सू ?

'भाप सू ई'

म्हासू ?

'ही'

कदी ?”

‘रात’

“रात ?”

“हूँ।” पूनमी फेर लजायगी। पाणी सू झाँखिया अर मूण्डो धो र पूनम कुरली कियो। सोगर माथ पडिय धो र लू द अर गुळ री डळी सू कवो भर पूनमी, पूनम र सामो कियो।

“लिरावो”

‘पूनम, पूनमी रो हाथ पकड’र खुदरो मूण्डो बो र हाथ रैनजीक लगायो घर बावो फाड र वीं री झाँखिया बाक मे दबाली।

‘छोडो ऊँ हूँ’

‘हूँ, हूँ।’

नो, कोई देख लेसी तो -- ”

“कुण देखई ?”

‘मोधजा नए’

“ढापल”

‘ढाप लिया”

हमें कुण देखई ?”

“भाप”

‘ल, म्हे बो नैए ढापलू। हमें कुण देख ? कुण दीस ?”

“भाप”

‘पूनमी !”

‘हूँ’

‘तू बीत मूण्ड लागई”

भरकी देय पूनमी हाथ छुहायो अर ऊभी रहेगी।

“माफ करो अन्नदाता”

‘रुमगी ?”

‘हूँ’

क्यू ?”

‘तू गुपना सू ई रोझ्या करी, विरतन नै तो दुत्कारा ई दयी’

पूनम थोटी सोच में पड़गयी फेर थोटी मसखरी बरतोडी बोझ्यो—

म्हे ताम्रज जेडी काळी, बळ्ळूटी न गुपना में सम्भाव ? विरतस बो फोनी बाब ।’

हम पूनमी मोग १ उठ र नाल र बहोर -हेण लागी । पूनम थोडी ऊची हेर पाछी बी रो हाथ भाल लियो ।

पूनमी !

की ओई ?' पूनमा थोड मान भर भकड र साग बोली ।

साण्ड ओई, हिरणी रो जोड रो ?

ओई तो, पण वा दूज असवार सू कोनी डब'

म्है डाब लेसू'

पूनमी थोडई ओई क हाथ भाल र मीठी बाता म भरमा लेवी

म्है तन कद भरमाई ?

'रात

"रात ?

भूठी'

भूठा त'

बात खोलन बता'

'बात तो बगत आया आप ई खुल जाती ।

मोमजो सुपनी सुणली तो ईसक सू बल र राख रहे जाती"

'बल पारा बरी दुसमी बल म्हारी सीक । हा काई करो साण्ड न ? सुपन में गवाई परी ?'

सुपन म नी जागत म

'अ

देख मसखरी बाद करा घर मुगळव री बात करा

मसखरी म्है करूँ क आप? कदका छेडो होई पया'

'आज ऊठना ई तामजो मूण्णी देख्यो भस रो'

'देखी कवर सा । थोडी सोच समझर बोलजी । हमक भंस कयो तो ठीक नी रसी

"की ठीक नी रसी ?

पूनमी हम पण सू फटकारी देय चार पावण्डा ऊँधी फिरगी । पूनम रो मस्ती अजु उतरि कोनी । वा पाछू सू जा र बी रा थोटी पकडली । पूनमी रोवण जडी सिक्क करी घर पूनम बी रो थोटी पाछी छोड, बी रो हाथ भाल लियो ।

"अरेक बात री वचन द ।"

"काई ?"

“पला वचन दे’

‘पैला बात बतावो’

“पला वचन पछ बतासू ।”

‘वचन पछ देसू’

“नी पला वचन द”

“दियो’

“की सू ई नी कव ।”

“नो’

‘देख पूनमी । मूमल घर केसरी राने अथ सू निकळ चुका छोई पाछा नी भाया, मन, वान सोधणी छोई नी तर बापू मन काचे नै खा जासी घर वान दोयू नै जीवता नी छोडसी’ भकर ती पूनमी रा होस उडग्या पण दूज ई छिन वा सम्भळ’र बोली—

साण्ड छोई अक हिरणी सू बी तेज गत री पण ”

‘पण की ?’

‘मन साथ चालणी पडसी”

क्यू ?

भस घे असवार नै कोनी चढावै’

‘म्है, सून न पादरी कर लेसू’

‘अ लकखण माण्ड लेजावण रा नी छोई”

तो पछे म्है की करू ?’

‘करणी की छोई ? मारण जाणी ? अथ सू केय किण दिसा मे जावणी छोई ?’

उतराद’

“उतराद में ती जेतसी गाव छोई”

‘नी ओय नी, पूरव कानी’

पूरव मे ती मारवाड छोई’

‘भरे दव सने की बताळ ।”

“मन बापडी नै मती बतावो, पण साण्ड विमरणी छोई , भेकला न सुण, जीव जोखम में नी नाखू ”

‘म्है पाळी ई चरपी जासू ”

‘पाळी, किता बरसा सू पाछी भावण री विचार छोई ? ”

“पाछी क्यू भासू ? ”

‘जद साण्ड कोनी भलाई में साण्ड गमावू ”

‘भेक बात छोई ”

‘ अक अक करता जाण कित्ती बातां कपदी अर अजू अक मत्तो कीनो ? ’

‘ कोइ अपवार कीनो जकी छोडर पाछो घा सक ? ’

‘ छोड सक पण पाछो घाणो हाथ कीनो ’

‘ क्यू ? ’

“ मोअजै मनरी म्है महाराणी हीई था कुण व्ही पूछण वाळा ? ”

‘ म्है म्है हा म्है बोई कीनो पूछण वाळो पण हमें बैंग कर पण ’

‘ फेर पण अथ वठा रवो काफल न पीरो पार करण दयो पलक भपता खकमो देर पाछो घावू ”

पूनम न दो पल दो दिना सू बी लाम्बी अर मोटा लागण लागा बीरी खासी मस्ती रो नसी हमें सोच फिकर म बदलण्यो मूमल अर केसरी रो सोच, चम्पा रो सोच बापू र गुप्स रो सोच, सुलतान न मारण रो अर जागोर पावण रो सुपनी कूडो पडतो लखायो ।

काफलो कूच कर दोठ सू ओभल हे चुको हो । अक साण्ड बी र नजीक घाय ऊभी व्हेगी ।

बी पर वठोडो मडद ऊपर सू हाथ नीच कियो अर पूनम न हाथ मिळावण रो सैनी करी । पूनम अेकर तो अचभ्व सू बी मरद कानी देखण लागो पण दूजे ई छिन बिनां सोच्या बिचारया हाथ म हाथ भलायो अर साण्ड र पेट माथें अक पग माण्ड, हव करतो साण्ड ऊपर सवार व्हेगी बी र, ठीक तरिया ठेण सू पला ई साण्ड सडण लागी । पूनम न लखायो साच्याणी वो ई साण्ड न नी ढाव सकती । साण्ड रो तज चाल सू जोर रा हिचका लागण लागा पूनम घाय वठ असवार र खाथा ऊपर सू हाथ भळणा लेय बी र दो यू हाथां र बीच सू निकाल बी रो खाक सू घोडा बार काड लिया । बी असवार र पतले पेट ऊपर सू हाथ जण फिसळण लागा तो वो हाथा न ऊचा ले आयो बीरी घागळिया मे अक भगणाटो चालण्यो । असवार , पूनम र हाथा न आपरी खाक म काठा दवा लिया । पूनम रो माथो असवार र खाथ ऊपर टिकण्यो, असवार मूण्डो नीचो कर पूनम रो घागळिया रो बुचकारी लियो अर माथ ऊपर ल फटें न थाडो ऊचो लेय आपरा केस पूनम र मूण्ड ऊपर रळका दिया । पूनम रो हियो पुलक उठ्यो । बसुंधी में वो ह्याळिया रो दाब वढादी । असवार अक सिमकारी कियो अर साण्ड रो मोरी न थोडो खाच दी हमें पूनम असवार सू काठो चिपन वठण्यो । बी रो ह्याळिया गरमास अर गिर सू भरियोडो हो । भी रो भाखर काटती साण्ड हाकण लागी ।

जाणो घोई केत मुसाफिर ?

जेत ले जावे असवार’

'पागी न पग दीस पया तनोट कानी रा'
 'पाट नगर मे, ले चालीनी मिलियाग'
 'आ हिरणी री मा जायो'
 'भूल गयी स मनचायी
 'बोल बणुली मजर गुलाम ?'
 'सूयी ताम्रज हाथ लगाम'
 'देख चुकाजे पुरी सग'
 'सह्या न जासी ताम्रजा तेग'
 'भापम री छोडा तकरार'
 'हेन करा, ल कर मनवार'
 'मनवाश मगर चढसी ।'
 'लादयोडो घन कुण लेसी ?'
 'माम्रजी साची धन पूनम'
 'लेणा पडसी लाख जलम'
 'लाख छोड म्है, लेवू खोड'
 'हम छोड द माया फोड'
 'पला मोटी हाथ जोड'
 'कड्यां जोडू बंधिया हाथ ?'
 'खोल तिडै भट घाली बाथ
 'हाथा म पडिया खीरा'
 'किण नणदो री भावन रा ?'
 'जिणरी किस्मत म हीरा'
 'सूरो मारण लूटै लाव'
 'घाकी साण्ड चरावी फौग'

ॐ भ कर घमवार साण्ट न भैकी । पूनम घसवार री खाधा री मा'री
 सय नाचै जतरियो घर बीं सू विलूमगयी । मासळ रात मे धोरा री रळियावणी रेत
 रामनिया री रमत मण्डगी । लाजा मरता बादळी तारा री पडदो कर तियो ।

(१८)

“तू काँई सोचै मूमल ?”

“है जाण मूमल सुपना र घाभ मू घरती माथ घा पड़ी ।

‘मूमल’

“हू, इया मूमल, मूमल री रट लगाता रती क काँई मुनळर री बात बी करतो ?”

केसरी, मूमल र गळ में दोयू बायां घात र बी न काटी भीचसी ।

छोड़ी’

‘नी’

“म्है कतू छोड़ी’

“रुसगी काँई ?”

“हू । बात ई रुसण री छोई ?”

बसू ?”

“लारै पादरा नी बठा र सक्ती तो मन सतार द्यो मू पाळी घात ससू ।”

केसरी चालती साण्ड मू कूद पडयो ‘न हमै राजी’

मूमल भजू आपर मनगत में घालूमियोडी ही, बा बापू रै गुस्म री कळपणा म हूबोडी ही बा जाणती ही क दोफार तक बा चम्पावर मुसकिल मू पोच सकली घर उठी न साकळई जन् बापू बी घर केसरी न नी देखला तो पुनम री चमडी उधेड देसी बी र सरीर मे चाणचक घडयडी छूगी घर जाए कद धीर हाथ मू मोरी छाचोजगी । साण्ड सपाट हवा मू बाता करण लागी । दो चार पाच कोस पूगा पछ बी न चेतो घायो ।

‘या म्हासू साचो हेत राखी क दूजा लफगा दाई कोरा खुनर रमण सारु मन रामतियो मानोईपया’

पडतर कुण देतो ?

‘बोली कोनी ? नाराज हेया काँई ?

मूमल री सवाज पाछो बी र कानां मू टकराई हमै बा घोड़ी लार भुकी । बी रा होस सडग्या । लारली पासो खाली हो । मूमल लारल पाम पैला हाथ फेर तसली करणी चायो । पण जद जाया खाली लागी तो लारली बानी मूण्णी कर जोयो । रिन्द रोई म खुदन अकली देख अकर तो बा घबरायगी । घबरायोडी बा साण्ड न पाछी फोरी । हडबडाट में बा तिसा भूवगी । साण्ड बी धाक चुकी ही । एक बावळियो देख, साण्ड उठ ई रुकगी । मूमल री कालजो

धडकण लागी। बी र नणा म आसू आगम्या। वा खुद माथ घणी ई गुस्सी करण लागी। नी बाबत री रयी नी बाधिया आवणिय री। अ घारी रात मे जाव बी तो केन ? तारा री चमक बी फोरी ही। पैना तो वा सोची क साण्ड लै जाव जत चली जाव। पण सुलततान री फीजा रै भी सू बी री कालजी अकर फेरु जोर सू धडकण लागी। बी री कण्ठ सूखग्यो अर दात चिपग्या। वा बरोम धिह्योडी साण्ड माथ सू खिरगी। वेहीसी मे वा जमी माथ पडी पडी टसकण लागी। मोरो ढाली बिह्या सू साण्ड रा नकेल री दबाव जाती रयी। वा मुगत व्हेणो, अर मरो धोरा म विचरण निकळगी।

अ घारी रात में केमरी सावचेती सू ढग भरती मूमल री पीछी करतो प्राग बघ रयी ही। वो पाच छ कोस तक चाल'र थाकग्यो। बी र सरीर में फेरु टोसा हालण लागी। लाचार हे वो अक घोर माथ पडग्यो। पडता ई बीरी पफाण मरी दही माथे नी द हमलो बोल दियो। सूरज री तंज किरणा वा न चतो करायो। वो रै मामे कोई स धी मारग नी हो। च्यारु मर धोरा अर धूँ भर ऊपर सू लाय बरसावती सूरज री किरणा। खुदर भाग माथ बी नै तरस आवण लागी। वो मनम घणी ई पछतावो कियो पण हमें बी साम कोई मारग नी ही। सूरज री गरमी सू बचण खातर वो अक घोर री ओलो छोड बीज घोर री घाड लवती अर बीजे सू तीजे री। बीरी गळी सूखण लागी। सारें दिन वो थूक गिटती रयी। जद कण्ठ री थूक बी सूकण लागी तद वो रोवण लागी पण नणा री पाणी बी सूख चुकी ही तिरस बुभावण री कोई सपाव नी देख वो खुनरी पेसाब पोबं मे मर न पीयग्यो। पण तिरम र रै नै धावो करण लागी। सेवट सूरज आगमग्यो। हम केसर री तिरस की मौळी पडी। वो खुनरी पेसाब पीवण री बात माथे लचकाणी पडग्यो। वो खुनै मौन रै हाथा सुपण सारु नण भूद लिया अर दोयू हाथा सू कण्ठ नै दबावण लागी।

अ। कुण मोई तू ?" ठोकर लगावता पका अक मडद री कडकती सुर केमरी माथ पडयो।

“हू केसरतिग भाटी गांव जेतमी री’

‘है। काई लेवा आयो अये ?’ वो मडद पूछयो।

‘ठीक मममग्यो ऊठ मोअज साग चाल’

केत ?’

‘भू प री मन्ती देवा

मोम्रजी बो' भू पो कोनी म्हे क' म्हे कसगी हू जेती रो मानी '
 'हा हा सुग लियो ऊठ व' हू सात रो दो चार ।
 'लान रो वसू ठाकरा तनधार रो दपो नी सो पापी प्राण तो नीसर'
 'प्राण तो थाग लेसा ई पण पना पारी परख तो करला'
 'की रो डीकरो धोई तू ?'
 'अरजण सिंग रो
 'कसो जोड रो भूभार ?'

हय

— तद ती तू मोम्रजी भाई हिह्यो । काई बिल्ली पडयो ? मिलियो दावती ही'
 केसरी र नणां सू दो मानी टप देता खिरग्या । वो मडद वो न गळ सू
 लगाय लियो ।
 'चाल डेरे'

केसरी अर गज दो'सू भेळा बठ पाणू कियो अर ऊर सू गरम दूध पियो ।
 केसरी मे पाछी नुवी सगती बापरगी । हमें वीं न मूमल रो ओळू सतावण लागो ।

दो साण्डा पत्ताण कसियोडी त्याग बठी ही । केसरी गाज पैली वार
 कमर सू तलवार लटकाई । घाघी रात र लग टंगे गज अर केसरी चम्पापुर
 पोंचग्या । अघबळिया भूपा सू निवळती चिणगरया सारी कथा बलाण करदी ।
 समसाण जडी गि ब सू वारा माथा भिन्नावण लागो । च दरमा हमें उजाम कर
 गाव रो हृगीगत त सावळ उघाडो कर दी । इया उवा अघमरिया वूना ठाडा रा
 अंधकिचरया सरीर टसकता हा । जागा जागा खाडा अर मळर र इलावा की
 खोपडिया कटियोडा हाय टाग टाबरा रा विरचा कियोडा सरीर अर जिनावरा
 रो ब'सू देवती हड्डिया रा पजर सुलतान रा दो-चार सिपाई गाव मे अडू
 घूमता हा । गज वा रो गांटकिपा उतार बदळी नेवण रो अलाग कियो ।
 केसरी चितबगनी न्हंगी । वो तो मूमल रो ओळू मे खुदरी सुध भून घती । अरे
 दो जागा लुगाया रा कटिया सरीरा वन पूग, वो ओळखण रो कोसीस करी ।
 पण गज रा अ बोल 'काला ! जवान छोरी न कतल कर जडा म गावन नी
 धोई । स्यात मूमल न मेमूद रा सिपाई झालली धोई' वी र काळज न बो ध
 नाह्या ।'

"हीमत राक । घापा लेसा बदळी । म्हे मूमन न नी छुटाय लावू ती अमल
 रजपूतणी रो चूगायोडी नी । सोनन तपो रो, जे ताम्रजी मूमन न वन लाय नी
 ऊमो करू ती । पण तन मोम्रज कवण म हालणो पडसो ।"

"म्हे नी जाणतो क ममूद अडो जालम माणस धोई, डाया मितखा न यू

बरबा" करण रो बी नै काई हक ?"

"हूँ । हमें बाता कम कर जाणनी तो काई कर लती ?"

"भै वीं न इण दिस में घुमण बी नो देनो"

'हूँ, अरुलै सू अरे छोरी तो ढबी नो अर लहर न ढाव लेनी । ज" केडू क जनी रा ठाकर डीगा हाकण में हुसियार ओई, होमन रा पोवा ओई, साव पावा ।'

'देव गजू । मन गुस्सी मत अणा"

'केसू । घाव अरेर गळीं मिळजा । आज बस बरसा पछ मनै कोई ई नाव मू बतलायोई ।'

दोयू अक हूज सू गळीं मिळग्या । अक मल्ल रो ओली ले'र दो यू बैठग्या ।

'देख कसू । इ लहर सू लडण रो तागत नो त म ओई नी म्यारळी ।

घापा या सू भिड भल ई जावा, भलई दस बीस सिपाइया न ठिकाणै लगादा, पण मव" घापा न मरणी नो ओई । मूमल नै मुगत कराणी ओई । अर इ काम सारु बा"री सू जादा हुसियारी अर अकल जोइजै"

'पण'

'पण की ओई ? जे पेला बुध सू काम लती तो यू मूमल नै हाथा सू गमातो ? हूँ सो हूँ । हम म्यारळी बुध अर तामजी सुध । समझगी ?

'हव भाऊ समझगी'

"तो, खोल गावा

गावा ?" चमक'र केसरी भेली धेगी ।

"हौं भोजजा बाप या गावा मे तो मरण री ई मैतव ओई"

'पछ ?'

'पछ की ?' घापा मैमूद रा चार सिपाया नै मारवा के नी ?"

'हौं'

'बम तो पछे अ गावा उतारी, वे पारी, अर सीखली सब मारणी ।

गज री भूक अर समभावण सख दो यू जणा ममूद रें मरयोडा सिपाइया रा गावा पर लिया । वां गावा र ताजी लोई खाग्या हौ । दामू जणा तलवार सू चु" र मरीर माथ दो चार जागा, खासकर ढाव हाथ अक टांग कमर अर मूण्ड माथ छाग छोट घाव कर लिया । घूड में छूट'र सरीर नै धूड सू भर लियो घर मुतान र काफत म भेळा भिळग्या । सुलतान रा सिपाई बा न घायली र तम्बू में घुमाय ग्या । उठ हकीम साब वार घावा न घोष वां माथ ओखली लगायदी अर पाटा बांध दिया ।

(१६)

पूनमी '

हव '

'तू चम्पा नै देखी ? '

"देखी नी सुणी भीई"

की सुणी ?'

सुणी व बीन ई अकड छारी भीई कोई घाडेत बी न उडाय लेययी, अर
हव व। काली हिणोडी फिर ।'

काई बात करई ?"

हूँ साव साची बात भीई पण आपरै की लेणी भीई बी सू ?"

'म्है बी सू व्याव कह ला'

व्याव ? पूनमी री मूण्डो उतरययी ।

'क्यू ? बोली नी"

हा करो व्याव हम काली छोरियाई व्याव करण जोग रैगी भीई"

बात री रख बल्लण सार पूनम दूजो सवाल कियो ।

"सुलतान ममूद री नाव सुण्योई ?"

हा सुण्योई बी सू तौ व्याव नी करणी ?"

पूनमी घोडी गुस्सी भर बोली—

व्याव नी बी सू लडाई करणी भीई अर बी री मायो काट राव न भेंट
करणी भीई"

'हूँ । सुलतान भीई काई ऊदर री बचियो व ताग्रज हाया मायो कटासी
वयू ?म्है मे बल कोनी ?

बल तो घणी ई भीई कवर सा अतू मौमजा हाडका अर सरीर दूखई
पयो, पण कल कोनी"

'की मुलळव ?

"मुतळव श्री क खुद सू दुमण न जीतण सारु चार लळा जाइज
अेक सू पार कोनी पढ'

वे की ?'

'त्यो । साकी करवा चाल्या अतू इतरी ई ग्यान कोनी"

तो तू समझाद, बढी पसर ई पई

तो सुणी । खुँ सू जादा बल बाळ दुमण न जीतण सारु बल रै सारी
दळ, कल अर छळ न बी काम में लेवणा पडई, की समझिया ?'

“तू तो बीन हूसियार निकली”

“वा तो हू, ओई जद तान भाल फोटा किया”

‘तो मनै बी सिलाद’

‘क्यू ? भसमासु बाळो दाव मोमजै ऊपर ई भजमावण री विचार ओई ?”

“तन की जीतू ? मन तो मैमूद माथै वार करणी ओई”

‘रजपूना में ओ ॐ ती भोगण ओई साम पगा मोन रे मूण्डे जावई”

“का मुतळव तापजी ?”

‘मुतळव साफ ओई । केत ममूत री लस्कर घर कन राव रा गिणुती रा भाडन घर धाडत ?’

‘माटी धाडन घर भाडन ओई ?”

हां हैवै । घर भकल होण बी । तनोट आवण री वार उडीके क्यू नी बी सू सीवा माथ ई मिड’

इ सारू बीत जादा मिपाई जोइज’

‘घा ई तो म्है कतई, जू मुकावली करण री पूरी सिमरथ नी म्है तद दुसमण सू राजीपी कर सणी जोइजै’

‘ज दुसमण नी मान तो”

मान क्यू नी ? ई मे वीं र बाप री की जावई ? वी तो नफ म ई ओई बिना कीं गमाया बी र हाथा की लागई तो वो क्यू नो लव ?’

पूनमी री बातां सुण’र पूनम अचम्य म पढायो । नी न मन ई मन पूनमी री भक्त माथ गरब धेएण लागो । वा घणी ताळ मोघती रेंयो । गाव खाली करण सू अ’र मूमल घर केसगी घर खुर्ची हालत र बारै मे वा खूब साच्यो । सगळा री बरबादी री कारण हो जुद् । वो पूनमी न ब्रम्हणे । पूनमी वी र पसवाड ऊधी पढी आराम सू सूती हो ।

ऊठ ! तनोट री मारम पकडा ”

‘कवर सा, म्हैने डर लागई । मोमजी बवल बस आपन पोंचावण री हो । अक् दिन घर अक् आधी ऊपर रेंण बीतगी ओई इवै म्हैने मोमज टिकाण जावण दयो

‘पणसू तो पाछा जावण सू नटती हो’

म्है की तामजै घोरा सू घोडो घोणी ओई ?’

इव करू घोरा”

“तो करो घोरा”

‘कमान करू ? मान जा बडभागण’

‘ऊ हूँ यू नो मीग्रजा पग पकडो’

“पा पण्डे मीग्रजी बलाय’ आ कयर पूनम दो-यू हाथा सू पूनमी न ऊँची उठा र साण्ड माथ वठायली अर खुद बी साण्ड ऊपर चढ सवार व्हेगी। पूनमी साण्ड री मोरी जाण कर ढोली छोडदी। साण्ड धीर धीर पावण्ण भागै बघावण लागी। पार पार, साण्ड खुल मदान में चालण लागी। कोस भर री भों पार करण म खासी ताळ लागी। पूनमी तो मन में सावचेत ही क इ चाल सू बी वा दोपारी ताइ नच सू तनोट पूग जासी, पण पूनम र मन म घणा उतावळ हो। मारण म घणा इ ऊँट सवार आवता जावता मिळिया। पण स कोई आपस री म बस ज माताजी री कर निवळ जाता। अक ७ सवार पूनम सू सवाल जवाब किया पण पूनम रें पडूतर सू वारी बम जावती रयी। परभात री पुळ, पूनम तनोट री सिर ओळ र सामें साण्ड भकी।

✱

(२०)

गुलाब आई तद महाराणी र मल रा कपाट बंद हा। वा खासी ताळ बार ऊभी रयी। राव सू मिळिया पैला वा महाराणी न समचार देवणा चावती। सूरज असमान मे निरी ऊचो आ चुकी हो। कायी व्हे र गुलाब राव र मल कानी गई पण राव ओय नी हा। पण न घीसती वा पाछी महाराणी र मल कन पूगी। गुलाब न आवती देख चम्पा घब करती महाराणी नै भरज करण न दीडे। गुलाब री मन सछाळा लेवती क बी र आवण री सुण महाराणी सा सामा पणा भावैला। पण खासी ताळ व्हेगी अर चम्पा बी पाछी कोनी बळी तो बी री मूण्डो उतरायो। बी न अडो लखायो जाण वा कोई असे-धै मुनक में आयगी हे क जाण वा कोई बोल मोटी अपराध कियो हे अर बी री दण्ड भुगत’र पाछा आई हे। बी न लखायो क वा नै कोर घर सू काढ दो हे। अक छिन सारु बी न विचार आयो क बी न अय सू ई कारण काडी ही क वा पाछी नी आवै पण

वा विचारा म अळूमियोडी लारै पावण्डा धरण लागी। इतरें में कस्तूरी आयगी। वा गुलाब री बाहुडो पकड र वा न जमेडो अर छाती सू चिपटगी। किस्तूरी गुलाब न बापा म भरन कसली। गुलाब र नणा सू आमू दुळता रेंगया। किस्तूरी बी न पकड’र महाराणी र मल मे लपगी। महाराणी पिलङ्ग माथ आधी पोडियोडी ही। चम्पा पग दबावती। गुलाब लुळ न पाय लागण कियो। महाराणी थोडी सी मुळकी

‘आव गुलाब ! कद आई ?’

‘खासी ताळ व्हेगी आया नै तो अन्नदाता’

‘कोई दुख विपत्ता तो नो पड़ी ?’

“नो घनदाता । आपरी किरपा सू आणू न रयी”

“बाकोडा व्हेला ? जा थोडी ताळ आराम कर, पछ मिळजे’

‘आराम तो पछ वो करणीई मोंई घनदाता । पैला राव सू मिळणी जल्मी
घोंई’

“क्यू ?” राणी थोडी खारी निजर सू देखी

‘सनेसी घरज करणी मोंई घनदाता”

‘क’ री सनेसी ?’

“पूनम सिंगजी री घनदाता”

‘क्यू ? वो खुन केत मोंई ? जीवई क ?”

‘धीर ही जद तक तो जीवता ई हा”

‘तो पूनम सू पुनमसिंग जी हेगा ।”

“नो महाराणी सा ”

‘खर । छोड इ बात न, तीन काल अंध सू मोमज पीर जावणी मोंई, राजकवर
री घाय बण न, समझी ?”

“हुकम घनदाता’

‘हा तो काई सनेसी ल्याई ?”

“आप सारु तो की नो घनदाता । राव सारु पूगे विपत्ता मोंई’

हव, राव न खानगी म वनाइत तीज कान ठा नो पड । बीन बदळगी ।”

“गुलाब चूक गिटगी । नैण बंद कर आसुवा न पलका में रमा दिया ।

‘गुलाब ! कीं चुमयी काई ?”

गुलाब मूण्डो नीची किया माथो धुणिया । ‘चुभू जी रे म्हे चुभू घनदाता” ।

‘मन त्यागळी पूरो भरोसी मोंई’

“गुलाब ! म्हे बोत हखी व्हेगी ?”

नी केत ?”

“खर । तू जा पैला धाळी जीमलै । राव नी सनेसी देव, तीजी पीर म्हासू
मिळजे ।

‘हुकम घनदाता” कैर गुलाब मीथ सू सपाटे सू बारै निकळगी ।
बार बार वा दुपका दुमक भरीजगी । हावणएर रा किडाड बीड, वा फाट
फाट रोवण लागी । हमें वो री जीव की हळती विड्यी ।

गुलाब, महाराणी साने बिया र दायज म आई ही । लागला दो बरमां
सू वा मशगणी री खास मानेतण व्हेगी ही । महाराणी री कोई वो बात वो
सू धनी नो ही । वा भेकली हावडी ही जकी क महाराणी र भल मे घर कद

बद ई महाराणी र मौल मे पिलग माथ बी सूय जावती । महाराणी रो इतरी मानेतण व्हेण र कारण दूजी डावडिया घों सू ईसकी बी करतो घर बी रो गरज बी राखती ।

आज र महाराणी र बरताव सू बी न झचूमव साग ई घणी दुख व्हियो । पण वा आपरी पोड रो रोवणी की र कने जाय रोव ? बी रो बात सुणण वाली ई जद आज बी न चोट पोंवाई है तो बी रो दुखी व्हेणी सुमाविक हो । हमे भीता र इलावा बी रो रोज सुणण वाली कौई नी हो । वा किणी नै सुणावणी बी नी चावती । महाराणी र मीठ बरताव रो भाण " बी वा इज उठायो । तो इज तारा बी बी न इज खावणा हा ।

वा सीवणी छोड र खुन भावी र हाथ म छोडदी । वा खुन सम्भाळ'र ठीक करी । बी न याद आयो क बी न राव 'ी समचार देवणा है । वा फुरती सू सिनान कर सव्पार व्ही घर राव र मल कानी बहीर व्हेणो । राव 'ी विगतवार समचार देव, वा खुनरी कोन्डी मे क-हेगी । नीन पोर किस्तूरी भाय कुणो खडखडायो । पूनम र सुपनां म उलभियोडो गुनाब, दिन भर सारु सुव र समन्तर मे छोळा खावती ही । कुण्ड री खडखडाट सू वा यचारथ री धरती माथे छिटक पडो ।

मौल र दरवाजे माथ ऊभी महाराणी, गुलाब रो बाट जोवती ही । गुलाब न नामी आवती देख, महाराणी किवाड रो झोली लेव छिपगी । ज्यू ई गुलाब, मौल र माथ पग धर्यो, महाराणी पूठ सू भाय बी रो झालिया मीच दी । गुलाब थोडी बी बिचळिया बिना उठ ई ठरगी । महाराणी गुनाब री झालिया सू हथ झळगा लेव बी 'ी बाया मे भरली । गुनाब ठण्डी रयी । हार नै महाराणी बी न छोड बी र सामी आयगी । महाराणी र इसार ऊपर दूजी डावडिया मौल सू बार पिकळगी । महाराणी गुनाब रो हाथ पकड र आग खाच लाई घर हळको सीक धक्को देव बी 'ी पिलग माथ गुहायदी । गुलाब पिलग सू ऊठ र ऊभी 'हेगी । हम महाराणी पिलग माथ बठगी । गुलाब रो हाथ पकड र वा खुनर 'ीडी खावण लागी पण गुलाब करडी पडगी ।

रुसगी ?

'अन्नदाता सू रुसर केत जावू ।

जन् करणाल के री झोई

'कीडी 'ी दोखण लाग 'जदी

'म्हे साचाणी ती चोट पोंवाई'

‘नो अन्नदाता । म्हे खुद ई घणी इनरगो ही’

“गुलाब । तन काई ठा कौ त्यारळी वास्त मोघज काळज म की ओई ?”

“हुकम करी । दासी नै क्यान याद करी ?”

“पला बता, तू म्यारळी सून नाराज तो नो ओई ?”

“आपर आसर ई ती जीवती हू अन्नदाता ।’

“परसू रात राव अय ई पोढया हा”

“जन् ई मौल सोरम सून भरियो ओई’

“गुलाब ।”

“हुकम”

“तू अजु मन्ने खिमा नो करी ?’

“दाता । यू ई मरण नै त्यार ओई । हुकम द’र तो देखी”

“गुलाब । त्यारळी होड कुण करै ? म्यारळ मन रो हरेक बात म्हे तन खुन’र क सबू’

आपरी किरपा ओई अन्नदाता”

“गुलाब । तू नी जाणु क तन अळगो करता थका म्यारळी काळज रा टुकडा टुकडा दे रयाई पण काई करू ?” जीवता रया तो फेरू मिळाला नो तर पणी जूणा फेरू जीवणी ओई । कठै ई तो मिळालाई’

गुलाब सून हम नी रईजियो वा महाराणी रा पग पकड र जमी मार्थे बैठगी । पया बिच मापी घात’र वा हुसका जुमक भरगी । महाराणी बी न उठाय काळज सून भीचली । महाराणी रै नेणा सून बी आसू ढळक्या । थोडी ताळ रोयू स की बिसराय अेक हूजी रो बाया में बन्धियोडी रैयी । मैल रा किवाड चुन्था । साकळ गुलाब राजकवार न लय बहीर धेगी । महाराणी की गमाय रो दी । निन अडोळी हेगी । सूरज मा दी लागण लागी ।

(२१)

‘सत्तू काका ।’

‘कुण लावण धोई ?’

‘हा काका’

‘काई समचार धोई र नुवा ?’

‘हमार तो अेक ई बात री बतल धोई काका, साक री’

‘हा, भाई साकी तो रजपूत रो घरम धोई’

‘या फिकर मत करो काका, राख न हरावण वालो ई ससार म जलमियो ई कोनी ।’

जीवतो र । ल तमाकू तो पीवतो जा ।’ तछोट रो पुराणो भोमियो सत्तू काका, दो मोटी लडाइया म आपरी बादरी री छाप छोड चुकी है । या लडाइया म ई सत्तू काका री अेक टाग भर अेक हाथ कट चुकी है । मूण्ड ऊपर तलवार र घावा रा सतरा सनाए है । कमर म भाले री मार सू फमलिया टूटगी भर लवक पडगी । तिन भर आय गय मिनख न सत्तू काका प्रेम मू बतलाव तमाकू भर पाणी री मनवार करै भर नुवा समचारा री जाणवारी लेवै । दूजा लोगा ज्यू सत्तू काका मे, खुदरी बादरी री डीगा हाकण री आन्त कोनी । पण वान लारली लडाइया री पूरी बिगत मूण्ड याद है । सत्तू काका जद किणी री सोम करण लाग तो कजूसी कोनी बरत । वारी सबसू मोटी खासियत आ बी है क वे सुणण वालै री बी तारीफ बराबर करता रैव । बाता रा लच्छा सू सामलो सोरे सास ऊव कानी । कोई कोई वात छड बी क वे कीं खुद री तारीफ बी कर पण सत्तू काका अडी बिठिया हसर बात टाळ, भर ऊलटी बात करण वाल री तारीफा रा पुळ बाध दै । आ ई बात है क वा र धर र साम सू बबतो कोई बी मिनख वा न नुवा समचार देवण सू खूब कोनी । ‘काका म्हे सुणी धोई क गजनी रो सुलतान बीन मोटी लस्कर लेर धावी बोसण वालो धोई ।

सो तो धोई पण साच पूछ तो हमक न्बकर बरोवगे री धोई’

‘हा काका । आपणो बी तय्यारी मे कोई कमर मो धोई भर लोगा र मन मे बी पूरी भरोसो धोई’

‘जद ई तो भर बाजिया र उपरांत बी धणकरा लोग तनो न खातो नी करियो’

'खाली करने जावें वो कत ? काका !' तमाकू री सुट्ट लगावता थका लाखण बोल्थो ।"

"जावण न तो यू ओई काला, कै लुगाई टाबरा भर बूढा ठाडा न जुद् रै म न मू अल्लगो ई राकणो जोइज ।"

'सत्तू काका ! ओक बात बतावो"

पूछ"

'या बयू नी गिया तछोट छोड र ?"

'है केत जावू काला ?"

'बयू काका ? थारो गाव तो घणी सांनरी ओई भर घणी आगो ओई । घोष सुलतान री मार कोनी पड । भर थारो नानाणो तो मारवाड मे ओई ओघ बी जा सरी । अरु कठ ई नी जाणी चावो तो तीरथ जातरा रै मिस ती कठ ई जा सरी ।'

'जावणी तो म्हे जमलोक चावू बीरा पण चाया सू तो कीडी बी धूड मे थाधिपोडो नी लाद । ठण्डी सास छोडता थका सत्तू काका बाल्या ।

तो म्हे चालू काका, थोडा गड म कण्डा पीचावणा ओई'

'हां जा बीरा"

थोडी ताळ रुकर सत्तू काका लाखण न पाछो हेलो नियो ।

'घरे ताखण ।'

काइ काका ?" लाखण थोडी आग निकळ चुकी हो, उन सू ई बोल्थो ।

'थोडी नजीक आ'

लाखण थोड़े अणमण भाव सू पाछो वळियो । सत्तू काका अ टळ मांय सू अक कोयली निकाल र बी री मूण्डो खालियो भर पेमली बोर री गुठनी जितरी धमल री अक टळो लाखण र हाथ म मेलता थका बोल्था' देख इत्के असल जडो माथो मगायो ओई" ।

जोम सू चाख'र लाखण हुकारे म माथो हिलायो भर आलिया चटकाई । 'घरे हा म्हे यू केतो क वो जेतसी भरजुण वाळा भाटी सिरदाग री दोळो अजु घई कोनी ?"

"हां सत्तू काका वारा समचार देणा तो म्हे भूनयो । आज ई हरकारी घोष सू पाछो आयो ओई । जेतसी गांन तो उभडगयो भर रैवासिया री बावड कनी । सुणा ओई क सुलतान री फौजा, गांव म टाळ'र निकळी ओई । पागो री कणो ओई क जेतसी रा सेग वासी घोटारू कानी गया'

'जेतसी वाला म्हे तो लूठा घाडेन, जाण हमके बयान मोडो करया । भर हा, जेतसी रो डीकरी ? वो की नाव ओई वीं रो "

‘पूनम ‘ लागण लपकी तोडयो ’

‘ हा वो तो मारवे रो बांकी बातर निकळियो ’

“हव, काका । वो तो भडान करतो वो मळेछ रो गाटकी बाढनी ई निबर भायो

‘ तू हतो घोष ? ’

‘ हव काका, हूँ हतो । मीमजा ती पग घूजण लागयो काका । भरी समा में यू वष करणो कोई असखेल कोनी, भर वो मळेछ रो सोप न कवूनर दाई लुत्तो दख म्हेने तो ऊबकी भावण लागयो । ’

“पण इ नै ठा किया पढा क शेष मिन्दर में मळेछ ओई ? ”

‘ काका वो मुलतान सू धाडो पाड’र पाछी भावतो । धोरा मे लस्कर न देखियो । वो घोर रो ओलो लेण छिपयो । रात घोष सू दस बीस ऊँटा नै दिया भावता देख, वो वार सार दुरयो ’

“पण वो न श्रेकल नै पीछी नी करणो हतो । ”

‘ पण काका वो तो भापार मल सारू ई या र लार दुरियो ।

‘ हव । म्हे ती यू ई कैवू भीरा, दुसमण रो काई पतियारो ? ’

‘ ने काका । वो तो वा सू बलीपो कर लियो भर वारी खानी बाता रो भेद ले लियो

‘ पछै काई हयो ? सतू काका नाक मे श्रेक चिपटी चढावता चका बोल्या ।

‘ वो पूनम ई ती यान मिन्दर ल्यायो हतो । ’

‘ यू वळ ? ’

‘ हव । जदी तो वो वार नडो बठी हतो भर वार चालतो ई सपाटे सू कर दी ही किलाण श्रेक रो तो । ’

“पण श्रेक भेदू तो भाग निकळियो ? ”

हव काका पण इव तो पूनम ने राव खुद दुसमण रो भेद लेवण सारू भेजियो ओई ।

सतू काका बोलण सारू जबान खोली भर वा रो बाकी पाटोडो ई रगयो, साम सू ठाकर जेतसी भर वार पूठ दी सो मोठ्यार तलवारा लियोडा भा रया हा ।

ज तनो माताजी री, सतसिंगजी । ”

‘ जै तनो माताजी री, ठाकर जेतसिंगजी । ”

ठाकर श्रेक छिन रुक’र पुछयो— ‘सरीर तो सोरो ओई सतसिंगजी ? ’

‘हव, ठाकरा आपरो पूरी किरपा भौई’

अपल रो पोटलो सू अक डळी हवाळी माथे घर सत्तविगजी, ठाकर जेतसी रें
जवर विघो घर बड उमाव सू वौल्या—‘ठाकरा, आपरे डीकर पूनम रो घणो
रवा सुणा, म्हान बी दरसण तो करावो कवरसा रा’

ठाकर जेतसी रो सीनो अक र ती गरब सू फूलग्यो पण वा रें नैणा में गुस्सो
रयो। बीज ई पल वार चर सू मोळाई भळकण लागी हमार नी राव सू
वागडा कर ढाक देदा पछ फुमरत सू मिळाला। आ के’र ठाकर जेतसी आग
पय्या। वा लार पूरी काफलो आग बघय्यो।

ठाकरा न सामी आता देख’र पूनम घर पूनमी अक सून डेरे मे लुक्क्या।
पूनमी बोली—

‘कदा लग लुक्किया रैसा ? कोई उपाव करी’

“काई उपाव करा”

मन पाछो बळण द्यो’

‘कत जासी तू ?’

‘जासू काळो मूण्डो करण’

बो तो भेत ई बयू नी करल ?”

“भेत तो पछै भळो घारो बी व्हेला”

‘हेण न। इव तो साग ई मरणो भौई’

‘म्है मरण न त्यार कीनी’

‘मरणो तो भौई। सुलतान रो फौजा मारणा बवई पयो। तू बच र
कत जानो ?’

‘भर प्रेय मन ठाकर सा जीवण कोनी दयला। आछी घाहेता रें पल्ल पडी’

तू व्याणू रो तय्यारो कर, म्है नगर मे घूम न की समचारा रो
बागकारो ले र आतू’

म्है प्रेय प्रेवली क्यान ?”

‘बयू खावई कोई तो ?’

‘भो खाी’

म्है बी नी काच न खा जासू”

पाछा रोवा ई आदजी

‘है

पूनम बार निसरय्यो।

(२२)

पूनम जन्म मोला वानो पूनी तो ज्योती मे ई किस्तूरी ऊमो ही । वा पोरामत न सानो की । पूनम वेधडन मोना मे घुमरयो । वो किस्तूरी र पाछे खानती गयो । दा चार नाळा चढ र ओ अक भाट मोल म पूनी । मो वो ई मोल हो जेन वो रो पलवोन राव मू मिळणी दिग्यो । राव रो मिघासण खाली पड्यो ही । किस्तूरी, पूनम न अक दूज आसण माये वमाय ओय मू विमरमो ।

बोडी साळ मे महाराणी अकानी मू आवती दीनी । पूनम ऊमो व्हेमो । महाराणी मुळकी । महाराणी साग वा रो डावडो केमर हो । वा ओय ई हकणी । महाराणी घाग घाय आपर मिघासण ऊपर विराजणी अर पूनम न वठण रो सानी करो । पूनम सकती सकती वठो ।

‘ही तो पूनमविमजी पधारम्या आप ?

‘हुकम, अन्नदाता’

‘बाप मू छाने ?’

‘हुकम, कोई अडी ई बात हती

‘ठाकरा ने तो मरोमो मोई क आप राव र खास वाम ऊपरा नाना हो । वे आपन सोधण सारु अय आया बी हा । सर या बलावी क फोडा तो ना पहिया मारण म ?

‘तो अन्नदाता, आपरो पूरण किरवा हती अर आपरो डावडो गुलाब रो माय व्हेण मू घणी सुमोनी रयो ।’

महाराणी अक छिन सारु मूण्डो फोर लियो ।

बोत बोली छारी मोई अन्नदाता म्हे बी न आगूच नीर करयो ही, पूनी

क ना ?

‘अना, पर कोनी’

‘तो पू पूनम रो मूण्डो सतरयो ।

‘वपू म्मारळी खास डावडी

‘न, न विजाय नांखी

‘न थोडी अचम्बी

त वा न धीम दुख तिया ?

हाँ, अन्नदाता'

'त वा सू रिसाणी कियो ?'

'हजूर कसूर हेणो

'म्है बी बी न रिसाणी करदी बी न काढदी ग्रंथ सू ।'

'काढदी ? वयू हजूर ?'

म्यारळी डावडो हर आपन फोडा दिया

'नी हजूर, वा की फोडा नी घातिया । म्है खुद ई बी न '

'सर जावण द्यो । इव बी री बात छो डी'

मन विमा करदी अन्नदाता'

खिमा तो गुलाब करीस जद हासी पूनममिंगजी'

'अकर हजूर मन बी सू मिळवा द्यो नी तो मीमजी आतमा घणी कळपेली'

मानया तो मीमजी बी कळपे, पण इव बी न केत सू त्यावू ?

'वयू ? तो काई ?'

पूनम अर महाराणी दो-यू रा नैण अक पल सारू गळगळा हेगा ।

म्है बी न देस निवाळी '

दस निवाळी ?'

हाँ, वा ई तो म्यारळी सबसू मरोस री '

म्यारल मन म गुलाब सारू -- '

'की व्है । मन ई सू की लेणी वणी नीनी

इत में ई राव पधारया । राव र घाता ई महाराणी अर पूनम आप आपर घासण सू खड या हेगा । पूनम भुकेर राव न दो-यू हाथ जोड या । भुळकता यका राव पूनम न बठण री इसारी कियो ।

'यू तो गुलाब सारी विगत सुणाय दी, पण केरु कोई मतब री मान म्है तो म्है अंधार पृथीस'

हुकम अन्नदाता ।' पूनम केरु ऊठ'र हाथ जोड या अर भुक्तियो ।

'घठ । हा जीवणघन । आप हमें पधारो । म्है पूनम सू '

'दामी समझे ई । अन्नदाता न पधारण तर री न जुम्मे ही मीमजी धा पय र महाराणी घोष सू लिखकणी । राव, पूनम नै सारै भावण री इसारी कर दूब गस सू सेक नाळ उतरिया । पूनम वा सार भूयो गयो । घणी ई खबर लगायतो नीच ऊपर चढ़ता रोवट राव सेक घोट मोल में लेयया जेत नाथ सुनियाट हो । इ मे मान मान री दाह अर केई अजूबी अर बीमती खोजा पही ही । हीरा, पन्ना, मानी इत्याद अंधार में पसपटाट करता ।

पूनम नै वठण री इसारो कर, राव दाह री ओर कूपी लाया घर भर
प्याली म ऊधर पूनम र सामी करी, भर प्याला खुद र हाथ मे ली ।

‘जै मां तन्नो री’

‘भद्रदाता म्है ’

‘मां री परसादी ओई । इत्तो में नसो नी चढ । ल, त ।’

‘ज तन्नो माता री’

पूनम प्याली खात्री करदी । राव बो प्याली खाली कर सिपासण माथ
बठा ।

‘हां तो पूनम ! इध तू या बचा क बी सेनापति सू काई त कर भायीई ?’

‘भद्रदाता ! गुलाब आपन सारी बात नी बताई ?’

‘वा तो खैर सग बतादी, पण तू काई कवै ?’

‘भद्रदाता ! मोघजी निजु राय तो ओई क मुलतान सू राजीपी कर लियो
जावै ।’

‘काई कव तू ? तू चेत मे तो ओई ?’

‘भद्रदाता ! म्हैन चेतो ओई । मुलतान र इत्त मोट लस्कर सू टक्कर लेवणी
इत्तो सोरो नी ओई जित्तो आप

पूनम ! तू तो सफा बादी निवळियो रे । जेतसी री डीकरी हेन मोळी
बात करई ।’

‘भद्रदाता ! आप म्यारळ सू जादा समझी भर सिमरखान ही पण मन तो
ई जुद् में सिवाय वगबादी रै का निजर नी भावई ।’

‘तो मू कर, छूडो पैर नै यसाधरा री चेली बणजा ।’

‘यसोधरा, कृण भद्रदाता ?’

‘यसोधरा बळ कुण ? वा देवदासी जकी जुद् रै नांव सू भू भू रोवई’

भद्रदाता ! म्है जुद् सू नी तो डरु नो धबरावू । आप तो माइत धी
आपर साम हो क क म्है अणमिणत धाडा पाड या ओई घर अणमिणत मिनखा
रा प्राण लीधा ।’

‘इ सू ई तो ओर मोटे घाईत री परख ले रैयो ई ।’

परख नी भद्रदाता ! म्है बी री तागत पूरी तोली ओई भर आपां री
सामरथ री लेखी बी लियो । म्है आ जाणू क इत्त मोट लस्कर सू सिरफ आपणी
फोज र बळ सू ई नी लडघो जा सकै ।

‘लडणी तो मुसकल कोनी । सवाल दुसमण नै पछाडण री ओई ।’

‘दुमण नै पछाडण सारु हो अनदाता दळ, बळ कळ भर छळ व्याह
बोदज।’

‘तो तू भवै म्हान बी उपदेस देवण लागी।’

नी धनदाता ! आ निसरमाई भौमज मन म नी ओई । म्है तो खुद सोचू
क वधान दुसमण पाछी जाव भर आपा रो कम सू कम हाण ब्हे ।’

इ सारु काई सोच्यो तू ?

ई सारु म्है अक बात सोचो ओई अनदाता ।’

बोल’

‘म्है, सुलतान सू मिळ’र बी न ई बात सारु राजी करु क वो भ प सू
राजीवो कर राजो खुमी पाछी थळ जावै ।

हू पण अक बात ओई

दुख भ नदाता ।

पैला जोर अजमा’र दखला । जे आपा नै भा ममभ म आइस क आपा बी
न नी पछाड सका, तह हूजो उपाय सोचसा ।’

‘पण अनदाता

‘पण काई नी । पला आपान आपण दळ भर बळ नै अजमावणो पडसी । जद
ई सू काम नी चालै तद आपा नै अटकळ सू काम लणी पडसी । सो त्यारळी बात
तो सीजोडी ओई । पण अक बात ओई की जे त्यारळी अटकळ सू का काम नी
बण तो ?

तद अनदाता छळ रो सा रो लेणो ई बच ।’

अज ताई तो भाटी बदर् छळ सू काम नी लियो पण ई बार ज मां त नी
रो भा इ मसा व्ही तो त्यारळी बात बी मानणी पडसी ।’

म्है तो अनदाता सगळा रो भलाई सारु बात करु ई पयो ।’

वा तो म्है ममभा हा तदी तो त्यारळी बात सुण रया ओई नी तो की सू
इतरी बतल करी ?’

पणो सग्मा अनदाता ।’

त बी त्यारळी खास घेनांग ओई ई सू तू केत ई बिनी रोक टोक घा-जा
गरला । पाय बिती वित्त ता न घनाण सू मिल जासी घर म्है केत ई व्हळ तू
त्यारळ सू मिळ सक्यो । त्यारळ सू तो छळ नी कर ?

अनदाता न भरातो नी म्है तो अबार ई गरम उतार सकई

तो अक अक प्याली फेरू 'हे जाव'

अन्नदाता रो हुकम टाळण रो भुतळव म्है जाणू'

राव घर पूनम अक अक प्याली फेरू पीवो ।

'आज थाळ मोअज साग ई जीमज

'अन्नदाता

सको क रो ओई ? तन बिसरको काम सू पणो ओई ।'

सको तो नी हजूर पण म्है अक बेली न अकल न छोड र आयो हां ।
उडीकतो हेमी ।

'तो साग ले आतो'

अन्नदाता । इत्तो भरोसी बी तो कयान करू ?'

क्यू ? परदेसी ओई काई ?'

'नी अन्नदाता । म्यारळ गांव रो

'की कोनो । उडीकतो रसो । तू आज मोअज साग ई जीमलो ।'

'अन्नदाता रो हुकम आलिया ऊपर'

'पूनम ।

'अन्नदाता ।

तामजो बिया हेमी कै कवारी ई है ?

नी अन्नदाता ।

'घणी सुखी ओई

'क्यू अन्नदाता ?'

छोड, इ बात न । सुखी ओई तू घणी सुखी ।'

पूनम जद पाछो आयो । अक घोर रात ढळगी ही । राव बी न घण मनब रो
काम सू पिपी ।

(२३)

राव विजयराज, नगर से पाच कोस आगे ई पच्छिम, उत्तर ओर देखलें
 निवासा में फौजा रा मोरचा लगा दिया । पच्छिम में ती चार पाच कोस माथे ई
 फौजा आनी सामी निजर आवली हो । हजार हजार सिपाइया री नीन दुः-
 दिया तीनू निवासा में तैनात हो । सबसू आग पल सिपाई हा । या में
 बनम बछी भर तलवार घारी हा । बा लार चौड माथे असवार सिपाइया री
 टोली हो, बा लारे ऊट भर सबसू लार हाथी हाथी यू ती गिणती रा ई
 हा पण राजा भर सेनापति सारू हाथी ई काम में लिया गया । घुडसवारा
 इन तलवारा बछिया भर भाला हा । ऊट सवारा कने खासकर तीर तरकत
 हा । या री काम हो खुद रे सिपाइया नै बचावणी भर दुसमण माथ वार
 करणी । यारा चलायोडा बाण सात आठ मो हाथ री मार करता । अ ऊचा
 रहेता इ वास्त नीच आयोडा खुद सिपाइया री हवाळा व्ही भर दुसमण
 माथ वार रहेता । अ आग सू ई दुसमण न रोकण री क्षमता राखता ।

ममूद गजनवी री फौजा रे पूगण र पैला ई राव विजयराज पकड़ी भर
 री मोर्चा में कर ली हो । तीन दिसावा में मोर्चा लियोडा या तीन हजार
 सिपाइया लार तीन हजार सिपाइया री दळ फेरू तैनात हो । श्री लोग घोरा
 री आड में डग सू मोर्चा लियोडा हा व श्री ती ममूद री फौजा न देख सक
 ए खुद निजर नी आवे ।

मुल्तान बी आपरी मोर्चा में कर चुषयी हो । बी कने तकरीबन बीस
 हजार सिपाइया री फौज हो । मल्लेह सिपाई बीन ई डोगा माता भर डरावणा
 हा । घरम रे नाव माथ जुद् करणी ई अ जोषण री पुन मानता । बा न मरण
 री डर कोरी हो । राव विजयराज दूज दिन खुद मुल्तान सू टक्कर लेवणी
 आवता । पनह दिन ती वे या री रण बिनिया देखणी आवता ।

रवामी श्री रात री दो पीर डलियां पछ हमली बीलण री मूरत उत्तम
 बनायो । इ माथ राव विजयराज बीत ई घोमाम भर मिठाम सू भरज करी—

‘हवामी श्री ! रात रा हमली करणी भर यो बा सूतोड दुसमण
 माथ ! ओ तो घरम जुद् नी घौई ।’

ई पर रवामी श्री, पड़ुत्तर दवता पहा बोया “राजन ! जुद् में नतिक
 घननिश की नी ब्रिह्या करे । जुद् री घेप ब्रिह्या करे बी न जीतणी । घरम री
 जान जुद् र मामले में सोमा ना देव । बू व घरम ती जट न सन नै ई

कोती देव । धरम किणी श्रेष्ठ घादमी जाति सम्प्रदाय क मुलक री सम्पत्त कोनी ।
 पूरी मिनख जात मे ई री वासी है । धर मिनख जात री कल्याण जुद्ध र जरिय नी
 प्रेम भर भ्रिंसा र जरिय रह सक । पण राजा री धर्म वड़े आपर प्रजा, स
 सम्पत्ता भर देवा री स्थाना री हस्ताळी करणी । जकी जीत बी री
 साची है । राजन न देवी री वरदान है भर स्वामी श्री री
 जीत घारी ॐ । जकी पला वार करै बी री जात री पासी पला सू
 "हे जाया कर "

स्वामी श्री सू आसीरवाद लेय राव विजयराज श्रेष्ठ न म
 खुद नै चितण-भयण मे उल्लावण सारु मि दर र डागळ

(२४)

देवी री मि-दर लवचामव भयोडो हो । सकडू दिया
 हो । देवदासिया री कुण्ड विजय निरत सारु त्यारी म ल
 वासी विजयव्रत सारु आभूषणा
 राव विजयराज
 पूरी मोळावण भर
 मार-मरण री सू स दख
 वारी जीत पक्की है ।

च दरमा ठीक ऊपर सू
 भर मनभावणी चादणी मदगनाई
 मे भाव ही । चादणी री सोतळता
 रा कान हुकम सुणण सारु ७०
 गूज हा । स्तुतिपाठ सू आभी
 तक नो ही टावर टीगर बी जुद्ध
 नकल करण सारु जिद पकडियोडा
 दूध भाज परखीजण वाली हों । बूटा
 लागोडी ही । वे लोग आपरी जवानी री
 जोस दूणी कर हा ।

चाणचक सकड नगाडा अक् साग
 गुर भाभ न चारता भर द्विपो लजब
 मसाला परकोटा र बार भाकर जुद्धे

सरूप की अग्निबाण छोड़िया गया। अग्निबाण दुसमण री दिमा म यू लपकिया जाण सिकारी कुत्तो सिकार ने देखता ई सोघो बी माथ दूट पड। ग्रँडो लागतो जाण भाभ सू अग्नि रा गोळा वरस रया क भाभ सू तारा खिगिया। राव बुळदेवी तप्राटाय रा दरसण कर स्वामी श्री सू आसीरवाद लियो अर हाथ मे नागी तलवार लियो मिन्दर सू वारै निकळिया। हजार नर नागे तनोराय री ज, राव विजयराज री जै, स्वामी श्री री ज सू भाभ न गू जा दिथो

नो द मे सूतोडा टाबर टोंगर इत्याद चमकर नी द सू जाग पडया। सजब सो हाको मचग्यो। अक बीज री बात सुणणी मुसकल रहेगी। क्या बी कर क नगाडा मे तूती री उबज कुण सुणे?

सुलतान मैमूद गानवी अचाणचक ह्यो ई हमल सू चकरीजग्यो बी दुसमण री इत्तो सावचेत नी जाणतो बी री फौज मे खळबळी मचगी। हजार मसाला लाय र लपरका दाई वा कानी लपकती निजर आवण लागी। तोफाण री गत तू आगे बघती मसाला अर जयदेवी तप्री री धुनिया सू हडबडीज'र भौमूद रा सिपाई जकी बी सप्तर हाथी आयो उठा'र लडण सारू तयार व्हेग्या। कई लोग ठाभा भागण लाग। की तम्बूवा म छिपग्या पण तद तक भाटी मिन्दार खासा ठेहा पूग चुका हा। ई बिळिया सुलतान भौमूद अर प्रधान सेनापति सला करता हा। वा र भेजियोडा भेदू अजूलग पाछा कोनी आया हा। सुलतान री डरो पच्छम दिस म ही उत्तर ओर दक्खण कानी री टुकडिया री मझू कोई टुकम नी सुगाइजो भवे वा की दून भेजणी बी मुसकल व्हेगी ही। वाराह अर लगारी बी बावड नी ही। वा र पूगण नी पूगण इत्याद री कोई खबर मझू सुलतान कन कोनी पूगी ही। यू वा रा भेजियोडा की गिणती रा सिपाई पूग चुका हा। पण वा न बी ई बात री वेगे कोनी ही क वारी राजा किती फौज कद तक भेज देसी।

पल ई धावे मे विजयराज रा बीर सिपाई सुलतान रै मणगणत फौजिया री सफायी कर लियो। राजपूता री तलवारा यू चालनी जाण बाढनी गाजर भूटयो न काट रया व्हे। देखता ई देखता सोई री तूतारिया जागा जागा सू छूटण लागी। वागो री तिरसा घरती माथ लोई री नाळिया चवग्यी सरू व्हेगी। अणगिण सोया जमो माथ घटाघट बिछगी। इन यवन की सम्मल चुका हा पण बार सम्मळता सम्मळता तका वारा पदल सिपाइया री टुकडिया री पूगे सफायी हे चुकी ही। सूरज ऋण म मझू धणी दर ही। त त क सुलतान रा अक हजार सू बी जादा फौजी या तो मारग मारग

राव मिटर सून निक्कलेंर नागो तलवार हाथ म लियो नामो घोड अमरावत माथ सवार हु गढ सून बार निक्कल भाया । अमरावत भेडी लगावना पवन र वग सून विजयराज न ल उडयो । पलक भय बी पला नी घाडो वान जुह र मदान म पोवा दिया । राव न लख भाटी सिपाइया रो जोस बधग्यो । वे चोगसु जोस सून दुममण माथ भूय सर दाई दूट पडया । राव रो सीनी वारी बादुरी र गरम सून फूलग्यो । यवना री लाम्बी लाम्बी दाटिया बाळो धड सून काटियोडो मूडकिया अडो लागती जाग सकड नारळ अठो उठा बिखरियोडा पडया है । या मूड किया री ठाररा म घणी दुरगत ही । तीन सौ र अ दाजन भाटी सिपाई घायल हिया । या मे सून दा सौ तो थोडी ताल सून ई मात्रभूमि री रक्सा सारु प्राण त्याग दिया । प्राण त्यागता थका वा र चर अर आलिया म उजव चमक अर सतोख ही । भाटिया री अक सिरमोड सिरदार नरसिंग बेजा घायल हियो । वो प्राण त्यागण सारु घडिया गिरती ही । यवना रा दस मोटा अफमरा मे सून चार रणसत रया अर बाकी रा छ बुरी तरिया सून घायल बिथोडा मिरतू री मागत चुकावण मे तडफडावता हा । वा री सुध लेवण बाळो उठ नी तो कोई ही नी क्खिणी न फुरसत ही । रण रा धूसी बाज्या । गढ मे लुगाया मगलगीत रा भमा-कडा भाड दिया । मगलगीता र समच पूरब दिस री दूख फाटो अर सूरज रो देव रूप, धरती माथ उजास करण सारु प्रगटियो ।

भाज ऊमा आपरी चूदडो सायन यवना र लोई सून रगली ही । क पछ धीरी रातड लाई री रातड सून होड लवती ही । परभात री बिळिया कागला री काव काव सरु हेगे । वारी काव काव भाज नित सून जादा हो । जाण वा री पूरी यात भाज अठ ई जीमण सारु यूनीत्रियोडो ही । गिद् बी सौ सौ कोसा सून अठ पूगया । जा धरती माथ चिहो रो पुतर बी निजर नी आवती उठ भाज पाखिया री इत्ती भीड देख अचम्भो हेतो । जमीं माथ पडो लोया न अ पाखी चीद चीद खावण लागा । अेक अेक लोय माथे दस लस, बीस बीस कागला, गिद् इत्याद हूकयोडा हा । लोया री आ दुरगत देखा रोवणो आवनी धिन्न आवती । लुगाया दगल तो ऊबका खाय मर ।

जुहू रो मदान छिन्न छिन्न रग बदळतो रतो । सजीव देहो अेक छिन्न म माटी री ढिगली हे जातो । प्राणा रा पाखी हमार अठे हा अर पलक फुरकता ई अदीठग्या । नेहो र पीजरें सून प्राणा रो पाखी जाण क उड जाव ई रो देगे क्खिणी न कोनी । नाथी प्रबळ है अर आदमी अठ आवता ई थोक । थोर वसत मनावण मे मरत हा । रण रा धूसी अर धमाल र समच प्राणा री बली देवण बाळा कोई सहीद, जूमार, परमवीर इत्याद हा तो कोई दुष्ट अर मिनख जात

रा त्रिशरा । जाण या सार कोई रोवणियां बी है कै नो । जाण किएरी राण्ड जीवण भर स्यापी घालियोडो करमा न कोमनी रवेली । जाण कुणसा भर कितरा टावर बाप कवण मारु जीवण भर तरमता ई रमी । जाण कितरी बना मापर वीरा र बा हाथा न तरसनी रवेली जका क भायै बरस भाईदूज न टोकी कवावण सारु तरमता रता । जुद् री मद जाण किए न चढ पण बी रा फोडा पोडो दर पीनी वे लोग भुगत जका पेट री लाय बुझावण सारु मापर जीवण न अडा दुमटा रै हाथा सू प द । सा अक अडो लाय है जनी अक घर म लग पण पाम पडोम रा अणगिणिया घरा न बाळ'र लाक कर द ।

जोधा मापस मे जूझता हा । तलवारा री कट कट यू लागती जाण सिव र ताण्ड निरत मे ताळ लगा रयी है । उल्लन लोई री गरमी सू सूग्ज री किंशा गरमीजगी । सूरज र रथ रा घोडा खुमरिया लाय तज भन सू दोडण री हुडा करता पण सूरज सागडी वारी रासा काठी सांभ राकी हो । जुद् मे गरमी लावण सारु वो सीधी असमान र बीचीबीच भाय नै जाण धमग्यो । ज्यू ज्यू सूरज तपती गयी वार प्रतिकार, धावो, बचाव, मार काट इत्याद म गरमी वापरगो । भाला, बडिया, तीर, छाण्डा सग गुत्थमगुत्थ हयोडा जाण बाधिया आ रया है । सूरज री गरमी यू तपियोडो धोरा घरती रा राण्ड धोरा जुद् दखण री चावना सू बतूळिया वण रणखन रै च्यारु मेर बिच्च भागै लारै धूमर घालण लागा । पण लोई री गरमी र सारु सी सूरज री गरमी वो निबळी ई लाग । तिरमी भर वळवळतो रेत री तिरस बुझावण सारु, लोई री जाण कितरी पलाला धरती माथ छडकाव कर चुकी हो । पण जुगा सू तिरसी रेत री तिरस, लोई सू बंद बुझण काळो हो । रणभोम री विकट भरवी लपालप लोई रा खप्पर भर भर न डगळ डगळ पीवण लागी । फोजिया सू तो जादा गिणती मे कागला, गिद् इत्याद भेळा व्हगा । कई तीरा तलवाग री पेट म भाय नै लोपी जीव सू हाथ धोया । लोई तो जमी चूस जाती भर मांस नै चूट चूट खाता अ पखरु । कुत्ता रा आज भाग जागा । हाडका न गता म न्बाय वे निसग अकानै जाय बडता भर कुटर कुटर कर न विसन पोखता । धरती माथ अठी उठी बिखरघोडा मास रा लीयडा केई ती काळा पडग्या भर केई काव है ज्यू चमकता । वीर राजतूत मापर बळ भर धीजै री करतव दिखावण मे स की विसराय, उल्लयोडा हा । या न बेरो ई कोनी हो क बा र सरीर माथे कित्ता धाव हगा है । जाण पूठ मे कित्ता तीर घुस्योडा सरीर न चाळणी कर नाख्यो है ? अक कान कठई खिरग्यो है अक टाग लटकगो है क अक भाख सू लोई री तूतारा सू रयी है । बा ऊपर तो अक ई भूत सवार हो क मुलतान र सिपाइया र रणदाळणा ।

सूरज कितरी देर मूण्डो डेर ऊमो रती । वो बी प्रकृती र नियमा सू धिययोडो हो । दिन रा हाडका दूखण लागा । चाको मादो दिन गुपचुप करती चार

व्हे ज्यू विसकण लागी । घडी सिझ्या री जीवन फूटण लागी । आधूण दिस मे मदी राची । अममानी सूरज री मूण्डो पीळो पडण लागी । वी री प्रकास भर तेज फाकी पडग्यो । वी री मग गरमाम निठग्यो । उबास्या खावतो खावतो वो मदीठग्यो भर उबास्या रें समच छोडियोनी वी री निसासा सू होवाड प्रगटी ।

सूरज री साख म सुलतान री दक्खण दिस री दा हजार सिपाइयां री टुकडी री सफायो व्हे चुकी हो । उत्तर दिस मे घोरा पणा हा भर सुलतान री फीजा ऊपर चढाई माथ आयोडा ही न क भाटी सिपाई नीच ढाल म हा । ई वास्त अठे सुलतान री फीजा नफ म रयी । भाटी राजपूता रा अक सो घोडा, चाळीस ऊंट भर पाच सौ सिपाई आपरा भूगा प्राण गमाय दुममण न अक आगळ बी आग नी बधण नियो । इण मोरच माथ वीर बीसल जुभार व्हेगी । वी री माथो, घड सू कटन घाड र मूण मामी जा पडियो । वी माथ लार सू कोई वार कियो हो । पण ऊपरस्या फोरणा जात री वी री घोडो वी माथ न बीसल र हाथ म भला दियो । बिना माथ रें ई बीसल री घड, बरोबर तलवार चलातो रयी भर कम सू कम बीस मळेछा रा माथा काट दिया । आ देख मळेछ सिपाइया रा होस उडग्या । अंड वीग सू वां री कर्दी पाली नी पडियो । पण घड री गरमास खतम व्हता ई घड जमीं माथ पडगी । इ र साग ई जुभार बीसल वीरगत पाई । वी री घोडो बी उठ ई आपरा प्राण त्याग दिया । वी री सरीर बी सैकडू घावा सू छुनग्यो हो ।

ओ सारी जुद्ध गड सू चार पाच कोस माथे चालतो रयी, ई वास्त गड में थजू लाय कोनी पूगी पण, उठ रा हलवाळा तिणा में सू भाकर सारी जुद्ध देख्यो हो । वा री रगत उछाळा लेवण लागी । वा रा भुज फुडवण लागी । रण मे जुभार सारू वा री मन घडी घडी उछळनी, पण व बिना इग्या उठ सू नी हिलिया । व आपर वेलिया री बादुरी र बखान सू ई खुदरो जीव सोरो करण लागी । कोई गरब में मातो हो तो कोई विजोग मे कुरळावतो ।

सूरज ढळता ई अक बार जुद्ध जोर पकडियो । सेंग दिन री कसर निकालण सारू दोयू बानी रा सिपाई उतावळा हा । पण भाटी ठेठ ताई सुलतान री फीज न दबायोडो राकी भर अ धारो हुना व्हता बी न अक डेढ कोस लार खिसका दी । अचाराचक भाटी सना री वू कियो बाज्यो । बिगल मुण सुलतान री फीज सस्तर नीचे नाख जमी माथ गोडा ऊभा मार आधूण कानी मुडगी भर काना मे आगळिया घाल या लिल लिल लाही करण लागी । सुलतान री फीज बी बिगल बजाय सडाई रोकण री घोसणा करी । नगाज पडेर सुलतान री फीज दा सो गज लार खिसकगी भर उठ ई पडाव कियो ।

भाटी नगाडा र समचे जोर जोर सू देवी तंत्री री असतुती करण लाणा भर ख जकार सू आभ नें गुजायमान कर दियो ।

(२५)

घाघरिं री काळी काम्यळ आठ रातराणी धरती न निरासा सून टाप दी ।
 थोड नुवी विधवा री विजोग म कजळीजियोडी रात री घ घारी सिसकारा भरती ।
 आजरी रात, जाण कित्ता निरदोस जीवा र हियां मे धुवी उठावण वाळी हो ।
 जाण कित्ता घूडा आज हूटण वाळी हा । जाण कित्ता टावरा री निसकळ क
 हसी न आज काळरी नागण डसण वाळी हो ? लुण जाण कुण सोच ।
 थू सोच ?

दुख र दरियाव म हूबोड जीवण मे क कदास अजुबी वार्ता माथे बी
 हसी आ जाया करे पण आ हसी विजळी दाई अक पळकी क पाखी भदोठ जाया
 कर । घोर घाघारी रात मे बळती मसाला री चानणी मन र काळस म उजावण में
 सिसरथ कोनी हो । जुगनू री चमक दाई मसाला री चिलकी छिन भर री पृळक री
 सनाण हो ।

जुद में घोरगत पायोडा रजपूता रा माया हाडका तोर्वा घर सैनाणियां
 भेळीकर वान अक साथ भेळा क्रिया अक ई जागा घा री सास्तरा री विध अर राजसी
 मान सून दाह सस्कार कियो गयो । राव विजयराज खुद पग उबराणा चितावा तक
 गया घर फूल माळावा चितावा ऊपर चढाई । वे मून साधियोडा अकान चुपचाप ऊभा
 हा । वा री चरी बी बगत अक सत दाई गम्भीर हो । जाण व मन म आ ई सोच
 रया हा क जीवण निस्सार है । नैणा मे उजव गैराई अर पोड री वासी हो ।

पवना र डेर मे सूनियाड ही । मोठ र पला री सूनियाड उठे छायोडी ही ।
 स्यात हार री मातम मनावण री ओ ई दस्तूर हो । पण सूनियाड री घोटा दवता
 आपसरी मे लडता भगडता सियाळ या । हवा र तज भोला सून ममाला बुभु जावती ।
 फेरु बाळीजती फेरु बुभुती । पौरायत लकारा कर करन खुद री सादचेन व्हेण री
 प्रमाण नेवता । स्यात सूनियाड म खुदरी भी भागण सारु ओ ई उपाव रयो ।

अठी गड मे विजयवाणी अर धीरतावा रा गाथा गीत उगेरता मडद लुगाया
 रा सुर, बायरिय र भोल सार्म हिक्कोला सावता । तारा अचम्ब सून आखिया फाड
 फाड सूरज र कयोडी कांती री साच री परल करण हूकग्या । घायल सिपाइया री
 उपचार सारु हेणो । सिपाइया न सागडी दारु अर सवाद भरिया पक्वान पुरसिया ।
 नि भर रा थाका पूका सिपाई नींद री सरण म वेगा ई पूगा । पण नींद मे बी
 कश्या रा हाथ अर पग चालता हा । जाण वे सुपना में बी तलवारा चला रया है ।
 थोई थोई ती नींद म सूती बडबडावती बी हो । दो चार सिपाई ती नींद मे ई बिछा
 कणा सून ऊठ'र घोडा माथे सवार हेगा । जतन सून या लोगा न पाछा लाय
 पोझावा ।

रात चणई कर चुकी ही अर सारी बस्ती न नीं म गमावण सारु अंधार रो जाळ फलावती गई । रात रो दूजो पोर ही । पोरायन नीं मू मोरचो ल रया हा । हवा सूरणवेत म बिम्बधोडी खोपडियां मू सीटियां बाजण लागती । पोरायतां रा रुगटा खडा व्हे जाता । पण मो भगावण सारु व जोर मू धाकल दना सकाग करता घर पण पटकता । डगता डरता बी व फरण निभावण सारु घठी ठठी दीठ दोडावता । पण चितावा री बच्चियोडा चिण्णा घा मळू बी हवा री फूकणी मू चना हे जाती । गळ री पोळ वण व्हेगी ही ।

राव विजयराम स्वामी श्री मू मिळेर वा र नडा ई सुयम्या पण वां न नीं कया आवती ? रणनेन वा र धाम्या सामी पाचतो । जाण वां रा कितरा ई बीर मिरदार काम घा चुका हा । वां रा टावर घर लुगाया जीवण भर वा न तरसना रवला । वा न घन, मास सिरोपाव मान सग दिया जा सक, पण जकी जीव दुनिया मू जा चुकी है बी री कमी गुण पुर सक ? राव विचारा म झळूमग्या । पेह वा र काना म पतडी रात बाळा सिमकिया टकरीजी । पण घात वे विचळित नी दिह्या । सिमकिया बधती गई । वां र कानां म र र न उवाजा पडती रपो जुद्द मे प्राप्न कियोडी जीत विर कोनी । जुद्द कोर्द समस्या री निदान कोनी' पण राव, सात भाव मू विचारां र मयण म लाग्योडा रया ।

मुलतान र डर मे सुनियाड जरूर ही पण मळू मुलतान घर बी रा मोटा मोटा अफसर, सनापति इत्याद जागता हा । स्थान वे जरूरी हुकम रो उठीव म हा । मुलतान हरेक तम्बू सम्भाळण बाळो ही । सिपाईं घाव री भूषडी हार मू समिन्दा हा पण वा री आतमविश्वास हाल कोनी हारपो । वां न पूरी तसल्ली ही क जीत न ई पाछा जावता ।

मुलतान ममूद गजावी सारु घाज बीत मोटी हार रो जिन ही । इ डग मू वीं री फौजा फोडीजला इ री बी न कलपना बी नी ही । वो गम म झुपोगो घणी रात गमा तक सोचनी रपो । पण अडी छोटी मोटी हार मू वो घबरावण बाळो बी नी ही । बी जाणतो क सी सोनार री व्हे तो अक लोवार री बी निर्या कर, नित जीतण बाळो मुलतान कदई हार बी सक, मो बी रै वास्त अक नुवो तुजबों ही । इ वास्त वो सारी रणनीति माथ नुव सिर मू विचार करण म झळूमग्यो । वो बीत ई सजीदो, हीमती, धीरजवान अर मुसकिला मू टक्कर लेवण बाळो ही । मो ई बी री रात दिन रो काम ही । चोटां खायन बी जिन्दादिली मू जीवतो रवण रो गुर वीं ने याद हो । धीरज री बी कन झळूट खजानी ही । वो सगती री सत्प अर गराई में समदर समान ही । बीरता बी री सान ही । जुद्द रो मदान ई बी री घर ही ।

मुलतान र आवण री खबर सुणता ई सग सिपाईं अक जागा भेळा व्हेया । वो मोटा मोटा अफसरा मू ल र छोटे मू छोटे सिपाईं री तारीफ करी । जका जुद्द

में मारघा गया वा न जन्नत बखसल सारू, अल्लानाना नै दुवाघां का । वो घोडे माथ बढी हो । पीजी लिबाम में वो बीन ई खू गार निजर घादनी । वो मग सिपाइया सू सलामी ले । अरियोड गळ भर खियोडी उवाज म वा बोण्णी सरू कियो ।

'गजनी रा बादुर मोटयारां । आज रै दुद म थारी बादुरी घर होसला री गायो सुख'र मन बढी मोद घायो है । मनै इ बात री मरूर है क था तोग हमेमा इस्लाम री माघो ऊचो राखियो है घर ताउमर ऊचो ई राखीला । थां सग घर थारी सुलतान, इ वास्तै ई पदा ब्हिया हो क आपा मिळनै आपारी तागत सू इस्लाम न फलावा । दुनिया र हर मुलक म इस्लाम भर हजरत महमु ल्लेसलाम री कुरान पाक री घर गजनी री नाम आपा न ऊचो करणी है, दुनिया म फलियोडी वुतपरस्ती न दफणावणी है । भै भर आप सँग मिळ र मजहब री सबक सारी दुनिया न पढावा ।

अल्ला रा ब'न । थार खून मे वा सुर्गो है क दुनिया रा तमाम मुलक थां सू धूज । थारै बाजूदा म था तागत है क सर बी थामू खोफ खाव । थार कमा री आहूट सू, घरता धूजै । थारी उवाज सू असमान फट जाव । थारी गुप्त मरी निजरा सू असमान रा चां' सितारा कांप । थारी बादुरी घर हीमन री भै दाद देवू । थारी इमदाद सू ई भै गजनी री सुलतान बण्यो है भर इस्लाम री दाथरी फला सकियो है । आपा री मजहब आपा न आ ई सिलाव कै आपा जीवा तो इस्लाम सारू, मरा तो इस्लाम सारू । मन खुश री हुक्म ब्हियो है भै था लोग सू इमदाद लू भर दुनिया सू वुतपरस्ती री खातमी करू ।

इ सू आपा न लो फायदा बहेला । आपां री इस्लाम फलला भर आपा न दोनत बी मिळला । आप तो सुग राखी है कै भाटियानगर म बमुमान दोनत है । काफिर लाग इ दोलत न वुतपरस्ती भर अय्यासी मे बरबाद कर रया है । आपा री ओ फरज है क आपा अटा काफिरा न सबक देवा भर सही मारग लावा । नाचीज भाटिया शरिफत मानण सू मुकरग्या है । आपां री तागत भक वा सू जादा धरादा घेसक वा सू पाव है, आपा री ईमान भर मजहब शीगत, म वासू ऊंचो है इ वास्त कामयाबी बी घेसक आपां न ई मिलली ।

अब था साम दो ई रास्ता है, जि दगी या मौत । इण मजहब री लडाई म जका सहीद ह जावना वा न खुश जन्नत बखसैला । भर जका जीवता बचला थान भै मामोमाल कर हूला । अठ खटियोडी दोलत म सू था नै इनाम दियो जावना जको थारी तनखा री आमदनी र इलावा बहेला । जन्नत रा तमाम अघो इमरत थान अठ ई नसीब बहे जासी । बेहतासा दोलत रा खजाना अठ

काफिरा कन भरया पडया है। वा १ लुगी मारी घर इस्लाम री नाम ऊचो उठावो।

आज री रात बाराह अर लगा बी आपा री इमदाद सारू फौजां अर रस लेर अठ पौंचण वाळा ई है। आपा १ काफिरां १ सबक सिखावणी है। खुदा रा ब दा ! म्हे या सूरखसत हिया पीला अेक दफ फेर खुता रहीम, परवरदिगार सूर मित्त कर क वो या सबा मे वो जोस भरै क इस्लाम घर गजनी री आबरू सारू मर मिटो अर काफिरा १ १स्तोनामूद करण म कामयाबी हासल करो। काफिर बागिया थार अस रै वास्त हाजर है। वा री सबाब लूटो अर जग सारू नुवी तागत हासल करो। खुदा हाफिज।'

सुलतान री इ तकरीर सूर यवन सिपाइया मे नुवी जोस पीता हेयौ। वे सुलतान री तारीफा करण लाग। घणकरा ती लुगाया सारू उतावळा हा। वे जोर जार सूर हाका करण लाग—'हसीनावा १ बेपडदा करी। आज ती वार हाया सूर ई जाम पावाला। अस ई दुनिया में जनत है। दीलत अर दोसीजा वस दो ई चीजा खुदाब द अेक सिपाई री जिसमत म दी है। बाकी सभ बकवास है मोत ती अक दिन आवला ई, वी री कडो सोच ? या रब ! द अेक हूर पुरनूर, हा हा हा हा सुलतान सलामत।

(२६)

पायल सिपाइया सारू तवाइफा र नाच गाणै री प्रब ष अक मोट पण्डाल में क्रिमी गयो। गुलाम बणायोडो लुगाया अर मोठ्यार छोरिया री हाट लागोडो ही। सुलतान या रै सरीर सूर बी दीलत कमावणी जाणतो। अम्सो छोरिया भाटी राज री सींव मे घुसिया पछ सुलतान र सिपाइया र जुलमी हाया में पडगी।

पला, तवाइफा रा नाच गाणा सारू हिया। दारू र नस में मस्त बियोडा ईरानी, हसी अर यवन सिपाई मूण्ड सूर भूण्डो भूण्डो गाळिया निकाळता हमी टट्टा करता। वे तवाइफा अर गुलाम छोरिया कानी लजब इसारा करता। नाच गाणा ब द हिया अर गुलाम छोरिया अेक रात सारू लीलामी माथ चढगी।

'आ सोळा बरसा री हूर, दखण मे नूर भरिय सरीर री कुरान जडी पाक सिरफ पाँच दिरम। अेक रात रा सिरफ पाँच दिरम। बढ सो पाव।'

अक मोटो ताजो ईरानी सिपाई अेक छोरी न सामी खडी कर, बोली लगावण लागी। इ छोरी री घाघरी जागा जागा सूर लीर नीर ब्हियोडी ही। ऊपरला अगा माथ अेक जीखो कपडो नाखियोडी। आ सरम र भार आखिया नीची करली ही।

‘सात दिरम’ अक सात फुट साम्बो हडमी सिपाई, मू छा रै बट दवता यका बाल्यो ।

आठ निरम’ अक बीजो ईरानी सिपाई अष्टल मे मू बटवो निकालना यका बोयो । छोरी मरम मू जमी म गडती जावती । या दो-यू हाथ छाती रै आढा कर दिया । धी र नैणा मू टप टप मू टपकण लागी ।

दस निरम’ अक जलान जैही मूरत री काळी भमी मिनध बोल्थो अर दस दिरम बी बोला लगावणियै रै सामा फकर वी छोरी री हाथ पकड लियो । छोरी बली र बकरे दाई धग धग धूजण लागी । तम्बू म जोर री ठहावो लागी । वो भसी बी छारो नै धीस’र तम्बू मू बार लेयली अर थोड़ी ओली लेय र भूये सेर दाई बी माथ लपकियो । छोरी री बचूमर निवळग्यो अर वा ग्रंही बेहोम व्ही कै वी न पाछो होस ई नी आयो । यू कर अक अक छोरी री अक रात री माल दस मू पन्ना निरम र विच्च त हियो ।

‘हाँ, माई जान ! आ है सोळा बरसा री अनार । खुदा र हाथा घडियोडी, फूलां री मेक मू जी री चामडी अगेजी है, जीं री अग अग उ माद मू भरियोडी है । भागणियै न नुबो सवाव देव । दारू मू जादा नमो देव । हिरणी सी माईया वाली, कवनार रा कळी मरदानगी नै ललकारतो हुस हूरा नै सरमावतो रूप, अर

अक सिपाई उतावळी म बोल्थो ‘पण दाम ती बीली’

‘दाम, अक रात रा सिरफ पन्ना दिरम । बडे सो पाव ।’

बीस दिरम’ होटा न चाटतो हुयो अक बूनी सी सिपाई बोल्थो ।

‘हाँ सवाव लोटावो, खान साब’ भीड म मू अक मोठ्यार मुळकती सी बोल्थो ।

बूनी मसखरी री लयेली देवतो यकी बोल्थो पचीस निरम

अक मोठ्यार सीनो ठाक लडो हियो ‘साठ दिरम खूब देव परपरदिगार

आ छारो अकन्म गार रग अर ओपत डील री ही । सरीर री बणघट दस आछा आछा रा मन पिघळ जाव । इ र अक पाटोडी लगी परण न ही । ऊपरलो अग साब उघाडो । इ अग १ उघाडो राखण सारू वो रा हाथ लारली कानी बाधि-योडा हा । आ बाठ री पूतळी दाई ऊमो ही । इ र बेर माथ किणी तर री रोस विसाद कै उमाव नी ही । निरपेख भाव मू भावी र हाथा बिकण सारू त्यार ऊमो ही ।

भीड में मू अक सिपाई प्राग आयो अर बोल्थो खान साब ! माल री परम करने बोली लगावाला । हुक्म है तो हाथ लगाय दखलू कै आ जीवती जावती

तसबीर है क काठ री पूतळी ? क्यू क इ धरती माथ भड़ी रुपाळी अजु कोई निजर नी भाई ।

‘हाँ, पण हाथ लगावण री कीमत है पाच दिरम ।’

मजूर है’ आ क र वो सिपाई भाग बढ्यो भर पांच दिरम बोली ‘गनावण वाळ रे हाथा म घमाय दी हा । वो अकर ती वी छोरी रे च्या म नक्कर लगायो भर पछ वी र सानी भाय ऊभो हुगो । दो-यू हाथा न ऊवा उठाय, वो धी री छातिया माथ घपसो भरियो । छोरी अक लात री मारी घर वा जमीं माथ चित्ता पड्यो । सारा लोग हिह हिह हनवा लागो । वो पाछो ऊठ र ज्यू ई वी र नडी भावण लागो भर बोली बोलणियो बिच्च पड्यो । बोल्तो पांच निरम खलास’ गव फेरु’ आ क र वो पाच दिरम वो री हवाळी माथ मेल दिया ।

हमक भी लार सू भायो भर दो-यू हाथा सू भाग जागा घावो कियो घर वीं र गाल में आपरा तीखा दात गाड दिया । हम बोलीगर नजीक भाय था न अळगी करण लागो पण वो टस सू मम नो दिवो । छोरी र गाल सू लोई छिक्कण लागयो पण वा मूण्ड सू चूकारी तक नी कियो । बोलीदार वो सिपाई सू बाधिया भाययो । भीड म घक्कम मुक्का व्हेण लाग भर बडो मुमकल सू वो सिपाई न उठ सू अळगी कियो ।

सन्तोत री बोली लगावणियो वूडो सिपाई भगडो बढतो देख बोल्तो ‘सो दिरम । बोली खतम करो सिरगार ।’

‘सो दिरम अक, सो दिरम दा, सो निरम ती ।’

वी री इतरी कणी दिवो भर वो माथ्यार वस र अक मुक्को बोलीदार र जवाड ऊपर धरियो । वो रा चार दात अक साग बार उद्धन पड्या भर मूण्ड बार लोई दुल्लण लागो । दो सिपाई वी मोथ्यार न पकड र लेपग्या । वूनी सिपाई वी छोरी रा दाम चुकाय, तम्बू सू बार ले भायो ।

घोडी दूर अंधार म वो वी छोरी री हाथ पकडिया भाग बढतो रयो । अक घोरं री आली लेय, वो वी छोरी न नीच बठण री हुक्म दियो । छारी धोरा माथ सीधो चित्ता सूरणी भर पली बार बोली ल आव था ल इ र साग ई वा घाघरी फाड र फक दियो ।

वूडो सिपाई माथ ऊपर सू कूल्हो खोल वी र सगीर माथ भेढायो भर अठो सठा नख र होळ सू बोल्तो ‘चम्पाडी होस मे है क नी ?’

‘जुण चम्पाडी ?’

‘तू

‘म्है चम्पाडो नी । म्है मो दिरम री राण्ड ल भोग मन, ल घाव खाव मन मा क’र वा बी बूढ री हाथ पकड आपरे कानी खचियो । बूढो भन्के सू हाथ छुग’र भेक चपड वीं र गाल म धे रमोद क’दो । चपड लागता ई जाण वीं र बिचळी चमकयो । वा ऊठ र वंठी बोला ‘वाई चावई तू म्हासू ? मार न मास खावणा चाव ? तो ल मार नाल ।’

बूढी बी री माथ ऊपर हाथ फेर नै बोल्यो देटी, म्है गज हूँ गज ।’

‘तू कुण आयो म्हागे बाप बण’र ? खरीदार ! खरीदपाई माल न भोगण री सरदा नी तो पछ क्यू गमाया सो दिरम ?’

‘चम्पाडो ! क्यू, भेजो भजू ठिकारण नी आया त्पारळो ? पूनम नै तो ओळख ई ?’

‘पूनम ? कुण पूनम ? म्है तो मिरफ तन ओळखू, लै खाव मनै, खाव । पाव मर घाव । मोमज घणो खटाव कोनो ।’

हमक बूढी तरा र बिसरकी कापट घरी ।

‘होस म घावै कै नी ?’

‘मार ल ताम्रजी मा न, मार ल, भूजा मोलिया ।’

‘चम्पाडो ! होस म घाव ।’ हमक बूढी छोटी बडक’र बोल्यो ।

‘होस में ई तो हू’

‘नी ओई तू होस मे

‘तो तू ने घाव मन होस म, बडो आयो बापडो बड ।’

‘चम्पाडो ! वो पूनम ताम्रज कारण मरग्यो ।

‘ठीक हिथो मारग्यो तो पाप कटयो

म, घागी’ तग आय र बूढो लठ सू बहोर हेण लागो ।

‘वाई कयो था ? पूनम

‘हव, पूनम मरग्यो

‘नी नी कूड मत बोलो वो नी मर सकई । वीं नै कोई नी मार सकई ।’

मरगो मरगो मरगो । कैवू ई क पूनम मरग्यो वो चोर नेय’र दा’यो ।

हमक वा छोरी बूढ रा पग पकड लिया नी, भूठ मत बाली’

‘भूठ नी, साव साव ओई । वो कवळ-पूजा करी घाई खातर । घर ७

म्है काई कियो ?’

‘कियो वाई ? हमै करई पई’

‘तो म्है काई करू ?’

‘मेघ सू भाग जा

केत भागू ?'

'इया सू वीं सामल घोर नै पार कर, आध कोस, पच्छम मे जाइज । ओय अक घोरी भरू आवला । बी र सार सार दो कोस त्रिखण्ड कानी जाइज । ओय अक ढाणी घौई । ओय तन अक लुगाई भर अक साण्ड मिळ जासी । बी रैन वन जाय पूछजे आधी रेती, आधी चून वा लुगाई जे पाछो पडूत्तर देव भौव, झाडगो, डेरा सून तो बी र साम साण्ड ऊपर बठ वा ले जाव ओय जाइज परी ।'

'पण पूनम ?'

'अरे पूनम री धा पला खुद नै साम्भ'

पण पूनम बिना मोमज जीणु री सार ?'

'अरे हा बी सू बी मिळा दसू । जीवती बठौई ताम्रजो बाप । साच ?'

'हा हवै, हमे भाग अेष सू'

'दो बूढी आपरे ऊपरला गाबा उतार, चम्पा न पराया घर नकली दाढी रा वेसा नै खाच अलगा किया । चम्पा मुळक दी । बूढो, चम्पा रा डोगा केसा न कतर न थोडा ओछा कर लिया घर वीं री नकला दाढी मू छा बणाय चम्पा री मिनसरूप बणा दियो । इनरे म ई अक बीजो सिपाई अक छोरी न लिया उठ पूगो । आ छोरी बी अणो पूगरी अर जोध जवान हो । ई र सरीर मायै कोई चीवरी ई नो हो । पण, दिन भर ऊमो श्वणै र कारण सूनग्या हा । माथै र डोगा केसा सू या आपरी रसकुपिया न ढापी अर दो यू हाथा न सायळा र आडा देव लाज छिपावणु री अणुती कोसित की हो । ई छोरी अर अक सिपाई नै थोड भाग सू आना देख बूढो पूछियो कुण ?'

गज रा थोडा सिपाई पडूत्तर दे उठै ई सकम्पो ।

दोरा क सोरा ?' बूढो पाछो सवाल कियो ।

देवी र दारु मरद र लुगाई

'धाव म्हारा भाई

वा सिपाई बी छारी नै लाय बूट न सूपवी । सुत्तर ऊपरला गाबा वीं नै पैराया

बूढो, बी न नांव, जात, ठिकाणा इत्याद पूछिया । पैला तो वा सक सू कीं घोली कोनी । पण जद बूढो बी न पूरी तसहसी करादो के वो बी नै मुगत कराय, बी र घर पूगाम देमो तद वा जोर जोर सू रोवण हूकगी । बूढो बी र मूण्डे आडो हाथ देव चुप करी अर माथै हाथ फर, बोल्थो बटी । हू गज हों अमल भाटी । ताम्रजो भाभा हों, दुममण कोनी ।'

हम वा छोरी भासू पूछ'र दुसका दुसक बिंदोडी बोली 'हू घटियाळी रे
धुवरसिंग री डोकरी भौई ।'

चुनरसिंग की रो ?

वरजाग री

घरे जद ती सू धाट आळां री भाणजी भौई'

हवै

'वो की नाव भौई त्यागळीं मामे री ?'

सावनी'

'हाँ, हाँ, भोळख लियो । हमें याद आयो, सावनी । हाँ, वो भेक'र मुलतान
री खजानो लूटियो हन्तो । बीन बादर भौई छोरी ताग्रनी मामी ।

छोरी बाक्योडी ही, बोली म्है बठ जावू ?'

हाँ हाँ घरे म्है ती तनै बैठवा री बी कवणी भूलग्यो वेटी बूढ री आश्या
गळगळी धृणी ।

'हम किकर मत कर वेटी, भेक सू दो व्हेगी । आ कै'र वो चम्पा कानी
मूण्डो कर मुळकियो । चम्पा उठ सू ऊठ'र वी छोरी सू बिपतो भाय बठगी । छोरी
डर न थोडी लारै रिंगसी । चम्पा वो री हाथ पकड र खाची घर आपर खोळ म
वी री माथी पटक दियो । छोरी घबरा र उठण लागी । हम चम्पा हासी । बोली
'पारती, हम छुडावणी मुसकल भौई ।'

'कुण ? च छारी भचम्ब मे पढियोडी घूर घूर देखण लागी ।

हैं

चम्पा

'सो चुप---'

बूढ़ी भेकानी मूण्डो कर मुळक दियो । भौ हूजोडी सिपाई, केसरी ही ।

सू कर, इ भेक रात मे वे दो-यू घर बारा बेली, सोळा छोरियां न भेक त
ग दाम चुका र मुलतान र खेमे सू छुड़ाव लाया । या मे सू पाच मात री इज्जत
लूटाज चुकी ही । की रे ई सापळा म सू लोई टपकती तो की रे ई गाना सू, की
रे ई पूरे सरीर माथ दाता सू क्रियोडा घाव हा तो की रे ई टट्टी रे मारण सू लोई
बबती । भेक छोरी तो इत्ती बुरी तरिया चिंगदीजियोडी हो क बसाए नी बिची जा
सक । गज री टोळी रा पाच भादमी पणी चुतराई सू यां छोरिया न दुममणा र
चुगळ सू छुड़ाई । इ सारू वा नै साम दाम दण्ड भेद सग भपणावणा पड्या ।
यां सग छोरिया न सिपाइया री पोसाकां परा र भेक ~~कोई~~ दो-यो र हिसाब सू

बठाय सुलतान रै डेर सू बार निकालण री उपाव बी गज, भापरी घुतराई भर हुसियारी सू सोध लियो । व लोग दखण तिसा र सबसू छेत्त तम्बू में लाय लगादी । लाय लगाय सबसू तेज दीडण वाळी साण्ड माथ सवार हे बेमरी उठ सू आग भागो । भारी भारी पक्कड़ी पक्कड़ी करता थका छारिया घर या पाच घादमिया सार्गे गज वा र लार भागो । या र साग पाच सात ऊट सुलतान र सिपाइया रा बी "हाटा भर सासो भौं तव पीछी कियो । सुलतान री फौजां र पडाव सू अ सग घणा भळणा भा पूगा हा पण केसरी री साण्ड न ती पक्कड सकिया । अक धेरै री आड लेय गज र हुकम सू बी रा बली भर छोरिया सुलतान रै सिपाइया रा पाच सान ऊटा भर वा र सवारा न घेर लिया । च्यारू मेर सू गिरघाडा सुलतान रा सिपाई हाथ ऊँचा कर सस्तर नाख दिया । गज यां रा कपडा बी हस्तरवा लिया भर साव मा जाया कर हुकम लियो नै वे प्राण साजा राकणी पाव ती धुपचाप उठै सू सुलतान र डर मे पूग जाव । या लोग रा ऊट बी गज खोस लिया । साजा भरता व उठ सू पड भागा । छारिया जोर जोर सू हासण लागी । सुलतान री पडाव गठ सू चार फास भळणी हो । रान री छेकी घडियां दोरा सास लवती ही । असमान रा तारा, या री कुबटा निरस्त अक दूज सामी कूटिया काण्ण लागी ।

(२७)

दिनुग पला ई या लोगा न नुवा मोर्चा लेणा हा । रात बाराह भर लाई री फौजा पाँच चुकी ही । इ सू बी यवना री हीमती बुल द भर जीतण री पक्की मरोसी हेगी ।

भाग फूटता ई जुहू रा बाजा बाजग्या भर मारकाट री वो ई सिमसिलो पाळी सरू "हगी । घर मोर्चे ई पला दो घटा म दोयू कानी रा भिलार हजार सिपाइया री बोटी बोटी कटगी । केई रा हाथ कटग्या । ती केई री टांग कटगी । मरण वाळा म आज जादा भाटी सिपाई हा । सुलतान री फौज मे बाराहा भर लगा न लडता देख भाटिया न कोई अचूम्बी कीनी हियी । पण सुनान री फौजा री दबाव वा माथ बघग्यी ही वे डटन मुकाबलो करण री तेवढ ली । भाटी सिरदार यू बी बाका वीर हा, भर हीमत हासणी ती सीह्याई कीनी । बागाहा घर लगा न सामे देख बागी जोस दुगणी "हगी । वा मे काल सू आज जाना पुरती वापरणी भर हाथ जादा देज चालणा सरू व्हेया । तलवारा रा पळका बिचली दाईं घडो घडो पडता । तलवारा बडकती बिजळी दाईं भरटती । मोटा मोटा जोधा , घरतिया प्रायग्या । बाणा री ती कोई हिसाब ई नो ही । भाभ मे य्यू वादळ सूरज र आडा घाय वीरी प्रकास रोक्ल विणी भात या

बाणा रा बादल तावड न बिच्च ई रोक लियो । जमी मे जागा जागा खाडा र पुण सू खाडा पडग्या हा । जाणै कोई माणस न मगोड न आधी धरती मे गाड लियो व्हे विणो मात श्री खाडा दुममाण र आध सरीर न आपर सामे लय जमी में ऊंडा गड जाता । केई कटियोडो मूडकिया धरती माथ बजाटो खावती तो केई कटयोडा हाथ फुडकता निजर आवता । असफडा रा ढेर लागग्या हा । केई केई घोडे र मूण्ड म चार चार पांच पाच तलवारा फनियोडी हो तो केई र सरीरा मे पाच सोत भाला अक साम ई इण पार मू उण पार निकल्योडा हा । आज रौ जुद् खास करी घोडा र कमाल री हो । घोडा केई दुममाण री तलवारा आपर जबाडा में भाल'र खोसी हो । ई सू बारा मूण्डा चीरीजग्या वग घोडा लातां मारन बी दुममगां न रगदोळता रया ।

आज रै जुद् म पाच हजार भाटो सिरदार वीरगत पाई । यां रै इलावा अक हजार घोडा बी रणखत रया । पाच सो ऊँट घर चार हाथी मारया गया । इती मारी हाण व्हेना थका बी भाटिया र जोम घर होमन मे कोई कुमी नो आई । अक अक आगळ जमी साळ सो सो प्राण गया वण पावण्टी पाछी नो पडियो । बादुर भाटिया रा घड, माथा काटिया पाछ बी लडता रया । बारी बादुरी दख यवन सिपाई दाता हेऊं आगळिया दबावणा सरु व्हेगा । केइ तो या न दख काला व्हेगा । केई सस्तर नाख यां साम भुक्त्या घर केई या न जिन्न समझ मैदान छोड मागा । सुनतान खुं अडो बादुरी पली बार देखी ।

भाटो रणबाका सार दिन भूखा, तिरसा जलमभोम ताई जूझता रया । बारी एक ई धय हो घर अक ई मत्तो वीर भोम री परम्परा रो व पूरो निभाव कियो । प्राणा री आउती देवन बी अ लोग जलमभोम री सत्कृति घर घरम न कायम राख्यो । अडो तो कोई भाटो सिरदार हो ई नो जको क बिना दुममाण न चोट पाँचाया ई मर खूगे व्हे । सग मुळकता मना मू जलमभोम माथ प्राण निछरावळ किया हा ।

सिध्या दळण मू आधी पोर पैला सुनतान री फौजा तमोड नगर री सीव म घुमगी । नगर तो मू बी खाली ई पडयो हो वण दिडिया बिडिडिया दाटा जिमावर नगर म खाली चक्कर लगायता हा । व पूछडो ऊचो कर घटी उठी फत्तावा लगावण लागा । बाराह, सवा घर यवन तोनू री फौजा अजु गड मू पावो कोस भळगी हो । बारा बी सात हजार सिपा मारया जा चुका हा । बाराह घर लगा री फौजा आ जावण मू सुलतान खुं री फौजा बोत कम बटाई । दाइ हजार मू बी जादा सिपाई पायल घर घघमरिया व्हे चुका हा । सुलतान रा आध मू ज्यादा घोडा, ऊँट घर बीजा जिमावर बड्ड सचवर गधा इत्या मारया जा

चुका हा । पाणी रो टकिया पगाला इत्याद सग खाली व्हे चुकी हो । तिरफ ते हजार सिपाइया मारु श्रेक टक पीवण जोग गूगली पाणी बघियो हो । स्यात इणी कारण सग रगत सू तिरस बुझावण सारू तडपा ताडता रया । ममूद न हाल भरोसी नो हो । आज रे जुद्द मे बीरो पलडो भारी खता थका बी ठणुर मन में र र न कोई चोर बोलतो क भाटिया न हरावणो इतो सोरो कोनी जित्तो क वो जाल ताई समभतो हो ।

खाली नगर रो सींवा में घुसण मे ई बीरो घाघी बटक रो सफायो हगी हो । हमें पाणी रो कुमी बी भाखर दाई सामी आय ऊनी हगी । पाणी गिना तो खाणो पकावणो बी सोरो कोनी हो । बी रो पीज र साम काची मास खावण र इलावा कोई चारो कोनी रयो । अड छेडे पाच, दस कोस तक पांणी रो टोटी ई हो । तावडो सार दिन आकरो तपियो हो ई वास्त गगमी भर उमस बघयो हो । मरीर जाण तब माथ तळीजण लागो । होट खोरा दाई चटता भर कठ गरमी रे कारण फूलग्या । गळ म धुक गिटणी बी दोरो हेगी । अठ शायन वे घुरी तर सू पमग्यो । ज्या मुसकिला भर दुबघावा न पार कर सुलतान अठ तक पूग्यो हो वे सारी पाणी रो कुमी लार हळकी लागण लागी अठ ठरणो क पाछो मुडणो दोसू श्रेक सार हा । पण सुलतान पूरी जिद्दी हो । बडू रो जामा यवन सिपाई अक अक कुरली करन ई सतोख कर लियो । भूख भर तिरस सारी मरजादावा पाप पुत्र रो विचार भर नखरा न भाग मल दिया । गू सू बार ववत मळमून र सूगल नाळ रो पाणी चसोडण सू बी तिरसा मरता सिपाई कोनी चुक्या । ऊटा रा पेट चीर वा मे सू पाणी निहाळन बी केई जण तिरस बुझाई । या सारी अवखाया रे व्हेता थका सुलतान, आपर सिपाइया रो होसलो बधावतो रेंवो । बी रो पूरो भरोसी हो क वो दूज दिन गड रो फत कर लला । यू, धीन आपर अट्टाज सू कई गुणा जादा मुकाबलो करणो पडयो भर नुकमाण बी उठावणो पडियो । बी र केई सिपाइया रा हाथ तलवार चलावता अकडग्या हा । घायला रो अड गिणतो बी नी व्हे सकी । नी बार उपचार रो ई पूरो साधन व्हे सकियो । वे पाणी पाणी करता हा, हार रा सारा लगण सामा निजर भावता थका बी, सुलतान, आखरी दाव अजमाया पला पाछो मुण्ण रो त्वार नी हो ।

तशीट रो घोरा धरती लोई रो छक हिह्योडी हो । पण इ धरती माथ जीतरा पा रोपण सारू रापण वाळा यवन, चाराहू भर सगा तिरस सू हारग्या । धरती माथ बिखरयोडी लोई बी नीच सू भाच देवण लागो ।

सठा मोर्चा मांडण सारू सुलतान, सिपहसालार, लगा भर चाराहू रा सेनापतिया भर खुदरा मोटा अफसर न सलाह रो गरज सू मुन्तर तम्बू मे बुलाया । वो दूज दिन हर हालत म गड माथ कब्जो करणो चावतो इ सारू वो खुद हाथ

में सत्तर उठाय भगवाणी करण सारू तयार हो। प्रधान सेनापति जुद्ध रैं मैदान रो नक्सा तयार कर सुलतान सामें पेश कियो। सबसू मोटी श्रबखाई गढ़ १ ताडण रो ही। इ र एक ई पौळ ही, बाकी सैग दिसावा मे खाई ही। सुलतान, तवार खाती भपसरा न हुकम दियो क व खाई पार करण सारू तजबीज कर। गढ़ रा किवाड बी दस आगळ जाई लोव सू तयार कियोडा हा। याँ किवाडा नै खालण सारू दस हाथी मुकर हा। इत्त जाड लोव न काटणी तलवारा भाला भर बाणा रैं बस रो रोग कोनी हो। किवाड दो हथण ऊचा अट डेड हाथी चवडा हा। पर कोदी बा अकदम साधो हो। ई वास्तं बी रो सई ऊचाई रो अदाजी लगावणी प्रसखल रो काम नी हो। परकोटे रो भीता सपाट ही। खाई डाक'र या भीता कन पाँच्या पछ बी भीता माथ चढणी। सारी कोनी हो। ऊभी भीता चढण भर हाकण सारू खास रूप सू तयार कियाडा सिपाई हाथ भटक दिया। वान ई बात रो बळपना बी नी हो क अंडो सीधो भर ऊची भीता बी चुणी जा सकै।

रात दो पौर दळ चुकी ही। सुलतान खुद सेनापतियों न साथ लेव मौकै रो मुमायनी कियो। अकर तो बी रो बी अकल चकरीजगी। वो लोवारा सिलावटा भर खातिग न हुकम दियो क कियो तरें सू भीता माथ चढण रो सपाव कर। सिलावटा १ हुकम दियो क वे मोटा मोटा सिरिया ठोकण मारू निसरणी माथ चढ'र भीता फौड भर वा मे मजदूर सिरिया रोपै। या सिरिया रैं घासरें रस्सा भर निमरणिमा लन्का'र सिपाइ गढ़ रो भीता ऊपर चढे। पण प्री काम इत्तो मोटो भर मुमकिल हो क हजार कारीगर, भर मजूर मिळी बी रातोरान नी कर सकता। सबसू पली मुसोबत ती खाई १ पार करण रो ही। इ वास्त सबसू पैला वे लोग इ रो अटल कादण में जुतग्या। दिनुर्ग तक बीस लाम्बी लाम्बी निसरणिमा तयार रहेगी। अ निसरणिमा खाई रो चवगाइ सू बी दम हाथ लाम्बी ही। या रो वजन इत्तो भारी रहणी क पचास आदमिया बिना नी ऊच। पला तो व सोबी क याँ न भाई मे उतार द भर बी पर सू सिपाई खाई में उतर जाव भर गार्ड म सू ई निसरणिमा गढ़ रो भीता रैं घासर ऊभी कर सिरिया ठोकण रो काम मरू कियो जाव। पण अक निसरणी घाधी ऊपर धूड मे दबगी। दांग सोग व सबट खाई पार करण रो जुगत जमाभी। सुलतान कन समचार पूगजा ई वो घणी राजी रह्यो। आज पैलढी बार बी रा सिपाई बी र होटाँ ऊपर मुळकण देखी।

(२८)

आज भाटियां री दिन बीन दोरी हो । भाग फूटता ई रण रा बाजा बाज उठ्या । घमासाण जुन ंडियो । आज रै जुद री बख्ताण स्यात सजय बी करण मे शुरू जाती । क्यू कँ आज मोरचा जागा जागा खुलियोडा हा । पूरँ नगर री गळी गळी में गवा माथ घरा र सूना डागळा माथ बी मारचा महम्या । गढ री भायली पठियाळा में तनात भाटी सिरदार अर भटियाखिया मुनतान री रात री सारी कारवाई न या तीणा मे सू भाकर देखता रया । इ वास्त वे तात रा ई भटियां चेताक्षी अर वा मे कद सू तेल अर पाणी उबळ उबळ र बार दुळण लाग्यो । तोर दाज लोग बाणा रा नुका तीणा कर, वा न जर र घोळ मे मिजोव न सुखावणा सरु कर दिया हा ।

गढ र बार भाटी फोज सिरफ दुसमण नै उळभायोडो राकरा सारु ई तनात हो । बाकी आज री दिन तो गढ रँ माय तनात भाटी सिरदारा अर भटियाखिया र किरतब दखावण री हो ।

बारै, भाटी सिरदार दुसमण न खूब छका छका र फोडिया । कदई वारा घोडा घरा री छता माथै बूद र पीच जावता तो कदई उठ सू ई छळाग लगा'र दुसमण र घोडे माथ बूद पडता । दुसमण न जागा जागा खाच मे ले र मारचा । पंदल सिपाई तो अठ की काम रा ई नी हा क्यू क व तो सपाट सू दौडता घाडा र पगा हेटै ई किचरीज नै चटणी बण जाता ।

दुसमण, खाई पार कर गन री भीता मे सिरिया ठोकण री त्तारी मे हो । निमरखिया र सार कोर पाच सो सिपाई खाई नै पार कर परकोट री आंगी लय सिरिया ठोकण में मदद करण लागे । नगर मे सू पदल सिपाई भाग भाग'र अठ पींचणा सरु ब्हिया । यू कर तकरीबन हजार, दो हजार सिपाई परकोट र ओट घाय ऊभा । ओ मोक्री ठीक देख गढ र मांय तनात तुंगामा पनाळा में सू उबळती उबळती तेल अर पाणी कूडणी सरु कियो । तडातड पनाळा नोच पडखी सरु ो । अर परकाट रै सार ऊभा सिपाई या भल्ला हे भल्ला करता करता धडाधड खाई मे बूदणा सरु हिया । केई पूरे तरिया बळग्या । कोई री माथी अर मूण्डी बळग्यो तो कोई रा हाथ पग । सग सुधबुध खोय भागणा सरु ब्हिया । पण भाग न जावता कठ ? आग तो खाई ही सो घबाघब खाई मे बूदणा सरु हिया । अर उठ पडिया पडिया सिसकता रया । केई निसरणी सू खाई पार करण री मोवण लागे । इतर मे ई ऊपर सू भाटा रा गोळा पडणा सरु हिया अर निसरणी समेत बी माथ ऊभोडा सिपाई खाई मे घडाम करता पड्या । वा रा माथा फाटग्या अर लोई सू

सारी देशी सितान कर चुकी हो। खाई र दूजी कानो रा, इमदाद सारु दुकडिया तेन्ग न दोब्बा पण या र पाछन फोरता ई या माथ बाणा घर खाण्डा रो बिरसा सरु व्हेगी। इण भांन आघ मू जाण तो घायल व्हे, धूड चाटण लाग। किणी रो मूत्का खण्डे र साग जमीन म गडगी तो किणी रो हाथ हवा में उछळग्यो। बी सिपाई मरता गुढता, लुकना छिपता जाय हई म खबर करी। उठ सू इमदाद सारु दूजी दुकडी दोटती आई पण बी रा बी मस्तर काम नी आया। वे ज्यू ई सामा आता जरीली नोक वाळा तीर वा र सोन म आय मुमता। मुलतान रो फौज म तलकी मचग्यो। मुलतान रा सारा सुपना चूर हेगा। वो अ्रेक तरिया मू चितवगनो व्हेगी। वा थोड माथे सदार व्हे उण दिसा म जावण लागो। बी रा अफमर बी न समझायो, तो बी मुलतान नी मानियो। पण थोडी आग बघता ई मडासड आठ दस बाण बी र मरीर सू अ्रेक आगळ भाग मू निकळण लाग। अ्रेक साण्टो बी रो पाग उडा लयग्यो। मुलतान उलटा पगा पाछो डेर माथे पूगो। मुलतान वाकी बघियोडो फौज रो दुकडिया न नगर में जोरदार घाव सारु व्हीर बरदो। थोडा कम पडता दस वो सक्कर गघा बी सवारी र काम मे ले लिया। डेढ दो हजार भाटी सिपाई सार नगर म तलकी मरायोडा हा। मुलतान रा तीन हजार सिपाई पला सू ई वा मू मोरची ले रया हा। हई दो हजार सिपाई अरु आय पूग। अ्रेक अ्रेक भाटी सिरदार न चार चार यवन सिपाइया घेर लिया। जुद् रो सग मरजादावा त्याग, छळ कपट र जरिय जुद् जीतण रो होड लागगो।

दिन वळण मे अ्रेक पौर बाकी हो। पण तकरीबन सारा भाटी सिरदार घोरगत प्राप्त व्ह चुका हा। इ वास्त दिन र चानणै म ई जुद् खतम व्ह चुकी हो। रीस भरपा यवन, नगर रा कारीगरो अर कोरणी कियोडा घरा न घुडावण लाग। सारा मिंदरा रो अ्रेक अ्रेक खण्डो छळगी बर मिंदरा रा नां निसाण मिटा गिया। पण नगर म मिंदरा र नैडो, बणियोडा दो ती ममोता न देख बान अक्खो व्हिणो।

मुलतान जाणतो हो क वो आज रो जुद् जीत न बा की हासन नो कर सकियो हे। बी रो गड न आण रो आज फत करण रो मनसुबी भाटी म मिळग्यो। मू बी आण र जुद् मे मुलतान रा ई जादा सिपाई मर घा गया हा। अक्ख बी न बुटर पला रा आजात्रा रो भरोबी ऊठग्यो। वो आठो तरिया जाणतो क अरु फते आगी हे। तासी रात गया वो नुबो उराव सोचतो रयो। आज बी नै कोइ बात रो सुघबुघ नी हो। वो आज नी तो वजु ई कियो नी रोजी ई खोलियो हो। हा अ्रेकाथ घूट पाणी जरूर पियो हौ। वो सारी रात पण्डाल मे भूमनी रयो अर सोचनी रयो। वा रो आघो मू जादा सगती, रसद अर फौज खतम व्ह चुकी हो अर अरु बी र की

हार्य नो लागी । गढ जीनण सारू जित्ती नागत री दरकार हो वित्ती लागत ती बीं री पूरी फोज म बी नो ही । पण सुलतान कन बी री हीसली अर मिमाग ध दो ई चीजां ती अनी अणमोन ही ज्या र भरोम वो पजाव अर मुनतान फनै करिया अरब म सिक्को जमायो अर भाटियानगर न फन करण रा सुपना देखतो ही । दिमाग रै बळ मू वो अर बात घडी घडी सोचण लागी क जुद् लागत मू नो जुगत मू जीत्यो जावै । भाटिया मू तीन दिन रै जुद् म बीं नै केई नुवा धनुभव धिया अर वो मन ई मन भाटिया री लागत, अटकळ अर जुगत री तारीफ करण लागी ।

छाई मे पडपा सिपाइयां रा टमका अर सिसकारा वा र काना म र र न पडता पण वा न बचावण म वो लाचार ही । अठी ठठी बिचरी पडो लासा नै भेली कर वा न बी छाई म अेक कानी फक बी माथ अर अेक मुट्ठी धूड मंग बचियोडा सिपाई अर सुलतान पुन नाखी । इ बिच्व वो अटकळ सोचतो र यो । भावण वाळ काल री छडीक म, वो घाईया म ई रात जाटनी ।

(२६)

गढ र माय घाखरी जुद् री जोरदार तयारिया सारू व्हेली । तिन ठगम्पी पण गढ री प्रोळ ब द ही । सुलतान री फौजा घडी घडी रण रा बाजा बजावती रयी पण विरया । सुलतान री फौजा फेर छाई कानी बघण लागी पण अठी न भाग बघतार् बीं माय बाणा अर खाण्डा री बरसा हेणी सारू व्हेली । सुलतान फौजा न हुकम दियो के वे विरया प्राण नी गमावै अर गढ री प्रोळ तोडण मार लागत लगावै । कोई दो हजार सिपाई प्रोळ नोडण सारू पूरी लागत अजमाई पण सारी मनत अर अटकळ वेकार गई ।

दोपारी ढळती निजर भावण लागी पण गढ री प्रोळ नी मुसकी । सेवट सुलतान सिलावटा अर दीगर कारीगरा न हुकम दियो क व प्रोळ र नाचै री फरस तोड । इ काम म सिपाइया न इमदाद करण सारू हुकम दियो गयो । सिलावटा अर सिरफ दो हाथ फरस खोद सकिया । पण गढ र माय घुसण सारू अरू कोई मारण निजर नी आयो । सुलतान रा सिपाई, पाणो सारू त्राही त्राही मचाणी । की सिपाई मसीता म नमाज पढण री नीत सू गया न वा नै, अेकाग्रक याद आयो क मसीत र माय कूवो हेणी जोडजै । श्री विचार आतां ई वे भापर अफसार् न बतायो । पाणो री सबा नै छडीक ही । ई वास्त मसालां अर राख सयनै दो तीन सो सिपाई अर सिलावटा पोंवरया । व पूरी मसीत री फरस खोद नाख्यो पण कठ ई कूवो निजर नी आयो । सेवट सार खायोडा वे पाखती ऊभी अेक कोटडो न

धुमकी। घट वान बेर रो भनाए ला'दी ई सू वारी आसा बधी अर वे दस गज रे भइ छे जमी खोदणी सरू की। दो हाथ जमी खोदता ई तीन चार सिलावा निकळी। या सिलावा माथे हथौडी मारता ई थोथ गूजए लागी। सिपाई हडक सू सिलावा खिसकावए लागे घर इ र समच ई जमी माथ सू रगहीए हवा, हलकी सवाज करतो थकी बारै निसरी। इ हवा र लाता ई पाखती ऊभा सिपाई कलाद्या छाय नीच पढणा सरू ब्हिया अर पढताई सीधा जमलोक पूगया। या न नीच पढता देव दूजा सिपाई ज्यू ई या कानी भागै बधता घर वा री बी आई गत दूए लागी। दो-चार सिपाई नाक घर आखियां आडा हाथ मल'र उठै सू ऊभा भाग पए वे बी घरणाटी छाय नीचै पढया। तीन सौ सू बधिक सिपाई अठै मर लूता। सुलतान कन समचार पूगा तो बी अरेक तो घबराग्यो पए दूजै ई छिन बी सम्मळग्यो घर पूरी जाणकारी सेवए सारू अक मोटै अफसर न भेजियो।

दूजी कानी की सिपाई अरेक दूजी कुवी खोद काढियो। हम या लोगारी खुसी रो ठिकाणी नी रेंयो। व दोडिया दोडिया गया घर टकिया डोल अर डोरी ले पाया। गिडगिडी लग'र दो दो डोला सू पाणी सीच टकी भरणी सरू की। पए अरेक टकी बी पूरी नी भर सकीजी क कुव रो पाणी छूटग्यो घर रेत आवए लागी।

पांणी पीवए सारू सिपाइयां रो भीड लागनी। सग न अक अरेक चुल्ही पाणी, पीवए सारू देवए रो हुकम हूयो। पांणी रो टकी आघ घट में ई झाली छेयी। अर तिरफ दो हजार सिपाई पांणी पी सकिया ज्या न क जोरदार तिरस लागोडी ही। वे दो चुल्हा बी मुसकिल सू पी सकिया। परधम बात तो आ कै पांणी बोन पारो हो, दूजी बात पा क पांणी हनर सू नीच पट म पूगता इ अडो लागो क पेट रें माथ काई भाटी कमनी हो। जका लोग अरेक अरेक गुटकी ई दिवो हो वा रा को पेट फूलए। सरू बहेगा घर पट में जोर सू आंग आवए लागे। वा सू ऊभो पी रयो जाई। य छटपटावणा सरू ब्हिया। दो चार घटा म ई दो पार सौ सिपाइयां रा प्रांण निकळया। की लोगी न दम्नां अर उलटियां सरू छेयी। तिनुरे तर सान घाठ सौ सिपाई पीन गलग्या। पांणी सू मोनां दूए सू सिपाइयां म गळबळी मचगा।

वे लोग हर्मे सुलतान न तग करणा सारू धिया क बी पाछो मुठ जाई। य लागो बिना र तक पए बिना पांणी तो घर छिन बा नी रें सक। सुलतान वां न पए ई कमभावण रो कोमीस करी पए व लोग बिद बइया। सुलतान रो पूरी कोमीस सोभ घर दाराम रो दुवाई विरथा गई आधी पीत्र पाछा जावए सारू भूयस बांध लिया।

साम्ह डळता पूनम आपर साग तीन सो ऊटा माथ पाणी री पखाला भर ल्यायो भर याँ ऊटा न गढ रै पिछवाडे कानी भ्रुक दिया । पूनम आपर साग अक अरु बेली न ले र सुलतान र डर कानी आयो । सुलतान रा सिपाई बी न बन्गी बरणा र सनापति कन पेम कियो । सनापति याँ दोयू कानी घूर न देखियो ।

‘काई नाव है थारी ? ’ पूनम कानी आगळी उठावता थका सेनापति पूछियो ।

‘पूनम सिप माटो ’

पूनमसिप ? ’ सेनापति थोडो गौर सू देखियो ।

‘थन म्है सायत पैला कठ ई देखियो है । याद नी आ रयो है ’ सेनापति थोडो दिमाग माथ जोर देय फेर गौर सू पूनम कानी देखियो ।

पूनम आपरी अटळ सू सनापति र दियोडो सनाण निकाळ’र साम कियो ।

‘हा याद आयो नज्जमी पूनम ।’

हुकम पूनम थोडो भुक्र’र बोल्पो ।

“बाल ! काई सजा दो जावै थन ?”

पला तो म्है तीन सो ऊटा ऊपर मीठ पाणी री पखाला भर ल्यायो हू, वा सू आपर तिरसा सिपाइया री तिरस बुझावो, पछ जो दण्ड देवोला, वो भुगतण न तयार हू । ’

कठै है पखाला ?

‘गढ र पिछवाड’

“व क्यू ल्यायो ? किए र वास्तै ल्यायो ? ”

‘हजूर ल्यायो तो आप सारु ई ही ’

“ई बात री काई भरोसो क पाणो पोवण जोगो है ?”

हजूर ! हुकम फरमावी तो म्है खु’ पी’र बतावू’

ठीक है थारी सनाण द, सो पखाला भठ मगाई जा सक

‘पूनम दूजी अटळ सू अक दूजी सनाण काढ’र सेनापति र सामो कियो । सेनापति र इमार ऊपर अक अफसर, तुरत पाच सो सिपाइया नै साथ ले’र गयो । छठ जाय वो पूनम री सनाण बतायो । सनाण र समच तीन सो ऊट सुलतान रै डेर कानी न्हीर न्हेगा । ई र बिच सेनापति, पूनम न आपरै तम्बू मे लेढायो । सेनापति री मरजोदान सिपाई पूनम रा दोयू हाथ कमर र पूठ बाध र बी नै तम्बू में ल्यायो ।

“हा तो पूनम ! याद है वा खजान वाली बात ? म्है जाणता थका बी थन उठ सू भावण दियो आ म्हारी भलमानसत हो । म्है चावतो तो ”

‘वो तो हज़र म्हे भापे हाजर भियो हूँ अर भाप चाबी तो मन ई सायत
बो मार सकी । पण ई पढ़ भाप नै अठ की मिलणी नी ।’

‘क्यू ?’

इ वास्त क खजान री कूची म्हार बनै है, पूनम भापरी पाग र अक
झको दियो अर अक कूची जमीन माथै पड़गी । सेनापति बी न उठाय निरखण
सागी ।

भा चाबी कठ री है ?’

‘राव र खजान री

‘तो इबे म्हे धन कतल कर सका क्यू क चाबी तो म्हार हाथै लागगी ।’

‘म्हे, म्हारो कोल पुरो कियो । इबे भाप चाबी ज्यू करो । म्हारो माघो
हाजर है भा कै’र पूनम दो’यू मोडा जमी माथै टेक’र बठायो अर गरदन झुकाली ।

बोत चालाक दोसै तू’

क्यू हज़र ?

‘खजान री ठिकाणी तो तू बतायो ई कोनी ।’

‘हज़र ! जद आपन मोझजी जान लेवण री ई उतावळ भोई ती पछे खजाने
री लोभ छोडो । खजानो तो गढ र माय है अर उठे पौचणी सुनतान रै बस रो रोग
कोनी ।’

‘क्यू ?’

इ वास्त कै गढ नै तोडणी, इ भूखी तिरसी फीज र बस री बात कोनी’

‘भा तो देखी जावेली’

सेनापति सिपाई न हुकम दियो क पूनम न वा रै पाखसी रै अक छोट
तम्बू भाय बडे पोरै मे राख्यो जाव । दूजोडे बन्दो नै मांय लावण री हुकम दियो ।

काइ नांव है थारो ? बी रै कस नै खपरड मारता थका सेनापति पूछ्यो ।

रमजान

रमजान ?’ सेनापति अचम्बे सून बोल्थो ।

हज़र’

तू इण काफर रै साथ कीकर भायो ?

हज़र ! म्हे दो’यू साथ घाडा मारिया करा । धाई र हरेक माल मे म्हा
दो’यू रो बराबर हिस्सी भिया करे’

पण खजान री चाबी तो पूनम कनै है ?’

अक चाबी म्हारै बन है, वो बी चाबी क़ुन्दो ।

ठिकणी

ठिकाणी तो पूनम ई जाण

गढ म जावण री मोट कोई मारग ?

हैला

यन नी मालूम'

नी हजूर ! म्है मुलतान री बाकि दी है अठ पली दफा भायो है '

'यन नी मालूम कँ मुलतान री फौजा अठ जग लड रयी है ?

मालूम है इणी वास्त तो खजानी लूटण री सुभीती है

है तो लूटियो नी खजानी ?

तूटण सारु कम सू कम हजार आदमी जोइजै । म्हार दळ मे सिरफ पचास आदमी है ।'

'ठीक'

सेनापति हुकम जियो कँ इ नै अक दूज तम्बू म भारी पोर मे बंद राकियो जाव ।

या सू निमट'र सेनापति मुलतान बन गयो । सारी हगीगत बी न बताई । मुलतान घर सेनापति खाती ताळ सला मसवरा करता रया । इतर म तीन सौ ऊटा री काफली पाणी री पखाला ल र भाय पूगी । मुलतान रै हुकम माफिक सेनापति याँ तीन सौ पखाळिया नै बंदी बणा लिया अर पखाला री पाणी या लोगा न पाय तसल्ली करली क पाणी मीठी है । इ पछ तो पाणी पीवण सारु उठ भारी भीड लागी । पाणी पिया सू मुलतान री फौज में अक नुबो जोस बावडियो । मुलतान र हुकम रै माफिक पूनम अर रमजान न मुलतान र साम पेस किया गया । व दो-यू गरदना मुका'र मुलतान न सिजदी कियो ।

'पूनम अर रमजान ! म्है सारी बात सुणली है । पण इण बात री काई सबूत क अ चाबिया खजान री है ?

सबूत तो चाबियाँ लागिया सू ई हे सक मुलतान यामिनुद्दौला ।' पूनम बोल्थो ।

पण इ मे राव री चाल बी हे सक ।

मुलतान न म्हारो यकीन नी व्हे तो म्हार बन सू कुरान उठवा सक' अबक रमजान बोल्थो ।

यो सब ठीक है पण म्है खजानी चावू'

खजानी है, अर भरपूर है, मुलतान । अक बात आपन बी मानणी पडला क अक दुसमण दूज दुसमण साथ दगो कर सकै पण अक लुटेरी दूजै लुटेर साथ घोछी नी कर सक, रमजान बोल्थो ।

‘काई मुतलब धारो ?’ सुलतान घोड़ो कटक’र बोल्पो ।

मुतलब ओ हज़र के अक मुसलमान दूजें मुसलमान साथे दगो नी कर सक ।’

‘पण काफिर ?’

‘काफिरा रो भरोसी तो म्हे बी नी करू आलमपनाह, पण

‘पण काई ?’

‘खजान रो ठिकांणो घर मारण ई काफिर न ई मालुम है ।’

सुलतान, पूनम न बार लेजावण रो हुकम दियो । सिपाई पूनम न बार लयग्यो । हम सुलतान रमजान नै पुछियो —

‘धारी बात रो यकीन करलू ?’

‘आलमपनाह ! यकीन माय दुनिया टिकी है । म्हे आज तक इ काफिर रो भरोसी करतो धायो हैं घर ओ अजताई मन कठ ई दगो नी दियो । दरअसल ओ काफिर कोनी । ओ अक मुसलमानी रै पेट सू ई जलमियो है ।’

‘पेरू बी

राव, गढ माय सू भाग चुकी है घर गढ अब खाली पड्यो है । खजान रो रखाळी सातर की सिपाई गढ मे है ।’

‘सबूत !

‘म्हे खुद राव सू मिल’र पछ घटी नै आया हा ।’

‘वो बयू ?

खजानो लूटण सारू’

‘भव या रो काई विचार है ?’

‘बोधी पोती में बात तै -हे सके ।’

पण म्हारी इत्ती मोटी फीज र साम या खजानो लूट’र ले जा सकीला ?’

‘वा बूबत म्हा म है’

‘तो आज आबमाइस रहे जावै ।’

सुलतान, सेनापति नै हुकम दियो क वो दो हजार सिपाइयां न ले’र पूनम घर रमजान साग खुद जायें घर गढ़ रै माय पूग’र प्रोळ सोल द । सुलतान खजान रो दो-पू चाबियां खुद रै बज्जें मे लेली ।

रात धायी दळ चुकी ही । गढ़ माय आज ममालां चेतन नी रही । सेनापति, पूनम घर रमजान नै माय ने’र पूनम रै बतायोड मारग बानी धागे बघण सागो । बी रै पाछ दो हजार सिपाई सतर लियोड़ा ऊँटी मायें चाल रखा हा । सुरग रै मूण्ड बन पूग’र, पूनम, सेनापति नै बयो क ई सामल धोर नै ह्दायी जावै । सेनापति

र हुकम सू पचास सिपाई तुरत घोरो साफ करण मे सागग्या । थोडी ताळ में धोरो साफ हेग्यो । हम जमी माथे पडी तीन सिलावा न खिमकाई ती सुरग में उतरण सारु पागोतिया निजर आया । सेनापति दो सिपाइया न हुकम दियो क वे मसाला लेय मायन उतर भर भाग रो मारग देख'र इतला कर । दो सिपाई डरता डरता सुरग र माय उतरिया । अ दस कदम ई भाग बधिया भर हडबडा र पाछा आगग्या । या रो मसालो बुझगो हो ।

‘काई बात है ? सेनापति कहकर पूछियो ।

हजूर भाग तो कोई मारग नी सुक्त ।’

मसाला पाछो जगावो भर मातुम करो ।’

सिपाई बापडा मसाला चेतन कर, पाछा सुरग म उतरिया । इ बार अ बीस पचीस पावण्डा भाग गया भर या न चार पाटा निजर आया । अ दोयू पला ती श्रेक मारग कानी ई भाग बधिया पण भाग जाता फेरु तीन मारग फटता । हमें ये पाछो मुडण रो मती कियो बडो मुसकिल सू अ पाछा बार निकळ'र सेनापति न होगमत बताई ।

हम सेनापति खुद दस सिपाइयां न साथ लेय सुरग में उतरियो । भाग जाता ई, बी न चार मारग फाटता दीस्या । वो चार सिपाइया न साथ लेय श्रेक मारग कानी खुद गयो भर लारला छवा न दो-दो र हिसाब सू लारला तीन मारग में बघण रो हुकम दियो । सेनापति पचासेक पावण्डा भाग बधाया भर वो न तीन पाटा दीस्या । वो, दो सिपाइया न खुद र साथ लिया भर लारला दो माय सू श्रेक श्रेक न दूजा दो मारग कानी भाग बघण रो हुकम दियो । थोडी ताळ सग सिपाई मांय न घठी उठी फिरता रया । पण वा नै भाग जावण रो कठई मारग कानी लादयो । उठे तो मारग माय सू मारग निकळता भर सिपाई घूम फिर न साग जागा पाछो पूग जावती । आ ई गत सेनापति रो ब्हो । सेवट वो कायो ब्हग्यो भर मुसकिल सू पाछो बार भायो । लारला आठ सिपाइया रो बाबड नी लागी । हमें सेनापति, पूनम न कयो क वो असली मारग बताव । पूनम कयो क मायनै जठ बी फाटी घाव उठ डाव हाथ र फाट म घुस जावो । सेनापति हम सिपाइया न हुकम नियो क वे जेंटा न छोड, सग इ सुरग म श्रेक श्रेक कर उतर । जद अक हजार सिपाई सुरग में उतर चुका तद सेनापति, पूनम भर रमजान न साथ ले र खुद सुरग मे उतरग्यो । दो सिपाई यां र भाग भर दो लार नागो तलवारा लियौडा चालता हा । या लार, लारला श्रेक हजार सिपाइया म सू की जेंटां रो रुखाळी सारु सुरग र बार ई रुकग्या भर बाकी सग सुरग में उतरग्या । पूनम या न सुरग में खूब मठा सू उठी घुमावती रयो । मसाला पणवरी बुझ चुकी हो । भाग जावता सुरग रो मूण्णो छोटी हेगो भर ऊवाई बी

रुम धेगी । इ सारु अर दो सिपाई अक सांगे, आग बध सकता घर वे बी बैठ र ।
 पण मुरग री मारग लंगोलग ऊपर कानी ले जावनी । इ सूर सेनापति न भरोसी हेणो
 क वो बड म ऊपर कानी चर रयी है । सेनापति पाछ मुडर जोयी तो बी न दस-पदरा
 निपाई आवता निजर थाया । पाच सात आगे जावता हा । हमें घणो साकडी जागा
 भायगी घर अक मियाई ई निवळ सकती घर वो बी सूर न हाथा र बळ पर । आग
 मारग खुलास री ही श्री छठ सूर साप निजर आवती । नागी तलवारा बाळा सिपाई
 तलवारा म्याना में घालर हाथा र बळ पर अक अक कर नै भागे रगता थका बध्या
 घर आग जा'र ऊमा व्हेगा । इ बिचूच आगले सिपाई री मसाल पुमगी रग र जावण
 री मारग तस पदरा पावण्डा री ही, इ वास्तै लारे सूर मसाला भितावणी बी दोगे
 हा । लार रवोडा पाच सात सिपाइया म सूर तीन र हाथा में ममाला ही पण अ बी
 म तो व्हियोडी ही । या र चानणै सूर मारग दोसती जरूर ही । पूनम बोल्पो क बी रा
 हाथ खालद तो वो लगती मसाल अक हाथ म ले'र अक हाथ सूर रंगती भागे बध
 सक । सेनापति, पूनम घर रमजान रा हाथ खालण री हुकम दियो । आग गयोडा
 निपाइया न वो सावचेन कर दिया । पूनम अक हाथ म लागती मसाल ले र अक हाथ
 सूर रगडोजती इ खार्च न पार कर लियो । हम वो लार सेनापति वो रंग न भायगी
 घर बी लार रमजान । छठ पूगता ई पूनम घर रमजान अक सांगे मसाला पूक दे र
 हुकाम नी । लार रयाडी अक मसाल बी गुल "हे धुकी ही । रमजान घर पूनम,
 सेनापति घर आग रा दो सिपाइया र लाता री मचकाय अघार में आग भागव्या ।
 सेनापति घर सिपाई उठ जमी माथे पडग्या हा । पाछा छठ र सम्मळी बी पला तो
 पूनम घर रमजान घणा आग पूग चुका हा । भागे जा र व मान हेलो मारियो । अ
 वा री सवाज री पीछो करता, सम्मळ सम्मळ'र अ धारै मे भागे बधता घर आपस
 म टकरीजता । सूर करता अ आपस में ई अक दूज न मारणा सरू "हेगा । फेरु बोली
 सूर ओळख न पछतावता ।

सेनापति घर घणकरा सिपाई रात भर, ई भूलभुलइया में चकरी चढियोडा
 रया । या रा हलक सुखग्या । अघार मे घणी रघडा खाय या रा हाथ, पग घर
 मूण्डा छुतग्या । या म सूर कई चिलकी देल बी कानी लपकता पण आग जाय भीत
 सूर मचीडी खा जावता । सेनापति मन ई मन पछतावण लागी क जे वो पूनम सूर
 मोडो त कर सती तो बी न पोडा नी भुगतना पडता । हम वो साव अकलो रग्यो
 ही । वो जोर जोर सूर पूका करण लागी अर अल्ला र नाव री दुवाया देवण लागी
 पण उठे बी री कुण गुणनी ? सुलतान रा सी सवा सी सिपाई दोरा सोरा गज में
 पूग सकिया पण उठ पूगता ई माटी सिरदार बी न ठिकाण पूगाय दिया । बाकी रा
 म कई तो मुरग में ई पडिया पडिया टसकता हा । घणकरा सिपाई तो मुरग सूर

निकळ'र खाई में फसग्या । सुरग माय सू अक मारग खाई म ले जावतो हो । दस बोस सिपाई पाछा सुरग र मूण्डें तक पूग सकिया । पण अठ दो सिलावां पाछी घरीजगी ही अर बिच्चै री अक सिला री ठोड निकळण री मारग हो । बोवली सिला कम चवडी हो । इत्ती साकडी जागा माय सू "हेर बार निकळणी बोल दोरी हो । अ लोग माय सू घणा ई हेला पाडिया पण अठ या री कुण सुणतो ? ऊटा री रुखाळ सारु बार रेंयोडा सिपाइया नै तो पूनम रा भादमी कदका बग्दी बणाय चुका हा अर ऊटा समेत वा न ठठ सू आपर सागै लेगग्या ।

(३०)

आमै सामै री लडाई म भाटी हार चुका हा । ई वास्तै वानै गढ खाली करणी पडियो । सुरग र मारग तीन हजार भाटी सिरदार गढ माय सू बार निकळग्या । स्वामी श्री, देवी री मिन्दर छोडण न राजी नी बिह्या । राव अर दूजा सिरदार वानै घणा ई मनाया पण स्वामी श्री री अक ई पञ्चर हो — मनै मा री इग्या नी मिळी । मा री रुखाळी सारु म्हारा प्राण जाव तो म्हानी जीवण किरताय है । पण मनै भरोसी है ई दुसमण रा पग इ दिसा मे नी बघ पावैला ।”

गढ सूनी ब्हेग्यो । गढ में मा र मिन्दर री रुखाळी सारु अक हजार सिपाई लार रया । इत्त मोट गढ म एक हजार सिपाई हीग री गरज बी नो साज सक हा । पण मड किवाड भाटी कदैई रण सू पूठ देखावणी नो सीखिया । राव , अक अक हजार री तीन दुकडिया बणाई अर तीन दिसावा मे सुलतान नै पाछ सू घेरण री निस्थ कियो ।

मुलतान री आघी फौज मुलतान नै छोड पाछी ब्हीर ब्हेगी । बीरा चार मोटा अफमर सुलतान री हुकम मानण सू नटग्या, अर अ ई लोग दूजा सिपाइया नै पाछा जावण मारु त्यार किया हा । मुलतान रा अणकरा सिपाई ती मारया जा चुका हा की सिपाई सनापति अर पूनम साग खजान री खोज मे जा चुका हा । पाछा मुडण बाळा सिपाइया री सबभू मोटी सिकायत रोटी पाणी री ही । धूडो सडण सू रोटिया अर साग में किडकिड आवती । लारला दो दिनां सू या लोगां नै, नी तो मास मिळियो नी भापमी पाणी । मुलतान री सारी कोसीसां बेकार ब्हेगी । चार-पांच हजार सिपाइया र ब्हीर हे जाणै सू मुलतान री खुदरी फौज रा सिरफ तीन हजार सिपाई लारै रयग्या । या रै इलावा डड दो हजार सिपाई वारोड अर लगा रा हा ।

रात रो पनी पौर निकल्यो पण सतापनि पाछो ना घाथो ती सुलतान गर सोच में हूबग्यो । वा आपरा की भरासैरद सिपाइया न सनापनि नै जो ए मारु भजिया पण वा न गया नै बी घणो दर व्ह चुकी हा । मुनतान हमें घणे सोच में पड्यो । घेकर ती वो खुद घाड माथ वठ'र जावण न तयार 'है पण बी रो निजू शलाकार, बी न समझा बुझा र राकियो । अठो प्रवृत्ति वो मुनतान सू घेर काडण मार तयार व्हेरी । पच्छम सू आघिया सहण लागी घर बी रै साग " घूडी तम्बुवा में आवण लायो । तज तोफाण र कारण कई तम्बुवा र खूटा ढरल्ल्या वनाता पाटणी घर तम्बू पाट्यो । घोर अधारी हेगी । ममाला कद की बुझ चुकी ही । आघिया खोलता ई व घूड सू दूरीज जावती ।

माटी इ मोक रो फायदो उठायो घर व सुलतान र डर माथ घावी बोल गियो । पण अठो घ घाी ही कै हाथ सू हाथ नो सूझी । इ वास्त भाटा मिरगार बीत सम्मल सम्मल र आग बधिया । हठबहाट म यवन सिपाई अठा उठा भागण लागे । सुलतान इ नुबी आफत सू घबरायग्यो पण वो हीमत नो हारी । वो फोन न हुकम दियो क मग गढ री दिसा म भाग'र मोर्चा जमा लेव । सुलतान र हुकम गिया पला ई निरा यवन सिपाई गढ कानी भाग चुका हा ब्यू क बी दिमा म भागण म श्री ताफाण बी वा रो मदद करतो घर लारे सू घूटो आवण र कारण घोडी-पाडी ताळ सू आघिया खाल र देख्यो जा सकतो ।

इ बिच भाटा मिरदार मुनतान रै खजान री पटिया तक पूग चुका हा । उठ जम'र तलवारा कटकी पण यवन सिपाई घणो ताळ नो टिक सकिया । मुनतान घोडी ताळ पला भुन बी गन काना भाग चुकी ही ।

पण पूनम रै साग गयोडा सिपाइया माथ सू का' पचासे यवन सिपा', मल पांणी री निकासी रै मारण सू गढ म घुम्यो । व सामा ताळ अठा उठी द्यिरता फिरता रया । गढ मायला हजार भाटी मिरदार जाणता हा की सुनतान र वाप बी गन नो तोड सकै इ वास्त व निसग दारु पी न सूझ्यो । दम बीन सिपाइ निगराणी सारु जरूर जाणता हा ।

गन में घुमयाडा अ पचास यवन सिपाई चार पांच भाटा मिरगार माथ घेफ मार्गे पावी बोल'र वा नै जमलोव लैवा दिया । हम व घेकर ती खजानो नूटल र सोम सू मिल्लर घर मोना कानो पग घगिया पण अठा न घराकरा भाटा सिपाइया न देख म उठ सू चुपचाप वाछा बहीर व्हग । हमें म गढ री प्रोळ मोचण री मनी कियो । ज' घ प्रोळ जन पूग ती मायन लागोडी साकळा दवन समझ्यो क व पचास छोड सो मिनाई बा भेला व्ह जाय सो या साकळा न काटखो नारी है । पण देह बी म मोम प्रोळ खोलण साह खापी माथाफाड करता है सा' र तम्बुवा री

उवाजा सुण च्यार हाथी अठी उठी सून निक्कळ आया। अकेर तो अ हाथिया न देख पवरायग्या। पण अ समझग्या क या हाथिया र जोर सून ई अ साकळा तोडो जा सक। च्यार पांच जणा नै तो हाथी आपरो फेट म ले र ठिकाणे लगा निया। पण सवट अ लोग हाथिया न कावू कर निया अर हाथिया री मदद सून साकळा लाच'र प्रोळ र अकेर किवाड नै थोडो सोक खोज लियो। हम या री खुमी री ठिकाणी नी रयो। या म सून च्यार पांच सिपाई, सुलतान नै खबर करण सारू दौडिया। पण बार तो जोर री तोफाण ही सो यां री आखिया बूरीजगी अर अ ज्यू पग आगे बघाव ज्यू पाछो पड। काया व्हेर अ पाछा गढ र माय घुसग्या। तोफाण र तब्र वेग सून गढ गे किवाड बी धूजण लागी। तोफाण री साथ साथ रै इलावा कीं नी सुणीवतो। इ तोफाण साम हाथिया री बी ऊमो रवान री होमत नी ही। वे बी उल्टा पगा पाछा आपर ठाया ऊपर जाय वठा। घोर घोर असमान में हलकी सोक चानगी व्हेण लागी। हमें तोफाण री वग बी की कम व्हगी ही पण धूडी बरोबर उडतो ही।

हमें अ लोग पाछा सम्मिया। दस जणां अके सागे गढ सून बार निक्कळ्या अर पडता गुडता अ खासी ताळ पछ सुलतान कन पूगा। या सून आ खबर सुणता ई सुलतान न जागे गडियोडी सजानी मिळग्यो है ज्यू वो उछळ पड्यो। वो हुकम दिथो क सग गढ में घुस जाव। गढ न लूट लै, मि'दर अर मूरतियां तोड द अर राव न जीवत न बंदी बणाय ल्याव। राव न जीवता न बंदी बणाय लावण सारू, वो पांच सो मिश्कळ री इनाम देवण री बी बील नियो। सुलतान रा हारचा याका सिपाइया मे गढ र हूटण री सुण न नुवो जोम बावडियो। वे भूखा तिरसा ई, दूणे जोस सून गढ कानी लपकिया। हमें वानै सग सुपना पूरा हेता लखाया। गढ री सम्पत लूटण र जोम म, व सग दुबधावा भूलग्या। तोफाण हमें की धीमी पडग्यो ही पण सुलतान री फौजा तोफाण र वेग सून गढ में चढण लागी।

सुलतान रा तीन हजार सिपाई हडाक सून गढ री टेढी मेढी घाटिया चढग्या पण ठठ ऊपर पूगा पछ बी अकेर दुबधा वा सामी आ ऊमी। सास गढ जठ क मोल मि'दर अर भण्डार इत्याद हा वो अकेर बिसरक परकोट सून घिरयोडो हो अर बी री रुखाळी सारू अके मोटो अर मजबूत प्रोळ अठ बी ब' पडी ही। पला तो अ प्रोळ र भचीडा देणा सारू किया अर या भल्ला अर बिसमिल्ला इत्याद करता रया। यार हाक सून मायला भाटी सिपाई बी सावचेत हे चुका हा। वे कमरा बसली अर मूछा र बट्ट देय करडालट्ट हे, सम्मलग्या। जद यवन सिपाई भचीडा सून प्रोल म नी तोड सकिया तद वे सेवट सिपाई र खावा ऊपर सिपाई नै ऊमो कर, गोसडां तक पूगाय दियो। सबसून ऊपरलो

सिपाई जन्म मोलड म पूगयो तद वो ऊरर फक्कियोडै रस्सै नै गावडै र थम्बै सू बांधियो। हम ई रस्सै नै मदद सू दस बारा सिपाई दाता बिच्च नागी तलवारा दबाय, घबोघब ऊपर चढग्या। पण अठ वो माय घुमण रो मारग बड ही ब्यू क माडी भाटे रो जालिया लागोडो ही। काई बस नी चालतो दख, अ लोग जालिया र भचीडा दवणा सरू किया। ई सू दो सिपाइया रा खावा दूटग्या घर अक र माय सू भगग भगग लोई वैवणी सरू व्हंगो। वो रो भगनाळ खुलगी ही। इवै या न अक दूजो उपाव सूभियो। अ नीच सू भाटे रो प्रक गोळी ऊपर मगायो घर वीं सू ठोक ठोकैर जाळो रो थोडो सो भाग तोड लियो। हम एक सिपाई माय घुसग्यो अर वी लार दूजा, चार पतल सरीर रा सिपाई वो माय घुसग्या।

माय घुसिया पद्य अ लोग भागै बधिया। ज्यारु मेर निजरा फक्ता यका अ सम्मळ सम्मळ र भागै बधणा सरू व्हिया। अ अजू अक खुलै डागळ ऊपर हा। ऊठ सू यान मायली कानी नीच उतरण रो मारग अजू कौनी लादो। या न ऊपर फिरता नै नीच सू भाटी सिपाई दख लिया। व नीचै सू ई यान ललकारया घर ई र समच ई नीच सू दो चार तोर घर खाण्डा ऊपर भाया पण अ लोग वी सू फेज बचाय दूजो कानी भागग्या। अठे यान नीचे जावण सारू अक नाळ दोसगी। या में सू अक सिपाई, नीचे ऊमा सिपाइया न हगीगत बताई तो कोई तीन चार सो सिपाई रस्स ऊपर चढर ऊपर पूगग्या। हमै नीच जावण लागा। अ लोग बैठा बैठा मेंढक चाल मू भाग बघ रैया हा, ई वास्त बचग्या। इतरे में भाटी सिपाई वी ऊपर जम र तलवारा कडकाई। यवन सिपाई छानै सू नीचे पाँच चुका हा। जद अ प्रीळ र मायली कानी पूगा तो उठै तीन भाटी सिपाइया सू यारों मुकावली व्हियो। घर वे तोनू श्री जो सरण व्हगा। हम या मे सू अक सिपाई माय सू प्रीळ रा किवाड खोल दिया घर ई र समचो ई यवन सिपाइया रो दळ माय घुसग्यो। भाटी गिलतो म घोडा रयग्या अक हजार माय सू तीन सो तो डागले ऊपर मडता हा दो सो दबी र मि दर घर मोला रो रुखाळी सारू उठ मोरघो लियाडा हा बाकी अठ खुल प्राणस में दुनमण र रोखण सारू जूमना हा यू कर अमासाण लडाई चालतो रयो अर भाधा ऊरग भागी सिपाई मारिया जा चुका हा। की अथमरिया टसकता हा ज्याी चौथी यवन सिपाई मिस्तर घर मोला कानी भागे बघ रया हा।

मिस्तर मे स्वामी श्री, देवी रो पूजा मे लागोडा हा। बारै रा हाका घर तलवारा रो कटाकट मू वे समक चुका हा य हमै दुनमण वा तफ पूरण वाळो है। व देवी रो पूजा पूरण कर गरभग्रह र बारै प्राय बटग्या। गरभग्रह रा किवाड बंद कर दिया घर स्वामी श्री, मासण माथे बठर देवी रो स्तुति में सगीड छेड

दियो । दुसमण मित्रर तक पूग चकी हो अर हमें ज मा तनी अर अल्ला बिस मिला रो घुनिया साफ सुणीजती हो । पण स्वामी थो निरलप भाव सू संगीत र समदर म गानो लगावण सारु किनार तक पूग चका । हमें वा न खुत्र सुरा र इलावा कोई घुनी नो सुणीजती हो ।

यवन सिपाई मित्रर म घुसण सार तागत लगावना रया पण अठ अक भाटी सिंगार पाव रो गरज साझती । यू कर मित्रर र वारो लोई रो न नो बवणो सफ हगी । हमें अघारो वो पड चुकी हो ई वास्त हारजाडा यवन, रात भर रो नचो घारिलियो

(३१)

राव र पोहण र मोल सू सर मा तनी र गरभग्रह ताई अक गुपत मारग हो । हमस ऊताई राव पना देवी रा दरसन करता पछ वारा नण फेर की देखता । वा रो मुख साकळ ई पता देवी रो स्तुति करतो पछ वे शिणी सू बोलता । ओ राव रो नितनेम हो ।

राव न गढ टूटण रो ठा पड चुकी हो । इवे आखरी जुद् हेणो बाकी हो । राव आपणे सारी सगती लगा चुका हा । इय वा न सिरफ मा तनी रो आसगे हो । अर वा नै पक्री भगेगी हो क मा वा रो मसा पूरी करला । इ वास्त सारी बाता सोच विचार, व आघो रात म मा तनी र मिदर, वो गुपत मारग सू ओहर दिया ।

क्याह मेर सुनियाड हो । दूगोडा मोलां रा खण्डा खुदर खण्डण रो काणो कवण सारु उतावळा हा । कठई अळग सू मियाळिया रो दरद भरघोडी दूक डरपा जावती । जागा जागा हाडका रा सिंचा चोर दाई लुक्छिप न आपस मे बतळ करता हा । या र दाद रो टीसा सू ऊटोयोडी दुरासीसा, पवन न गि दा दी । इ काळस रो कूळणा रात मे विघवा र सवाग दाई उभडियोडी इ नगरी रो रूप डाकण दाई डरा वणो हगी हो । मसाला घर दीवडा कदकी खूट चुकी हो । कोई कोई तारा घणा चुनर हा अर व इ डाकण न डरावण सारु दात काटना रता । मळव माथ पडती वा रो दीठ सू कोठ रा दागा उघड जावना । उभडियोडी बागीचो पाखियां बिनां भूता गे डेगे नै ज्यू लागती ।

गरभग्रह रा किवाड बच हा । हळकी सो घक्री दिया सू किवाड राजा रो मान करण सारु छ दा पढग्या । राव विजय राज गरभग्रह म घुसर अक जोत जगाई । अर वे क्याळ भर निजरा दोहाय न सका मेटण रो करो क उठ, वा र इलावा दूजो कोई जीव ना है । वे देवी र सांभो सीस भुजाय न नण मूद लिया ।

अब विषयमा इ मित्र ने तीडण मारु हजारो मोल रो जानरा कर, श्रेय आयो है ।

मित्र म सप्तागी चक्कर लगावती हो ई आम्हें हलकी सीक साथ माय र एनावा कोर् उवाज नी हो घर आ माय माय मायत जाना रो मूजता रैवण रो प्रान्त र कोरण है । केर् दिना पछै राव नै अडो सुनियाड अर सानो मिळी हो । निस रो मूल बी ग्यात यूनी देतो । यू प्रकृति सान हो । अडो लखावनी क प्रकृति घिर हेगी है, बवतीडो बगत मुस्तावण लाग्यो है । राव माय सू फिवाड बर कर दिया ।

च उठ सू मिगार रो मोडो म गया अर उठे सू टाळ र देवी रा बढिया सू बढिया आभूषण अर बेप लियो देवी र सिणगार रो पूरी सामग्रो र साथ अतर पसप, धूप दीप, दत्ताद लेमन पाछा गभग्रह मे आयग्या । मिणगार रो मोडो मूरतो रो पूठ में हो अर गरभग्रह रै माय सू, इ मे प्रवम करणी पढनी । राव खुदरे हाथा सू दवी रो पूरण मूरत रो बड चाव सू मिणगार कियो, अतर, धूप अर पुमपा रो भटो मैक सू गरभग्रह सुगन सू भरग्यो राव मूरत रै केसर अर चंदण रचायो, अर मि दूर अर काजने बी जागा मर लगाया आभूषणा सू सिणगार कियो अर चूडो परायो । अतर चढाय नै पुमपा रो हार चढायो अर गजरा गूथ न देवी र हाथा म पराया । घी रो दियो कियो धूप को अर माय ऊपर मुगट परायो । पूरो सिणगार कियो पछ व अक चितराम माडिगिये कलाकार दाई थापर बलायोडे चितराम न निरखियो । देवी रो मूरत जाण सजाव व्हेगी । देवी रै होटा अर नणा सू फूटतो हलकी सीक मुळकण सू, राव न अचाणचक यसोधरा रो टस्मरण हे आयो व मोच्यो क देवी रो मूरत न दख नै ई बिवाता यसोधरा नै घडो है ? व मन ई मन मे तरक करण लाग व मोचजे सामो यसोधरा दवी है क देवी यसोधरा ? व थापरो आखिया मसळ न भरम सू मुगट व्हेण रो चेटा करो पण आट्या खोलता पाछो वा र उळभण साम ही । वा न विचार आयो क अडो बिळिया वारी चित्त कठ ई भटक्यो है । वा न सनाप व्हेण लागो । ई पावतक काम मे विघन दख व घबरायग्या । व सोच तो बस आ ई क वा म आ कमजोगी कद वयू अर क्यान घुमगी ? अडो रो जागा नेह वयू उरड पडयो ? श्री कित्तो भारी पाप है क दवी माय कोर् माणस आसक्त ह जाव ? वा रो मन खिन्न होगो मायो चक्रावण लागो अर सरीर पसीन सू तर हगो । वारी आग्या माग घ घारी छावण नागी अर आवग म व खुदगी तलवार ग्यान सू बार काडला । जोवण रो अक अक दिन वा न भार लागण लागो । वा रो मायो नीच भुक्यो अर तलवार तणगी । भागत दिन म वे थापरो मायो काट ग्यो नै अरपण करण रो पळी तवडनी । बवळूजा रो माखरी चरण मो ई हो । वा र निश्च र साथ ई वा

री तलवार वाळी हाथ, काठी तण्णयी भर हाथ न वेग देवण सारु ज्यू ई तलवार ऊपर ऊठी भर अचाणचक सुणीज्यो मों मों ।

हडबडाय न राव अक दम भूण्डो ऊवो कर च्यारु मेर निजर दोडाई । वा न की नी दीख्यो । देवी री मूरत पला दाई मुळकती हो । राव मन म सोचियो ' प्रा, मन री कमजोरी धोंइ जी सू काना न भरम व्हेगो भर मन भजू सुद नी व्हियोई इ खातर वो मीयज सकळप सू मन डिंगावणी चाव । व घापर निस्व न फेरु पळो कियो भर पाछी माघो भुजाय तलवार ताणली । फेरु वा ई धुनी वा र काना न वेध दिया ।

तीजी वार, राव घापर निस्व न पूरण करण सारु माघो भुजायो ई हो क हसी री सुर, वा न फेरु रोक दियो । हमें वा न लखायो क व्हे नो व्हे कोई चमत्कार है क पछ देवी, वा री परीकसा सेव ई । वा न लागो जाणे वा र काना नै काई कवई 'विजयराज । मू तामजी पूजा मान ली । इद तन कवळपूजा करण री जरूरत कोनी ' । पण वा री विवेक वा नै भा ई समझावनी रयो व मन री कमजोरी र इलावा की कोनी । समार रा जजाळ भरम र रुर में प्रगट भर घादमी र सकळप नै तोडण सारु माया घापरा न्यारा पारा खेल रच । इ वास्त साची पारख री कठण घडी में बी, घादमी खरी उतर सक वो ई, सकळप पूरो कर सक । भा सोच वे अकर फेरु च्यारु मेर निजर फरी । जाणे प्रकृति थिर रहेगी । वा र हाथ सू, तलव र छूटगी अक छिन सारु वा री सासा निजरा, देही, मन, विवेक इत्याद थिर रहेगा । अडी घडी हरक री जीवण मे भाव जद भा लखावे क स की अक माग थिर रहेगी है, काई प्रकृति काई जड भर काइ चेतन । काई दोठी काई भणदोठी । सग सग्या हीण अंधारी । अंधारी भर अघाग अंधारी ।

'ओ काई व्हेगी ? इ बिळिया यसोधरा अठ वयान आयगी ? तो काई घा यसोधरा ई तो नी हो जकी घडी घडी मों मों कवती हो । कै पछ कठ ई चोर दाई यसोधरा र प्रति नेह तो नी लुकपोडी हो जी खातर देवो इण न अठ भेजी । अकर यसोधरा रा दरसण करण सारु ई तो देवी म्हैन नी रोक नियो ? ' पण दिये र चानणे म यसोधरा र माता ई वा री ओ भरम कूडो पडग्यो । यसोधरा माथ निजर पडता ई राव री अकूल चकरायगी । वे दवो र जकी वेप भर भाभूण्या सू सिएगार कियो हो साग वो ई सिएगार यसोधरा र कियोडी हो अडेो सू ले र चोटो तक सिएगार मे कोई फरक कोनी हो । जठ केसर थेयडी उठ केसर जठ चदण चपडियो उठ चदण वो ई मोतिया री हार, व ई बिळिया वो ई दणी भर वा ई चमक-दमक रती री बी कठ ई काई फरक नी । राव गोर सू देखियो निजरा गाड न देखियो । देवी री मूरत भर यसोधरा में, कठ ई कोई फरक वा री तीखी निजर नी सोध

सका । व पही घडी देवी घर यमोघरा नै बारी बागी सर निरखी । पण वे कोई भेद
 दोयू म नी कर सक्या । अठै तक वें दोयू रै होठा री मुळकण, नैला घर मुखडै रा
 माव बी साग वे ही । वे इत्ती पुरती सू निजरा दबी घर यमोघरा रै बिच्चे धुमावता
 रया क रण क्रम म वे आ ई भूल वठा क किसी जह मूरत है, घर कुण चेतन
 पूतळा ? व चितवगना हेगा । हळक मूखग्यी, सासा री वग बधग्यी व हापण
 लाग्या । लिळाड माथ पमीनै रा मोती उमरग्या । दिमाग मोचण री प्रवग्या त्याग
 जह 'हगी । जवान, माय री माय खींचीजणी सरु व्हगी । वा न सखायो क व हर्मै
 नो घग्ता मायें है नो आभै में । व घरर मे भूलग्या है । कोई वा नै मार नै नाखग्यी
 है । व बालणी घर मोचणी चावता । पण सुदरी ओळखाण बी भूल वँठा । व
 बग्राटी खाय ज्यू ई घरती माय गुडण सागा क यमोघरा रा कोमळ हाथ, वा नै
 साम्म लिया । यमोघरा आपरै घावळ सू वा रै हवा करी घर पाखती पडो भारी मे
 स गगाजळ रा छाटा दिया वा र गळें में गगाजळ उतारयो । थोडी ताळ राव
 वसुध फेडियोड कवूतर दाई यमोघरा रै खोळें मे चिपियोडा रया । जागे हाकण
 सू डरियाडो टावर सासा रोकयोडो मा री गोदी में छिपनै दुबक ग्यी है । जद वा
 न चतो आयो तो यमोघरा अळगी 'है, आपरी साग पत्नी वाळा जागा लुमी 'हगी ।
 वे, अजता 'देवी घर यसाधरा म कोई फरक करण म मिसरथ नी हा । वा रै मूण्डें
 सू बीन ई दोरी निकळियो य सो ध रा ' । यमोघरा घर देवी री मूरत
 दोयू मुळकण लागी । राव कचटपूजा री बात बिसर न इण दुबधा मे अळूमग्या क
 दोयू म सू किसी मा है घर किसी नेह री नाव ? ओकर फेरु इ री भेत् लेवण साक
 व पलका मूनी, सग इद्रिया नै बस मे कर चित्त न ओकाग्र कियो घर तीजो आँख
 सू ओळखण री चेष्टा करी । पण वारा ग्यान ध्यान घर तरक सग फीका पढग्या ।
 हाड मौस री ओक पूतळी वा र माय ऊपर सवार 'हगी । यमोघरा, यसाधरा,
 यमोघरा वा र रु रु मे फुरकण लागी, वा री ओक ओक सास में यमोघरा घुळगी ।
 वा री बुद्धि वा न घरर म सटकाय विलूमगी । चिवेक जागे कुण खोम न लेवग्यी ।
 पण कुळवी तप्री साक वा री श्रद्धा म कठई फरक नी आयो । इ वास्तै ई वा नै
 कम सू कम इ बात री चि ता जरूर हगी क साच मा सू देवी र घरपण 'हण री
 कामना रावता यकी बी, वा र मन मे समार री माह कठै छिपियोडो हो ? ग्यान
 प्रादमी जद अणूती मजानावा र निभाव म आपरी मसावा न दबाव ऊपर दबाव
 देवती जावै तो ओक दिन या तो वो प्रादमी टूट जाव या पछ इ दबाव सू अक
 अही घमाकी व्है क सागी मरजादावा रा किरचा किरचा व्है जाव । सगार घर
 समाज री मरजादावा री पसघर सुद या मरजादावा र शोधवणे नै सजागर कर
 समाज न घरपण कियोडो आपरी ममोसियोडो मसावा री बदळी लेवै । छालियोड
 तीतर दाई, वो तरफतो जरूर रैव, पण बदळी लेवण री वा घर

उड़ण री मसावा भर कोनी । इ भात रै उचट मोध तग्का र जजाळ सू मुगत हंग
सारु वे घापरी घातमा न फेक टगोलण री कोसित करा, पण जद भावनावा भर
पिरतख री मेळ व्हे जाव तद घातमा री दग्गण फोकी पड जाव ।

यमोघरा ! देवदामी ? यमोघरा अक अष्ट कलाकार ? यसाधरा । नह री
नाव ? यमोघरा । दुख री दरियाव ? यमोघरा रूप जोवन भर कोमळता री सरूप ?
यमोघरा । जुद् री घाग म भुळमियोडी भर मस मीजियोडी अक घातमा ? यसाधरा ।
गगा र जळ सू निरमळ भर पवितर ? यमोघरा । नेवी र रूप दया भर माया री
दग्गण ? समरपण री जागती जोड, मसावा न मार न विजोग री घाग म बळतो
मारवणी री मून । जाण किता किता अत्रकार भर उपमावा यमोघरा सामी फोकी
पडगी । अडी यमोघरा भर राव विजयराज री ससग अक नुव लाक न जलम द
सकती पण विजयराज सू मिळिया पला ई वा दवी र चरणा मे चढ चुकी हो भर
देवदासी बणगी यमोघरा घाज जीवण री अक मातर साच है, अक मातर यथारथ ।
वा न याद घायो क रिपि विश्वामित्र री मनका माथ माहित हणी समाधी न
तोडणी भगवान सकर री मोवणी रूप माथ हुठणी जीवन री साच हो यसाधरा
मे मदस्रविय जोवन री चचळता ही । भरद री हिवडी छळण री चुतराड भर चप
ळता हो । यमोघरा र रूप भर जोवन मे देवतावा र मयम न बी ललकाण जाग
सिमरथ ही । बी र नणा री अवळोपण भर वां सू भरती नेह क्खी री बी मान
भर गरव हुळावण जोग हो । विजयराज कनै सत्ता ही रूप भर जोवन हो सूरता र
साथ ई तीखी बुद्दि ही । पराकरम र साग ई तज हो, नेह रै साग र निष्ठा ही
घास्था भर समरपण हो, हुठ भर निबळाई ही भर भाग विलास रा सग साधन भर
सुवधावा ही । वा म सिमरथ र साग ई सगती हो, नगर री घाघा सू जादा लुगाया
वा ऊपर जीव हुळावती ।

×

×

×

पिरतख म तो यमोघरा र हाव भाव सू राव विजयराज माह कोर लगाव
कै सोम, कठ ई नी लखावती पण पैलपोत राव र साम निरत करता हुया जन् बी
वीं री निजरा राव री निजरा सू मिळी तो बी रै मरीर मे घडवणी दूगण लाग
जावती भर सासा री घडवणा, गाम्हरिया दाई अणकार वरणी तरु रहे जाती । बी
रै सरीर मे अक उजब उद्वेग सौ भर जावती । राव बी सायन यमोघरा र सरीर री
इ उदबुद भापा र अक अक आखर री भरथ समस्त तवता भर वा रै सरीर मे बी इ
भरथ री उयेळी देवण सारु गरमास वापर जातो ।

यमोघरा र भावा म समरपण री व्याख्या हो क्रिया नी प्रेम न भरधावण
री घाडी, बी र साम उळम जावती भर घाडी री भरथ अणसमझी ई र जावती ।

वा र मन म स्वामी श्री मारु अयाग अहा ही । राव मारु बी र हिय मे काई ही? इ न र मोवण, समझणुं घर प्रगट करणुं म अत्रलाई ही । स्वामी श्री भी मनेह, आचरण घर तपस्या री तेज यमोधरा मारु लिछमण री कार ही । देवा री अरचना, पवितरता री पाया फनायोडो बी माय छया करती घर बी नै इस्मरण कराती रैती, कै छया छेड, तावड में गई नी घर बल जावेली, कुम्भला जावेली वा देवद सी बण चुकी हो । बी री प्रराधना, जीवण री भोग, नेह री नागर सिरफ देव र घरपण व्हेणो हो । बी न दवे री प्रराधना मे ई जीवण भी सुख सोघणो हो । सतार रा सुखा सू वा नो ती प्रणजाण ही नो विमुख बी व्हेणो चावती । समय, साधना री मारग जरू ही पण ईष्ट नो । जीवण नै रुखी राकणी बी न घणो प्रखरती । वा मुलतान री राजबवरी बी हो इ बात न वा बिसरी कोनी हो । ई मारु राव विजयराज कानी बी रा सस्कार खीच न ल जावना । समय री प्रांच सू वा माय री माय प्रभुक्ती वा तिरमी ही अतिरपत घर बिना कोई ठायें ठिकाण वासनावा र समदर म छोटोछोटी अडो किस्ती ही जकी सज्जाला रै समध प्राय नै बिनारा सू टकरीजती तोफाण में भव जाती फेरु किनारा सू टकरावती पण बी नै, उबारण मारु कोई तिराकू, कठ ई निजर नो आवती । स्वामी श्री री मानखी ई किस्ती न, ई समदर री छोटो म छटपटावण मारु दबावती । मगदूर है कौ कौइ खेवइयो कौ तिराकू ई म बीचबचाव कर ? प्रा ई तो स्वामी श्री बी नै सरूपीन म दीक्षा दिखी हो बी भोग विलास री सारी सामग्री, वातावरण घर साधन व्हेता पका बी, बी नै सण चीकण पड दाइ रणी पडसी जकी तिरसा लोणा ऊपर पाणी उडळ पण खुद तिरमी ई रव । स्वामी श्री रै खुद र रूप, तेज भरम चर अणुयाग ग्यान घर समय सांभी यमोधरा री प्रबोली कामनावा मसासीज न मिसकती रैती । पण भावनावा रै ज्वाळा मुखा र काटण री भी बी नै बण्यो रती । वा पगभिष्ट ना व्हेणो चावती पण जीवण री अपूरणता म प्रक सोखळेंपण री सहाय बी नै साया जाती । वा जलम सू राजबवरी हो देवनासी नी । राजबवरी सू, देवनासी बण वा भगता घर प्रराधना मे जीवण री सुख हेरण मारु निहळ पडी हो । मुगती री मसा बी नै मुलतान मू बीच न सप्रोट तक लियाई ।

×

×

×

राव फेरु बीसण मारा दवी यमोधरा !

‘देवा ना राजन्’ दासी । देवनामी । देवता पुरण भाटी राजा विजयराज रै करणा री गूह ।

‘की ? को की बचै ?

‘म्है ठोह ई चर राजन् । प्राय नारेळ पाछो भेज दिवो बी गू म्हारै काई फरक पड़पी । म्है तो मन ई मन में छेह देवना रै चड पुत्री हो ।’

‘मा तप्री साची माता श्री । साच मन सू कियोडी पूजा घर भगती रो मा,
परचो धवस देवई ।

“मा म्है जाणू राजन् ! ई साच ई ती मुलतान छोड र ”

मुलतान ?’ राव थोड अचूम्ब सू बोल्या ।

हां, राजन् ! मुलतान सू ”

मुलतान रा लगा यू ती मौमजा, वरी श्रीई पण देवी यमोघरा ! आप
माटी राज री सत्कृति र गरव न बघावण मे जकी सयोग दियोई वो पूजनीक
श्रीई ।’

‘राजन् ! घरती री घूड न माथ चढाया सू वा किणी काम री नी रव ।
घूड जद तक घूड रवै तद तक वा रौ कोई र पण टिकावण रो घघार ॐ पण माथे
चाडियाडी घूड न भेलण री सामरण बी धरती में ई म्है बस घरती में ई ।’

‘देवी ! आप घेक कळाकार इज नी पण गुणवान घर भ्यानी बी श्रीई ।’

‘नो राजन् ! ओ घापरौ भ्रम है ।’

अ मौमजी आतमा सू निकळियोडा बोल श्रीई देवी यमोघरा ।

आतमा तो दगो बी दिया कर राजन् ! क्यू क आतमा रा प्रणकरा निरणे
वी सरीर र पख मे ई विह्या कर जी सरीर मे आतमा रो बामो ॐ ।

“ओ आपन भ्रम श्रीई देवी ! दगो, आतमा नो, मन भर नण दिया कर ।’

“जद म्है चावू ला राजन् ! क आपरी आतमा, आपन घोखी देव ।’

“देवी ! आप म्हैन समभण मे भूल करोई ।’

आप घडी घडी म्हार नाव भाग देवी जाड र मन घिणा जोग क्यू
बणावो राजन् ?”

‘हा देवी ! जे म्हैन ओ इधकार हेतो क म्है आपन बस यमोघरा ई
क’र बतळा सकती ।’

“माटी राज रा सिरे मौड भर समर भर भ्यान मे माटा हेणे र कारणे ओ
इधकार तो आपन है, राजन ।

“ओ ई ती मौमजी दुरभाग श्रीई क म्है राजा हौ । प्रजा रो पाळणहार
व्हेणो सू म्हैन सौग माणसो, राजसो, घरम भर समाज री मरजादावा मे बिघयोडो
रवणो पडई । खुद र मन री बात बी किणी न बतावना सकी भर पडदो राकणो
पडई ।’

‘ओ तो घारो त्याग है विजयराज , राजन ! खिमा करो । सेवट तो
लुगाई जात ई हू । बोली भर करमा दोम्बू सू दोसीसी ।’

नो यमोधरा ! जाकारे घर राव र सम्बोधण सू म्है बोन भारी हे जावू । तूकार मे जकी रस घोंई सनह घर अणायन घोंई, वा जीकारे म केत ? अढी साग क जीवण मे पलढो बार, म्है धरनी माथ ऊभी हू जीव कर क इ अेक तू कारे ऊगर जीवण निछरावळ कर दू "

जीवण तो बोन प्रमोल है राजन् ! जीवण ई सबसू माटी साच है । जीवण ई रस है, जीवण ई चेतन घर गत है । जीवण रो गत म ई इ रो रमे है । जद तक जीवण है तद तक ससार है स की है । इ वास्त ई राजन् आपन म्हारी प्राज है क ँण प्रमोल जीवण नै यू खतम करणी ठीक नी । घरम, सस्त्रति, धरती पुनक, जाती, सग जीवण रा अधार है । या माथ जीवण ऊभी है । जद अ खतम हे जाव तद जीवण आप ई खतम रहे जाव । पण जद जीवण नै ई खतम कर दियो जाव तद अ मारा अधार कूडा पड जावै, जद रहे जाव ।"

अर आ ब्यू नो यमोधरा, के जीवण रो अधार ताम्रजे सरोखी अेक देवी, देवनासी, कळाकार घर लुगाई जात बी घोंई ।'

‘म्है तो राजन् ! अेक नीच घर अधम लुगाई जात हू ।

‘म्है समझ चुकी हों के देवदासी र रूप में, आ अक राजकवरी बोलैई । मुलतान रो राजकवरी ।’

“राजन् ! म्है आपसू की नी छिपावू ला । केवू ला अर जरूर कवू ला, राजन् ! यमोधरा आपसू नेह राख । यमोधरा आप माथ आज सू नी बरमा सू प्राण निछरावळ करण रो हूम लियोडी बढी है । आपन याद रहे तो मुलतान सू म्हारी, आपसू सपणण करण सारू, अेक’र नारेळ आयो हो जी न आपर अठे सू पाछो भेज दियो । यमोधरा तो बी दिन ई मर चुकी हो सीभाग सू क दुःभाग सू आपरी ई छतरछया म देवनामी बण जीवण रो जीत जोत जागती राखण रो मोह पाछो जागरयो । यमोधरा तो जुद्ध रो लाय सू बळती घरती रो दूख रै परस सू ई मर चुकी हो, जद क या मुलतान मे हजारो बेकसूर मरदा लुगाया, टावरा इ याद नै मरता देखा हा । राजन् रो नेह म्हार जीवण रो अधार बणयो घर अठे बी जुद्ध रो इण प्रलकारी घर विजराळ विनास लोला न रोक्ण सारू यमोधरा रो काळजी बळती रयो । पण या जीव भरन रो बी नी सकी । हर घडी घी ई हर हो क इण रावणे कळपणे सू पूजा मे विघन नी पड जाव । घरम, सस्त्रति अर घरता साग लुगाई जात बी ज वण रो अधार रहे । पण या न बचावण सारू जुद्ध ई जरूरी रहे आ कम सू कम म्है नी मानू । जद जीवण ई खतम रहे जावै तो अधार रो रवणी नी रवणी की मतऱ नी राव । जठ जीवण है उठ अधार तो आपे ई पनप जासो, पण खाली अधार में आ सगती कोनी क वो जीवण नै पैदा कर सके । वो जीवण न

पाळ सक ह्वाळ सकें पण पदा नी कर सक । यसोधरा उण जीवण री रक्सा खातर रोई ही राजन् ! जद क सार गढ म जुद् रो भूत सवार ही । यसोधरा आपरें नेह र जोर सू बी जुद् टाळण रो उपाव करती, पण स्वामी थो रो तेज भर ताप इ सताप न दवा दियो । यसोधरा आपर हिवडै री कोर न खाण्डो कर उडत मन पाखी री भेक भेक पाख खुद है हाथा सू तोड फकी । बस भेक ई कामणा जीवण रो बवियोडो भघार ही क आपर चरणा री धूड बण न नी तो कम स कम आपरी छण र परस सू ई जीवण रो गरमास भर मोठास सजोवती रवू । मा तन्नी रो किरपा सू आज आपसू मिळणो हे ई गयो । म्हारो जीवण आज आपसू दो बाता कर पूरण व्हेणो । हमें कोई कामणा बी मन में रैयो कोनी । जीवण म, जिण चाज री लगन ही भर जित्ती कुछ बी प्राप्त व्हेण रो जोग ही बी सू घणो सजो लियो । हमें जीवण रो मूळ तो हासल व्हेणो, म्याज री कोई डच्छा बी नी ही, नी है । इ वास्त जे आपन कवळपूजा करणी ई है राजन् ! तो ल्यो म्हारो माघो हाजग है देवी न भरपण करदो । इ सू बडो मनमान तो आप मन म्हाणणो बणा न बी कद द सकता हा ? आपन भजू घणो जीवणो है राजन् ! राजा घरनी रो ह्वाळ व्हे । मुलतान रो राजा तो भिष्ट है चुको है । यवन, पजाब न बी तैस नस कर उठ र गरब न गाळ दियो है । आप वीर जोधा ही । बुद्दिवान राजनीतिक कुसळ राजा भर दयालु दाता ही । इ वास्त, इ मुलक म आप इ भेक जागती जोत ही, जी सू ससार स चम्रण है ।

यसोधरा, आपर चरणा री धूड माथ ऊपर चढाली है । आपरी नेह बी न मिळग्यो । भर बी न कोई जोड ? सुरग तो बी न भट ई प्राप्त है चुको ।

देवी यसोधरा ! आप म्हेन मोमजा वचना री पाळण करण सू रोकन, ठीक नी करीई ।

‘म्हारा देवता ! काई आप या चावो क आपरें बलिदान पछ यवन मळेंछ भर चाराह ई घरती माथ विनास करण सारू बच जाव । आपरी यसोधरा री सीळ भग कर न यवन बी री जीवण बरबाद कर द ?

‘देवी यसोधरा ! ’ राव विजयराज रो म यो पाछी चकरावणो सरू ह्मयो भर वे नु बी उळभण में भळू भग्या ।’

‘हा राजन् ! सारा हि हू राजा आपस रा राग द्वेष भर कुळ री बायी मरजादावा लारै यवना री इमदाद कर है । अ ई यवन या लोगा री इमदाद स आपा र धरम, सस्त्रति भर सुततरता माथ धाडो पाड भर आपा न लूट । इणी वास्त मुलक कमजोर ह्मयो है । जीवण री मोल कीडो सू बी गयो बीतो ह्मयो है । भेक भेक जुद् में, हजारो मडल लुगार्या मरै लूटीज, वा री मरजादावा लूगीज धरम

नष्ट है और इतियास पीटिया रो जीवण बरबाद करण सारू, यां गाथावा सूर रगोज जाव। इणी जुद्ध में लगा, वाराह और दूजा राजपूत लोग, आपरै सिलाफ भेक विधरमी और विदेमी सुनतान री पख लियो। बी री हमदाद करी छाखिर क्यू ? क्यू नी अठ री ई कोई राजा या लोग न भेक डोर म बाध सकै ? विदेमी और विधरमी सूर तो जादा नजीक री रिस्ती अठ रा रवासियां, अठ रै धरम, सस्कृति, राज दावा और धरती री है। आप मे ऊजळी तेज, पराक्रम, बुद्धि, राजनीतिक दीठ, मानवी और समदर सूर बी गैरी हिटदी है। आप या नै अक डोर में बाध नै जीवण री आपरी सारथकता री परची दे सकी।”

‘देवी यसोधरा ! जे आप साचांणी मीमजी हेताळू घोंड तो आप भेक मडद री भावनावा नै आछी तरिया पचाण सकोई, खास कर न बीं मडद री जकी खुं आपरै नेह री बंदी घोंई।’ राव नणा में उ माद भर बोल्या।

“राजन ! म्हे आपरी भावनावा नै सिर आख्या ऊपर राखू और वीं री पूरी सनमान करू पण म्हारै कुळ री मरजादा री उठ घण करण मे, म्हे बीं सिमरपहीण हू। लगा आपरा दूसमण है। म्हे लंगां री कवरी है। काई आप समझपी क आपसू व्याव कर न म्हे सुखी रै सकू ला। म्हे राजपूत कया हूँ। व्याव सूर पैला समरपण करण न तयार कोनी।”

उलटी पासो पकता थका राव विजयराज घोडा कठोर सुर मे बोल्या “तो पद भूठी ई नेह री नाटक क्यू रचा राख्यो है ? काई तू बीं धार कुळ और जात र लोगां दाई घिरणा जोग और कूडी नीं घोंई ? म्हे सूर प्रेम री भूठी नाटक कर नै मारण सूर भटकावण सारू ईं तो तू अंध नीं आई ? जाणू ? विजयराज न बीं रै सकळप सूर डिगावण री सगती देवतावा मे बीं कोनी।”

‘जाणू राजन ! आ सगती देवा मे कोनी। पण मिनखजूण री हाड-मांस री, भेक पूनळी मे जरूर है। पण म्हे आपन सकळप सूर डिगावण री नीत सूर नी, आपसू भील मागण न आई हू।’

‘कडी भील ? भेक बिखक-या-हे न मन डसण री भील माग रिया है ?’

म्हे देवी तमो री भील मागण नै आई हूँ राजन ! मुक्क, दम, सस्कृति, धरम समाज जलमभोग री रक्सा री भील। म्हे नीं तो पथ सूर विळग हुई हू री आपन ईं कण्णी चाखू। पण आप खुद मारण सूर भटक रिया हो। आपन याद है ? आप अठ इणी टोड भेक दिन देस धरम, सस्कृति और मिंदरा री रक्सा करण री प्रतिग्या ली हो।’

हां ! उण प्रतिग्या न पूरी करण र साथ म्हे ओ सकळप बीं कियो हो क या री रुखाळी दि्या, म्हे कवळपूजा करू ला।’

“रुथाळा कठ हुई राजन ! गढ टूट चुकी है । दुसमण आपर मलां तक पूग चुकी है । किणी पळ वो घठ बी पूगण वाळी है । आपरी सेना बिखरगो है । गट म बबिघाडा भाटी सिरदार, जद आपन नी देखला, तो वा मे वा सरदा, हीमन घर भगतो कद र सकेला कै वे इ मिटर री घर भा री मूरत री रुथाळ कर सक ? ई बिळिया कवळ पूजा करणी अघरम है कायरता है अणसमभी है हीमन हारणो है ।

“बस, यसोधरा हम की मत कै । मोघजो माघो चकरावई । म्हैन की नी सूक्त ।”

राव न केरू चक्रर आवण लागा घर वे जमो माघ लुक्कण लागा । पण यसोधरा, वा नै आपरी नरम कळाइयां र सार सू थाम न आपरी गोपी मे वा री माघो धर, आवळ री हवा करी । वा केरू बोलणी सरू व्ही—

राजन् ! बस आप घर आप म ई वा सगती है क या सगा सू भिड सकी घर दुसमण न मान दे सकी । आप मे वा बुद्धि है क आप जुद् न टाळ बी सकी । आपन जीवती रवणो है राजन् । यसोधरा सारू नी सही आवण वाळी पीठिया सारू क वे जुद् री भाळ सू नी भुलस । प्रेम री ससार बसावे घर दुगमीं नै मनेह सू जीतण री सामर्थ्य उपजा सक । राजन् ! अब बात घरू बता दू क सबळ विद्या ई सनेह री जीत व्ही । सबळ सू रींग डर । ई वास्त सुल करण री गरज वा न रव । सबळ व्हेणी ई जुद् टाळण री उपाव है समरण तो आतमहित्या है । आपरी गो बलिदान आतमहित्या ई नी पण सगा री भेळी हित्या री घरपाघ है । अणजलमो पीठिया री बी हित्या री घरपाघ ।”

‘यसोधरा ! तू म्हैन आज मात देदी है म्हैन धरम-सकट में पटक दियो है । म्हैन काई करणी जोड़ज काई नी आ सोचण समझण री समर्थ बी तू सोस ली । म्है गजनी रै सुलतान साम नी पण ताम्रज साम हार कबूल करू इण र पला तू सिरफ मोघज मन घर मोह न जीत सकी ही पण आज तू म्हैन पूरण मरद नै जीत लियोई । बुद्धि तरक विवक आतमबळ सग ताम्रज साम सस्तर पटक न हार मानतो भौई । अब तू ई म्हैन मारग बता । तू ई चानणी कर ”

‘राजन् ! इतो भारी बम पाळन म्है जीवती नी र सकू ला । म्है काई हू ? आ म्है खुद आछी तरिया जाणू । स्वामी भी सू म्है गो ई गुण हासल कियो है क खुदन ओळख सकू । देवी तनो री आ ई मसा है क आप जीवता रवी । सग देसी राजावा सू आप मेळ करी । वाराह घर लगा न बेलो बणावो घर हमेस सारू बिपेसी रा इण मुलक न जीतण रा मनसूवा माथे पाणी फेरदी । आप आपरी तागत बढ़ावो कुमळ राजनीत सू रींग पाडोसिया सू भाइपो करो घर जुद् री हमेस हमस सारू काळी मूण्डो करो ”

“पण मोघजो सकळप ?”

“हा, आपरो सकळप, लो ! इ न केरु मजवूत करो !”

आ व र यसोधरा आपरें चूडै माय सूनू भेक चूड उतार नै राव विजयराज र हाथा में खुट र हाथा सूनू पराई अर बोली इण चूड नै अगोकार करो राजन् ! आप सूनू आप चूडाला ! आ चूड म्हारो सवाग है, आ चूड लिप्टी रो आदि अत है, आ चूड जीवण रो परधै है आ चूड सारी मण्डळ है, आ चूड ई गत है, आ चूड ई बनन है ! चूड ई अमाण्ड अर चूड ई घरती रो रूप है ! चूड, बळ अर सनेह, मर-जाण अर सनमान गरब अर समरपण है ! म्हारी तपस्या अर सनोपणी आपरो हलाळो करला ! आ चूड आपनै अस्तपीर आपर सकळप रो ध्यान दिरावती रवंला अर इ र सागै ई, कदैइ जे दासी रो धी ध्यान आजाव तो नाराज मत व्हिया ! वी न विमा कर दीजो !

देवी यसोधरा !”

‘राजन् ! आप केरु मघ्न देवी ”

‘हा यसोधरा ! तू यसोधरा नी, देवा घौई ! मा ! ताम्रजा काई काई रूप घौई ? मा तू घट घट में विराजै ! मा म्है तीन की की नावा सूनू पुकारु ? तमोट राय ? यसोधरा ? यसोधरा ? त नोट राय ?”

राव पूरा मावुक ह चुका हा ! यसोधरा रें नणा सूनू इत्तो देर हक्योडो आसुवां रो मोटी पलका रा बास तोड र ववणी सरु हेग्यो ! थोडी ताळ दोयू बिच्च सुनियाड बापरणी ! मून रो भातर तोडती यसोधरा बोली — ‘राजन् ! आप पघारो दूणो जोस अर हीमत सूनू दुसमण नै मार भगावो ! आप जद जीत नै पया रोला वी दिन, यसोधरा आप सूनू व्याव रचावला ! वी दिन म्हारी सवाग रात हैला वी रात आप कवळपूजा करोला अर म्है सतो हैला ! म्है उमर मर आपरो बाट जोवू ला राजन् ! उमर ई रो जलम जलम तक जोवू ला !”

“देवी यसोधरा ! म्है आपन मा र रूप में देखी घौई ! मा र रूप म ई आप म्हैम ग्यान तियो, मोघज ह्रिद रा किवाड खोल दिया ! म्है इव नी डिगू नी डिगू ! इव तू मा घौई ! मा मा मा !

गरभग्रह में मां मा रो लखा धुनिया गूअण लागणी ! राव, सनवार सूनू आपर अगोठ माथ बीरो लगावो ! लोई रो धार फूटण लागी ! राव वीं लोई भग्य अगोठ सूनू यसोधरा र तिलक लगायो अर माथी निवाय सारी मगती उडळ दी ! देवी तमो रो मूरत सूनू मुळकण रा फून भरण लाग !

वाखी स्यात खुती सरु आपरो मगोन छे दिवो ! दूजा मिदगा रा टिकोरा

श्रेक साग त नी राय रै मिन्तर रा टिकोरा साग सुर मिळाय बाजणा मरु व्हेगा ।
गायां घर बाछडा रम्भावणा सरु व्हेगा ।

पूरब मे माग फूटी घर सोन री मिरगी, ब घणा तुडाय भाग छूटी । च्यारु
मेर हवा म सुगन वापरगी । राव विजयराज न परम भान द सचिन्तन री अनुभव
हिथी । वे नण मूढ न बी भान द रस मे हव्योडा हा । जद भान्या खोली ती देवी
री मूरत नी ही ।

(३२)

राव, ज्यू ई गरभग्रह री किवाड खोलियो घर अक कटियोडो माथो माथ
न उछळ'र आयो । साम ऊभी सिपाई बी माथ न ठाकर लगाय उछळचो हो ।
कपाट खुलता ई चार सिपाई राव कानी भपटिया । ओ सारी इत्तो वग मे हिथी कै
राव इचरज में पड्या । वा रै हाथ मे नागी तलवार अजू ही वे श्रेक दो वार ती
बचाया घर पछ भूख मेर दाई या च्यारु सिपाइया माथे दूट पड्या । यसोधरा
श्रेकानी ऊभी, घग घग धुजती ही । वा भीत री सारी लवण ज्यू ई हाथ, भीत र
नडो लेजावण लागी अर श्रेक तलवार बी री बाव न चीगती निक्ळगी । बी र श्रेक
बोवै री लोषी, पच करतो भागण पडियो अर बाव लटकगी । लोई मू बी री सारी
देही भरीजगी । वा चकराय नै नीच पडो । ई बिच्च दो मूडकिया खिर चुकी ही ।
लारला दो सिपाइया रा सरीर बी जागा जागा सू चूवण लाग्या हा । राव र
सरीर माथ बी पाच सात घाव हेग्या हा । श्रेक हाथ सू वे सोन सू बबत लोई र
डाची दियो अर दूज हाथ सू तलवार चलाता रया । राव री तलवार री तीखी घार
अर पलटमी मार साम, लारला दोयू सिपाई बी नी टिक सकिया । वे जीव बचाय,
उठ सू भागण लाग । पण राव री तलवार सू श्रेक री सरीर फाडो है ज्यू
हेग्यो अर दूजाड री टागां लटकगी । वे दोयू देवी र भागण लुट्या । हम राव
गरभग्रह र माथ पडिय माथ न हाथ मे छठाय, ओळखाण करी । स्वामी श्री री घड
बार पडियो ही । राव अक छिन सारु नैण मूढ स्वामी श्री री इ मरण कियो । वा
र नणा सू मोनी खिरग्यो । इत म निरा सारा भागी सिरदार आय पूगा । राव वा
में सू दो सिरदारा नै स्वामी श्री र सरीर री ~~भी~~ री भार सू प दियो ।
माथ स् टसकण री उवाज सुण, राव माथ राव'र हुकम सू
यसोधरा री उपचार तीन सिरदारा न सू प ॥ मोह
राव, लारला भाटी सिरदारां न साथ ज
रा भोल गुजण लाग । राव अर भाटी ।

बुझा रहा। भाटी सिरदार, राव नै उपचार घर भाराम करण सारु ताकीद की पण राव किली री नो मानी।

मुलतान बड चाव घर समोव सू गढ़ म पुसियो पण गढ़ नो खानी पड्यो हो। सेनापति घर पूनम री कोई बावड नो ही। मुलतान मोल मे घुसग सारु मोल री भाता बो घुडवा दी। पण उठ थी न नो तो खजानी ई मिलियो, नो राव।

मुलतान नै इण बात री घणी अफमोस दिह्यो व ईत्तो मुसोबतां ठठाया पछ री बी र की हाथ नो लागी। राजा सू बी बी री मुकाबली नो रहे सकियो। मुलतान रा सारा सुपना चूर रहेगा। बी रा सिपाई थी, किल री खाली दूदा सू मबीडा छाव घाया, पण वा र हाथ की नी लागी। पैला र लूट्योड घन मान म सू पानो करण सारु, वे सिपाई, मुलतान न ताकीद करी। वे लोग दूज ई तिन उठ सू जावण री घलाण कर चुका हा।

रात मुलतान री फौज रा तीन चौपाई सिपाई गढ़ सू बार जावण सारु नीच उतरग्या। प्रीळ माघ पूणता ई जोर री मार काट मचयो। बेई सिपाई मारघा गया घर बेई भाग छूटा। बी सिपाई दहबडावता सा पाछा भाग नै ऊपर घाया घर मुलतान न खबर की।

मुलतान न घावरें डेर में पड्य खजाने री खाल घायो घर बी री फाळजी भा साव न बैठग्यो क जरूर लगा घर वाराह खजानी छूट लियो थैला। वो फुरती सू खबर लेवण सारु अफमरा न दोडाया। पण वे ती मुलतान न लाय न कोई दूजी रक्की ई दियो। गजनी सू समचार लेय नै हलजारा घाया हा। गजनी माघ, कागगर री तुरक राजा इलेक खा हमली कर दियो हो। गजनबी नै घोरा में फस्थोडी जाएण, इलेक खा गजनी माघ बड घायो। जीत न पक्की करण सारु बी चीन र कादर खा री इमदाद ली। वो जहून (माक्सस) नदी नै पार कर, तोफाण र बेग सू भाग बघ रयो हो। वा पुगाण घर री, बदलो लेवण सारु मोर्क री ताक में ई हो।

गजनी माघ इलेक खा रै हमल री खबर सुण नै मुलतान रै पगां हेन्ली घरती खिसकयो। वो समझयो क हमें बी रा खोटा दिन आयग्या है। वो अफमरा न हुकम दियो क फुरती सू बूच करण री तयारी की जाव। ई समचार सू बचिया खुचिया भाटी सिरदारा री हीसली बघयो। भाटी सावधेत रहेगा। वे पैला ती सोच्यो क किल में ई जग करु करद पण पछ वा, त करी क गढ़ सू शर निकळियो पछ ई मुलतान माघ हमली कियो जाव। गढ़ री प्रीळ सू मुलतान री शर निकळणी मुसकिल रहेगी। चार घटा री घमसाण र पछ दो किल सू बार निकळ सकियो।

व्याह मर मार फाट मच्याडी ही । सुलतान न तो गजनी जावण री उतावळ लागोडी हो ई वास्त वो किणी तर सू भेस बदळ न उठ सू जान बचा न भागो । बी र पला तो भागला वाळा न भाटी नी छोडिया पण थोडी ताळ मू र्वा न पत्तो लागो क सुलतान बी भेस बगळ न भाग्यो है तद वे बी री पीछो करता घणी दूर तक लार गया । मारण म सुलतान री जिकी वो सिपाई धक पडियो बी न व घरती माथ बिछावता गया सुलतान री सारी फौज खतम व्हंगो । पण की अफमरा अर सिपाया साथ सुलतान, जीवती भागण म कामयाब हेणो हालाक सुलतान मारण म फोडा पाया । केई तकलीफा उठाई । कठ ई पाळो, कठ ई ऊर माथ कठ ई घोड माथ वो भूखी तिरसो दिन रात सफर त करतो, सेवट भाटो राज री सीव सू जीवतो भाग निकळण में कामयाब हेणो । बी र साथ रा बी कई अफसर भूख तिरस गरमी अर लू सू मर खूटा । इत्त भारी लस्कर न सुलतान लय न घायो हो , पण जावती बिछिया वो, साव अकलो हो अर प्राणा री रक्सा खानर बी कन सिरफ अक कटार ही ।

×

×

×

इ बिर्च पूनम, राव र मोल म राव न खुदरी जुगन रा समचार देवण सारु गयो तो मोल तस नस हिथोडी खाली पडियो हो । जागा जागा कटियोडा हाथ पया रा किरचा, चीथ्योडा घट अर वान कटियोडा माथा रळता हा । जागा जागा मास रा लोया अर लोई रा चिंगना हा । वो राव र बी मोल मे पूगो जंत वो राव र साग दारु पियो हो अर वा सू बतळ करी । मोल रा किवाड माय सू जुडियोडा हा । वो किवाडा र सात री मचकाई अर माय सू जुडियोडी आगळ दूटगो । वा मोल में घुसियो । माय न सारी चीजा साग ठोड ही । बी न कद सू तिरस लागोडी ही । वो दार पीवण सारु इसमारी रा कपाट खोलिया तो बी न माय उतरता पागोतिया निजर आया । वा पांच सात पागोतिया उतरियो अर जोवणे हाथ र गल कानी मुडग्यो । अथ ई राव री पोडण री मोल हो । वो माय घुसियो । राव री पगरखिया आय पडी हो । पूनम र सरीर में थोडी सो भरणाटो चाल्यो । अक वम बी र मन म घुसग्यो । वा री मायो चकरावण लागो । वो राव र पिलग ऊपर पडग्यो । खासी ताळ गया बी न चेतो घायो । पूनम भीत माय खुदरी छया देख घबरायग्यो । वो भीत माथ अक मुक्री भडियो । भीत खिसक्यो । बी न लागो क वो, भीत र माय घुसग्यो है । वो चालतो रयो । सेवट, वो बी मारण सू देवी र मि दर माय पूगग्यो । आय, अक लोथ ऊपर रातो मुगटो ओढायोडी हो अर दो सिरदार, हाथ में नागो तलवारा लियोडा, मूडा लटकायोडा ऊभा हा । वो देख्यो अकानी अक लुगाई पडी

पढी टसकती हो । वा रै पाखती बठा दो सिरदार ह्वा करता हा । लुगाई रै सरीर
सू लोई ब्रवती हो । घोष सगा रै चरा माथै उदामी भर काळम दस, पूनम री
काळजी धक धक करण लागी । जाणे कुण वीं र कान में बयो 'राव...ई...नी ...'
वा नी नी नी कर जोर सू बोबाहा किया । वो रोंग भावा फाड लिया । कसा
न साब साब न गुच्छा रा गुच्छा ताड लिया भर हाथा रै जागा जागा डाचा भरने
मास रा लाया, बार लटका दिया । माथ न गरमग्रह र तणसल सू भचीडा द दन
भगनाळ छोन ली । ग्रेक सिरदार वीं नै समभायो पण वो अणचेन ही । पाढी चाळ
सू जू वीं न चेतो भावी तो मि-दर सूनी हो । दो पीताम्बर घातणे म छीदा हा ।
वो दो-यू पीताम्बरा नै उघाहा किया । ग्रेक पीताम्बर हट यसोधरा री लाय पढी
हा । वीं री अक बाजी कट चुकी हो भर वीं जागा घोष व्हेगी ही । पूनम जोर जोर
सू नूका करण लागी 'यसोधरा ' 'यसाधरा ' यसोधरा '

'पूनम !'

'कुण भोई ? यसोधरा ?'

यसोधरा नी, फाला, म्है चम्पा हों चम्पा ।'

है ?'

'हवे, चम्पा, हूँ चम्पा भोई'

'तो यसोधरा ?'

'यसाधरा तो काला, कद की मरी ।'

है ?

'हव ।

'पूनम !'

'हव '

'का ल '

'की ? केत ?'

'वा वा सामे इ खुणे वीं खुणे चोफर । हूँ, वीवाई ।'

काली 'हेगी काई ?'

'काली म्है नी त व्हीई पया ।'

घो म्हैन की नी सूभ ।'

पूनम आखिया फाड न ज्यास मर खोजण लागी । वीं न की नी सूभती वीं
री आखिया फाटी रो फाटी रंगी । चम्पा वीं री हाथ पकड'र बोरी—

'हूडी करो हूडी—वो भावई ।'

'की ?'

“काळ”

म्हैत की नो मूर्क !”

हो, पूनम ! श्री काळ री चक्र अडोई दिह्या करै । श्री बाता मे बिलमाय
नै मिनस नै खुद नै गिट जाव । सौ की मिट जाव । पगल्या रा सनास बी । आसग
री ओळख मिटाव, श्री काळ ।”

पूनमी !”

“पूनम ! म्है इव नो ठैर सखू । मीमजी वादो पूरो दिह्यो । इव म्है अक
घडी नो ठैर सका । तू जा तू जा भागजा ..”

अर पूनम न जद चेतो घायो तद तक बी री नीचलो घायो सरीर, धूँ में
दब चुकी ही । वो हाथां न बारै निकळण री करतो पण बी र चौकेरू घूड जमा
म्हैण लागगो । बतूळियो बावळी दिह्योडी गोळ गोळ धूमनी, पड्ड दाई । काळ र
चक्र दाई । जद तक बी र बाक न घूड नी बूर त्रियो तद तक वो लगोलग हाट
हिलावतो रयो । अक धुनीविहीण बोन—

हू काळ सू को बीवानी ।”

फस फम कर, होठां सू निकळण लागी । बी न खुँर पगल्या रा सनास
मिटता दीसण लागी ।

